

TARTU ÜLIKOOL
ÕIGUSTEADUSKOND
ERAÕIGUSE OSAKOND

Heli Lukksepp

VAIMSE HÄIREGA ISIKU KINNISESSE ASUTUSSE RAVILE
PAIGUTAMINE
Magistritöö

Juhendaja: *BA* Peeter Pällin

Tallinn 2016

Sisukord

Sisukord.....	2
Sissejuhatus	3
1. PSÜÜHIKAHÄIREGA ISIKU KINNISESSE ASUTUSSE PAIGUTAMINE	6
1.1. Olemus ja regulatsioon	6
1.2. Kinnisesse asutusse paigutamise alused	13
2. ISIKU KINNISESSE ASUTUSSE PAIGUTAMISE MENETLUS	19
2.1. Menetluse olemus ja põhimõtted	19
2.2. Menetluslikud garantiid.....	28
2.3. Kohtupsühhiaatiline ekspertiis	32
3. ALUSETU KINNIPIDAMISE VAIDLUSTAMINE.....	47
3.1 Õiguslik alus	47
3.2. Menetlusvigade heastamine määruskaebusmenetluses	55
Kokkuvõte	61
Summary.....	64
Kasutatud materjalid.....	67

Sissejuhatus

Isiku kinnisesse asutusse paigutamise menetluses piiratakse isiku üht kõige olulisemat põhiõigust – õigust vabadusele. Tegelikult ei ole võimalik isiku põhiõigusi tähtsuse järjekorda seada, kuid isiku vabaduse piiramine raskendab isikul oma teiste õiguste teostamist (näiteks õigust vabale eneseteostusele) või võidakse sellega riivata ka isiku teisi põhiõigusi (näiteks õigus perekonna- ja eraelu puutumatusele). Seetõttu võib öelda, et õigus vabadusele on üks tähtsamatest põhiõigustest. Ka Euroopa Inimõiguste Kohus (EIK) on korduvalt rõhutanud isiku õigust vabadusele, kui demokraatliku riigi esmatähtsat põhimõtet.¹ Isiku vabaduse piiramine vaimse häire tõttu on mitmestki küljest väga problemaatiline. Nimelt põrkuvad selles erinevate isikute kaitstavad õigushüved – ühelt poolt isiku vabaduspõhiõigus ning teiselt poolt kolmandate isikute turvalisus ning avalik kord.

EIK on vaimse häirega isikud lugenud eriti haavatavate isikute hulka.² Olukorras, kus isikul esineb vaimne häire, võib juhtuda, et tema menetluslikke õigusi rikutakse mitte ainult tema haavatava seisundi tõttu, vaid ka näiteks selle tõttu, et ei osata õigusi korrektselt kohaldada. Isikul endal on psüühikahäire tõttu reeglina kohtumenetlust raske mõista, seega on vajalik, et tema õigused ja vabaduse piiramise alused oleksid võimalikult selged. Menetluses tagatud garantiid peavad kindlustama selle, et isiku vabadust ebaseaduslikult ei piirataks. Nimetatud garantiid on sätestatud Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioonis (EIÕK), Eesti Vabariigi põhiseaduses (PS) ning ka menetlusseaduses. Mingis osas on garantiid välja kujunenud ka EIK ja siseriiklike kohtute praktikas. Rahvusvahelisi ning siseriiklikke õiguseid ning garantiisid tuleb tõlgendada kooskõlas ning need peavad üksteisele vastama.

EIÕK-st tulenevad alused ja garantiid isiku kinnisesse asutusse paigutamiseks on välja toodud artiklis 5 ning neid on pikemalt käsitletud EIK lahendis *Winterwerp v Holland*³. Selles tõi EIK välja kolm kohustuslikku alust, mis peavad olema igal juhul täidetud, et isikult tema vaimse haiguse tõttu võib vabaduse võtta. Siseriiklik õigus sätestab nendest alustest mõnevõrra erinevad nõuded, mida on käesolevas töös ka pikemalt käsitletud. Sellest hoolimata on põhiliseks aluseks isiku tahtevastasele ravile paigutamisel see, et isikul esineb mõni vaimne häire ehk talle on pandud diagnoos. Selle määramine väljub aga kohtuniku pädevusest ning seetõttu tuleb kohtul menetluses teha koostööd ekspertidega, kes annavad informatsiooni sellelt

¹ Näiteks EIK 25.05.1998, 24276/94 Kurt v Türki, p 122; EIK 03.10.2006, 543/03 McKay v Ühendkuningriik, p 30

² EIK 11.10.2011, 30951/10 Gorobet v Moldova, p 38

³ EIK 24.10.1979, 6301/73 Winterwerp v Holland

alalt, milles kohtunikul endal eriteadmised puuduvad. Seejuures on eksperdile ette nähtud erinevad nõudmised ning mh peab ekspert olema sõltumatu. Sõltumatuse hindamine ei pruugi olla aga alati kõige lihtsam. Samuti on siseriikliku kohtupraktikas ning EIK praktikas erinevad arusaamad selle osas, millal tuleb kohtu poolt asjas ekspertiis määrata ning kes on seda pädev läbi viima. Selline vastuolo on ilmnenu eelkõige tulenevalt Riigikohtu 19.02.2014.a lahendist tsiviilasjas nr 3-2-1-155-13.⁴ Nimetatud lahendis on Riigikohus väga põhjalikult käsitlenud senist kohtute praktikat isiku kinnisesse asutusse paigutamise menetluses ning toonud välja potentsiaalsed probleemkohad, mille puhul võib tekkida olukord, kus vaimse häirega isikute õigused ei ole efektiivselt kaitstud. Kohtupraktikast kerkib ka vastuolo ekspertiisi olemuse osas – tsiviilkohtumenetluse seadustikus (TsMS) ja EIÕK-s sätestatud ekspertiis ei ole sisult sama. Nimelt sisustab EIÕK ekspertiisi mõistet ja sellele esitatud nõudeid leebemalt, kui TsMS.

Teema on aktuaalne, millest annab aimu muuhulgas see, et Riigikohus on 2014. aastal teinud seoses isiku kinnisesse asutusse paigutamisega lahendeid, kus on täpsustanud põhimõtteid ja kritiseerinud psüühiliselt haigete isikute ravile paigutamisega seonduvat regulatsiooni. Lisaks annab teema aktuaalsusest aimu ka sotsiaalministeeriumi kavatsus kaasajastada psühhiaatrilise abi seadust.⁵ Praegune PsAS-i redaktsioon jõustus 1997. aastal ning peale seda on vastu võetud mitu seadust, mis täpsustavad tervishoiuteenuse osutamist.⁶ Samuti on Sotsiaalministeerium viidanud sellele, et tulenevalt Riigikohtu lahendist, on vajadus täpsustada lühiajalisele psühhiaatrilisele ravile paigutamise menetlust, et isiku õigused oleksid paremini kaitstud.⁷

Kõige üldisemalt on autori eesmärk käesoleva tööga analüüsida Riigikohtu 19.02.2014.a määruses⁸ esile toodud probleeme, mis on kohtute praktikas isiku kinnisesse asutusse paigutamise menetluses tekkinud. Konkreetsemalt on töö eesmärgiks analüüsida, milline on siseriikliku õiguse ning EIÕK käsitlus sõltumatu eksperdiarvamuse küsimuses. Käesolev töö lähtub hüpoteesist, et TsMS ja EIÕK kasutavad erinevaid termineid ja esitavad isiku kinnisesse asutusse paigutamise menetlusele erinevaid nõudeid ning ülalnimetatud Riigikohtu lahend ei ole suutnud seda vastuolo lahendada.

⁴ RKTkm 19.02.2014 3-2-1-155-13

⁵ Ministeerium kavatseb psühhiaatrilise abi seadust kaasajastada. Postimees, 25.02.16. Internetis kättesaadav: <http://tervis.postimees.ee/3595745/ministeerium-kavatseb-psuhhiaatrilise-abi-seadust-kaasajastada> (külastatud 20.03.16)

⁶ 08.02.16 Psühhiaatrilise abi seaduse ja kaasuvate õigusaktide muutmise seaduse eelnõu väljatöötamise kavatsus. Internetis kättesaadav: <http://eelroud.valitsus.ee/main#0Murb2oS> (külastatud 05.04.16)

⁷ Samas, lk 19

⁸ RKTkm 19.02.2014 3-2-1-155-13

Eesmärgini jõudmiseks on töös järgitud eelkõige analüütilist-võrdlevat meetodit, kus Eesti kohtupraktikat ja kehtivat menetlusõigust on analüüsitud ja võrreldud EIK lahendite ning EIÕK sätetega. Autori hinnangul on see töö iseloomu arvestades kõige otstarbekam viis töö eesmärgi saavutamiseks. Valdkonda puudutavate õigusaktide ja kohtulahendite analüüsimisel on võimalik välja selgitada, kas ja millised on vastuolud siseriiklikus ning rahvusvahelises regulatsioonis. Õigusaktide tõlgendamisel on autor kasutanud süstemaatilist-teleoloogilist meetodit. Käesoleva töö koostamisel on kasutatud Eesti ja Euroopa Liidu õigusakte, teemakohast eesti- ja inglisekeelset õigusala kirjandust. Lisaks on analüüsitud ja võrreldud siseriiklike kohtute ja EIK teemakohast praktikat.

Autorile teadaolevalt on varasemalt sarnasel teemal kirjutanud oma magistritöö Mai-Liis Meigo. Eelnimetatud töö on keskendunud kinnisesse asutusse paigutamise menetlusele üldiselt. Käesolev töö on omalaadne, kuivõrd kasutatud on EIK praktikat ning lähenetud on EIÕK vaatenurgast. Samuti seetõttu, et töö keskmeks on ekspertiisi läbiviimise ning eksperdi sõltumatusega seonduv, mida eelnimetatud töö käsitlenud ei ole.

Töö eesmärgist lähtuvalt on käesolev töö jaotatud kolme peatükki. Esimeses peatükis leiab käsitlemist millistel alustel ja miks on õigustatud isiku vabaduse piiramine tema ravimise eesmärgil. Teises analüüsib autor isiku kinnisesse asutusse paigutamise menetluse olemust ja põhimõtteid ning menetluses isikule tagatavaid garantiisid. Põhjalikumalt peatub autor psühhiaatrilise ekspertiisiga seonduvatel küsimustel, eelkõige eksperdi sõltumatuse nõudel. Autor võrdleb selles küsimuses EIÕK-st ja siseriiklikust regulatsioonist tulenevaid nõudeid ning üritab leida vastuse küsimusele, kas Riigikohtu määrus tsiviilasjas nr 3-2-1-155-13 lähtub oma kriitikas EIÕK nõuetest või mitte. Kolmandas peatükis on peatutud isiku õigusel pöörduda oma õiguste kaitseks kohtusse ning küsimusel, kas maakohtu menetluses esinenud minetusi on võimalik heastada määruskaebusmenetluses. Eelkõige on selle peatüki eesmärk selgitada välja, kui kohus otsustab lähtuda EIK tõlgendusest ning mitte määrata kohtupoolset ekspertiisi, siis kas juhul, kui määruskaebusmenetluses kerkib eksperdi sõltumatuse osas kahtlusi, on kohtul võimalik määrata ekspertiis ja sellega menetluses tehtud viga heastada.

Autor soovib siinkohal tänada oma juhendajat Peeter Pällinit, kelle innustav ja positiivne suhtumine ning kaasamõtlemine olid käesoleva töö valmimise juures väga suureks abiks.

1. PSÜÜHIKAHÄIREGA ISIKU KINNISESSE ASUTUSSE PAIGUTAMINE

1.1. Olemus ja regulatsioon

PS § 20 lg 1 sätestab, et igal inimesel on õigus vabadusele ja isikupuutumatusel. Tegemist on rahvusvaheliselt tunnustatud põhimõttega, mille leiab ka ÜRO inimõiguste ülddeklaratsioonist⁹ ning EIÕK¹⁰-st. Peaaegu ükski põhiõigus ega -vabadus ei ole aga piiramatu. EIÕK ja PS kasutavad kohati sätete vormi, kus põhiõigusega samas sättes antakse alused ja tingimused selle põhiõiguse piiramiseks.¹¹ PS § 20 lg 2 kohaselt võib vabaduspõhiõigust piirata vaid seadusega ettenähtud korras, seal hulgas ka juhul, kui tegemist on vaimuhaige isikuga, kes on endale või teistele ohtlik.¹² Kohtute pädevus psüühikahäirega isiku vabadust piirata kajastub TsMS § 533 lg 1 p-s 1.¹³ Siinjuures eriseaduseks on psühhiaatrilise abi seadus (PsAS), mille § 11 annab alused isikult ravi eesmärgil vabadus võtta.

PS kõrval on oluliseks allikaks ka EIÕK, mis jõustus Eesti suhtes 16.04.1996. aastal ja oli PS-i põhiõiguste kataloogi koostamisel peamiseks eeskujuks. Kuigi rahvusvahelise lepinguna on EIÕK siseriiklikus õigusnormi hierarhias formaalselt küll PS-st madalamal, on Eestil rahvusvaheline kohustus konventsiooniõigusi järgida. Seega on soovitatav EIK poolt EIÕK sätetele antud tõlgendusi arvestada ka PS-i tõlgendamisel. EIÕK omab niisiis Euroopa õigusruumis õigust ühtlustavat ja eeskju andvat funktsiooni.¹⁴ Ka Riigikohus on kinnitanud Eesti kohtute kohustust juhendada kaasuste lahendamisel EIK praktikast.¹⁵ Sellest tulenevalt käsitleb autor esmalt EIÕK artikliga 5 seonduvaid küsimusi.

Isiku füüsiline vabadus on kaitstud EIÕK art 5 alusel. See säte kaitseb isiku vabadust ja turvalisust. EIK kohaldab art 5 ainult juhtumitele, kus isiku vabadust on formaalselt piiratud ning peab isikult vabaduse võtmiseks olukordi, kus isik viibib pikemat aega mõnes asutuses kinni. Siinjuures tuleb vahet teha isiku kinnipidamisel ning tema liikumisvabaduse piiramisel, mis kuuluvad erinevate EIÕK artiklite kaitsealasse. Isiku liikumisvabadust kaitseb EIÕK protokoll nr 4 art 2.¹⁶

⁹ Inimõiguste ülddeklaratsiooni art 3 ja art 29. Internetis kättesaadav: http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/est.pdf (11.01.2016).

¹⁰ Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni art 5. RT II 2010, 14, 54.

¹¹ H, Vallikivi. Põhiõiguste ja -vabaduste piiramise alused. Juridica 2001, nr 6, lk 182

¹² Eesti Vabariigi põhiseadus. RT 1992, 26, 349; RT I, 15.05.2015, 2.

¹³ Tsiviilkohtumenetluse seadustik. RT I 2005, 26, 197; RT I, 19.03.2015, 28.

¹⁴ Eesti Vabariigi põhiseadus. Kommenteeritud väljaanne. Tallinn, Kirjastus Juura, 2008, lk 76

¹⁵ RKPJKm 30.12.2008 3-4-1-12-08, p 22

¹⁶ L.O.Gostin. Human rights of persons with mental disabilities. International Journal of Law and Psychiatry, 2000, vol 23, nr 2, lk 137

Alused isiku vabaduse piiramiseks on toodud EIÕK art 5 lg 1 p-des (a)-(f). Tegemist on ammendava loeteluga¹⁷ ning kõiki neid aluseid tuleb tõlgendada kitsendavalt.¹⁸ Küll võib esineda korraga mitu kinnipidamise alust. EIÕK art 5 lg 1 p (e) kohaselt on lubatud ebaterve psüühikaga isiku kinnipidamine. Hindamaks seda, kas isiku kinnipidamine on lubatud, tulebki esialgu hinnata kas siseriiklikust õigusest tulenevad menetluslikud nõuded on täidetud ning kas leidub säte, mis annab aluse sellisele tegutsemisele.¹⁹ Kui siseriiklikus õiguses leidub alus, mis ei vasta EIÕK art 5 lg-s 1 toodutele, siis selle alusel isiku kinnipidamine on igal juhul ebaseaduslik. Ka Riigikohus on viidanud oma lahendites EIK praktikale ning selgitanud, et vaid isikult vabaduse võtmise aluste kitsas tõlgendamine on kooskõlas EIÕK art 5 eesmärgi ja mõttega. Sellest tulenevalt ei tohi ka PS § 20 lg-t 2 tõlgendada laiendavalt põhiõiguse kandja kahjuks. Seega tuleb valida sätestatud vabaduse võtmise aluste tõlgenduste seast selline, mis võimaldab kõige väiksemat sekkumist.²⁰

Selles osas, mida peetakse silmas kinnipidamise või vabaduse võtmise all, ei ole aga päris ühtset arusaama. PS kommentaaride autorite hinnangu järgi ei peeta vabaduse võtmise all silmas näiteks isiku kinnipidamist politseiniku poolt liikluses, vaid olukordi, kus isiku vabadusse sekkutakse tõsisemalt.²¹ Vabaduse võtmine sisaldab nii objektiivset kui ka subjektiivset elementi. Objektiivne element tähendab, et isik on paigutatud tähelepanu vääriva aja jooksul piiratud alale. Subjektiivne seda, et isik ise ei ole sellega nõustunud.²² EIK on märkinud, et isikult vabaduse võtmine võib toimuda väga erinevatel viisidel ning see mõiste võib asjas mingil määral muutuda.²³ Kohtu hinnangul tuleb aga vabaduse võtmise küsimuses arvesse võtta konkreetset olukorda ning seoses sellega tuleb hinnata erinevaid kriteeriume, nagu kinnipidamise tüüpi, kestust, ulatust, efekti ja meetme täideviimise viisi. Samuti hinnatakse ka näiteks sotsiaalset eraldatust.²⁴ Vabaduse võtmine ja vabaduse piiramine on erinevad eelkõige intensiivsuse poolest.²⁵ Oluline on ära märkida, et see, et isikut peeti kinni lühikese aja vältel, ei muuda kinnipidamist olematuks.²⁶

¹⁷ EIK 07.07.2011, 27021/08 Al-Jedda v Ühendkuningriik, p 99

¹⁸ EIK 24.10.1979, 6301/73 Winterwerp v Holland, p 37

¹⁹ M.Macovei. A guide to the implementation of Article 5 of the European Convention on Human Rights, Council of Europe, 2002, lk 9

²⁰ RKÜKo 21.06.2011 3-4-1-16-10, p 79

²¹ Eesti Vabariigi põhiseadus. Kommenteeritud väljaanne (viide nr 14), lk 205

²² EIK 16.06.2005, 61603/00 Storck v Saksamaa, p 74

²³ EIK 06.11.1980, 7367/76 Guzzardi v Itaalia, p 95

²⁴ EIK 12.09.2012, 10593/08 Nada v Šveits, p 229

²⁵ EIK 06.11.1980, 7367/76 Guzzardi v Itaalia, p 92

²⁶ EIK 23.09.2010, 17185/05 Iskandarov v Venemaa, p 140

EIK senise praktika kohaselt ei ole isikult vabaduse võtmisega tegemist näiteks juhul, kui isikule on määratud karistusena kodust lahkumise keeld teatud kellaaegadel, samas kui isikule jääb võimalus käia tööl. Isikult vabaduse võtmisega ei ole tegemist ka näiteks juhul, kui isikut ei lubata riiki siseneda ning ta peab veetma teatud aja varjupaiga taotlejate jaoks spetsiaalselt ettenähtud alal. Ka ei ole vabaduse võtmisega tegemist olukorras, kus politsei peab meelevahelduste ajal kinni isikuid ning nad peavad veetma tunde tänaval politsei järelevalve all. Küll on isikult vabadus võetud, kui ta on paigutatud haiglasse, kus ta võib lahkuda, kuid kus ta on pideva järelevalve all. Kohus on selgitanud, et isikult vabaduse võtmisel tuleb hinnata ka seda, kas vabadus on võetud sunnivahendeid kasutades.²⁷

Kõik juhtumid, kus riik on isiku kinni pidanud sh vaimse häirega isiku kinnisesse asutusse paigutamine ravi eesmärgil, kuuluvad EIÕK art 5 kohaldamisalasse.²⁸ Seega selleks, et saaks öelda, et vaimse häirega isikult on EIÕK art 5 lg 1 alusel vabadus võetud, ei ole oluline see, et vaimselt haige isik on paigutatud kinnisesse osakonda, vaid pigem see, millises ulatuses on ta allutatud pidevale järelevalvele ja kontrollile, lisaks see, kas isikul on võimalus realselt ka asutusest lahkuda.²⁹ Ka juhul, kui isik on paigutatud avatud osakonda ning ta võib sealt päeva jooksul lahkuda, kuid peab naasma teatud kellaaajaks, kohaldub EIÕK art 5 lg 1.³⁰ Selline olukord esineb eelkõige juhul, kui isik on ise andnud nõusoleku enda raviks. Samas, ei pruugi isik olla teadlik sellest, et tal on võimalus haiglast lahkuda. Samuti võidakse isiku lahkumist piirata ning vormistada tema suhtes tahtevastane ravi.³¹

EIÕK art 5 peamiseks eesmärgiks on ennetada omavolilist või õigustamatut vabaduse võtmist. Nagu EIÕK art 5 lg 1 ja PS § 20 tekstid viitavad, peab igasugune isikult vabaduse võtmine olema kooskõlas seadusega. Isiku kinnipidamine peab vastama nii siseriiklikule materiaal- kui ka menetlusõigusele.³² EIÕK art 5 lg 1 p (e) puhul on EIK seadnud kriteeriumid, mis peavad olema täidetud selleks, et saaks öelda, et vaimse häirega isikult on vabadus seaduslikult võetud. Seejuures peab olema see seaduslik nii siseriikliku õiguse alusel kui ka konventsiooniga kooskõlas ning seda kogu kinnipidamise jooksul. Isikult vabaduse võtmine peab vastama järgmistele kriteeriumitele:

²⁷ D.J.Harris; M.O'Boyle; E.P.Bates; C.M.Buckley. Law of European Convention on Human Rights. Oxford, 2014, lk 290

²⁸ Samas, lk 288

²⁹ EIK 05.10.2004, 45508/99 H.L. v Ühendkuningriik, p 92

³⁰ EIK 28.05.1985, 8225/78 Ashingdane v Ühendkuningriik, p 42

³¹ L.O.Gostin (viide nr 16), lk 138

³² EIK 29.03.2010, 3394/03 Medvedyev jt v Prantsusmaa, p 79

1. Isiku kinnipidamisel on siseriiklikus õiguses alus ning see on kohalduva siseriikliku õigusega kooskõlas.
2. Siseriiklik õigus vastab EIÕK standardidele.
3. Kinnipidamiseks peab olema alus EIÕK art 5 lg 1 p (a)-(f) hulgast ning isik peab olema kaitstud omavoli eest.³³

Nii, nagu kriminaalmenetluses, peab ka igasugusel isikult tema vaimse tervise tõttu vabaduse võtmisel olema õiguslik alus, st et isiku kinnisesse asutusse paigutamine peab olema seaduslik. Kuivõrd isiku kinnipidamine peab vastama nii siseriiklikule õigusele kui ka EIÕK-le, tuleb isiku kinnisesse asutusse paigutamise menetluses järgida kõiki nõudeid, mis siseriiklikult kinnitatud on. Siseriiklike kohtute ülesanne on hinnata, kas isikult vabaduse võtmine on siseriikliku seadusega kooskõlas. Juhul, kui nende hinnangul esineb rikkumine, siis tõenäoliselt jõuab EIK samale järeldusele.³⁴ Põhimõtteliselt on isikult vabaduse võtmine seaduslik, kui seda on tehtud kohtulahendi alusel. Kohtulahend, mille alusel isiku vabadust piiratakse, peab olema aga põhjendatud, st et lahend, mis ei viita ühelegi seadusest tulenevale alusele isiku vabaduse piiramiseks ning milles on kohus oma otsust vaid väga üldiselt põhjendanud, ei paku isikule piisavalt kaitset omavoli eest.³⁵ Kohtutel tuleb silmas pidada, et selleks, et õigus vabadusele ei kaotaks oma mõtet, peab isiku kinnipidamine alati olema erandlik, objektiivselt põhjendatud ja nii lühiajaline kui võimalik.³⁶ Seejuures ongi kohtutel järelevalvet teostav roll.

Nagu eelpool mainitud, ei piisa sellest, et isiku kinnipidamisel oleks siseriikliku õiguse kohaselt seaduslik alus, vaid see peab olema ka kooskõlas EIÕK standarditega. See tähendab, et EIK võib kinnipidamise hinnata ebaseaduslikuks ka juhul, kui see on siseriikliku õiguse alusel seaduslik.³⁷ Siin tõusetub siseriikliku seaduse kvaliteedi küsimus. Selleks, et siseriiklikud alused vastaks EIÕK nõuetele tuleb järgida õiguskindluse põhimõtet, st et alused isiku kinnipidamiseks on siseriiklikus õiguses kõigile selged ja arusaadavad. Isik peab ette nägema, millises olukorras on võimalik, et tema vabadust piiratakse.³⁸ Kuigi seadusesäte isikult vabaduse võtmiseks võib olla piisavalt selge ning selle alusel võib ette näha, millal võidakse isiku õigusi piirata, siis vaimse häirega isikute puhul on probleem selles, et nende tervislik seisund ei võimalda reeglina saada aru oma tegude tagajärgedest ning seega on piiratud ka

³³ D.J.Harris; M.O'Boyle; E.P.Bates; C.M.Buckley (viide nr 27), lk 301

³⁴ Samas, lk 301

³⁵ EIK 08.11.2005, 6847/02 Khudoyorov v Venemaa, p 157

³⁶ M.Macovei (viide nr 19), lk 6

³⁷ C.Murray. Safeguarding the right to liberty of incapable compliant patients with a mental disorder in Ireland. Dublin University Law Journal, 2007, lk 9

³⁸ EIK 09.01.2001, 25874/94 Kawka v Poola, p 49

nende arusaam sellest, millal võidakse neid tahtevastasele ravile paigutada. Kuivõrd vaimne tervis ei ole isiku mõjuvõimu all, ei saa ka eeldada, et isik hoiduks haiguse ägenedes teatud tegudest. Seetõttu on EIK ka rõhutanud, et isikult haiguse tõttu vabaduse võtmine ei ole oma olemuselt karistuslik.³⁹ Kui isiku kinnipidamist lubav seadusesäte on nii laialt tõlgendatav, et see tekitab kohaldamisel probleeme ja eriarvamusi, siis selline säte ei vasta EIÕK art 5 lg 1 mõttele. Siiski peab olema sätte tõlgendamiseks jäetud mingil määral ruumi. EIÕK art 5 lg 1 rikkumisega on kindlasti tegemist olukorras, kus ükski seadusesäte ei õigusta isiku kinnipidamist ja isikut on kinni peetud kauem, kui seda lubanuks kohtuotsus.⁴⁰

Seaduslikkuse nõue tähendab seda, et isiku vabaduse piiramise menetluses peab isik olema kaitstud omavoli eest ja siseriiklik õiguskord peab tagama efektiivsed meetmed omavoli vastu. Omavoli kasutamise keeld ei tulene selgesõnaliselt EIÕK art 5 lg-st 1, vaid on välja kujunenud EIK praktikas (näiteks *Saadi v Ühendkuningriik*⁴¹). EIK ei ole omavoli mõistet väga täpselt selgitanud, kuid kohtupraktikast on võimalik teatud põhimõtteid tuletada. Omavoli mõiste on laiem, kui ebaseaduslikkuse mõiste. Omavoli vältimine tähendab seda, et võimu kuritarvitusi tuleb vältida ja järgida tuleb seaduslikkuse põhimõtet laiemas tähenduses. Kui näiteks seadus lubabki isiku kinnipidamist teatud juhul, kuid kui sellega on rikutud hea usu põhimõtet, on tegemist omavoliga. Võimud ei tohi hoida teadlikult isiku eest saladuses nende tahet isikult vabadus võtta. Samuti on isiku kinnipidamine omavoliline, kui selle avaldatud põhjus erineb tegelikust põhjustest. Lisaks tuleb omavoli vältimiseks kinnipidamise hindamisel kasutada proportsionaalsuse testi.⁴²

EIÕK art 5 lg 1 p-s (e) loetletud isikute kohta võib öelda, et peamine põhjus, miks neilt vabaduse võib võtta on see, et nad on ohtlikud teistele isikutele, kuid see on vajalik ka nende enda huvides.⁴³ Art 5 lg 1 p-s (e) loetletud isikud kuuluvad nõ eriti haavatavate isikute gruppi, kuna praktikas tuleb nende õiguste rikkumisi kõige tihedamini ette ning nad on sageli võrreldes teiste isikutega ebavõrdsemas olukorras. EIK kasutab oma lahendites aina sagedamini põhjendusena isikute haavatavust ning see on tervitatav lähenemine, kuna annab isikutele kaitset, mida seadus mõnikord ei paku.⁴⁴ Selle näiteks võib tuua töös allpool pikemat käsitlust leidva põhimõtte,

³⁹ EIK 11.05.2004, 49902/99 *Brand v Holland*, p 63

⁴⁰ D.J.Harris; M.O'Boyle; E.P.Bates; C.M.Buckley (viide nr 27), lk 303

⁴¹ EIK 29.01.2008, 13229/03 *Saadi v Ühendkuningriik*

⁴² D.J.Harris; M.O'Boyle; E.P.Bates; C.M.Buckley (viide nr 27), lk 301-306

⁴³ EIK 06.11.1980, 7367/76 *Guzzardi v Itaalia*, p 98

⁴⁴ L.Peroni; A.Timmer. *Vulnerable groups: The promise of an emerging concept in European Human Rights Convention law*. Oxford University Press and New York University School of Law, 2013, lk 1085

mille kohaselt ei kohaldata vaimse häirega isiku esitatud määruskaebusele nii rangeid vorminõudeid, kui praktikas muidu.⁴⁵

Kohus kohaldab EIÕK art 5 lg 1 rakendamisel p (e)-s loetletud isikutele vajalikkuse testi.⁴⁶ Üldise põhimõtte kohaselt on isiku kinnipidamine niivõrd tõsine meede, et seda saab õigustada vaid viimase abinõuna, kus leebemaid meetmeid on kaalutud ja leitud, et need ei ole piisavad kaitsmaks isiku või avalikkuse huve.⁴⁷ Näiteks, kui isik kujutab endale või teisele tõsist ohtu või on isiku kinnipidamine vajalik ravi eesmärgil.⁴⁸ EIK on rõhutanud, et tahtevastane ravi on viimane abinõu ja seda võib tarvitada vaid juhul, kui see toob isiku tervisele kasu ilma, et see muutuks isikule ebaproportsionaalselt koormavaks.⁴⁹ Seejuures tuleb hinnata, kas isiku kinnipidamine aitab saavutada taotletavat eesmärki.⁵⁰

Selleks, et vaimse häirega isikult võiks EIÕK art 5 lg 1 p (e) alusel vabaduse võtta, peavad olema täidetud alljärgnevad kriteeriumid (nn *Winterwerpi* kriteeriumid):

1. Peab olema usaldusväärset tõendatud, et isik on ebaterve psüühikaga. Seda tuleb teha objektiivse ekspertiisiga. Sellest nõudest võib kõrvale kalduda juhul, kui kinnipidamine toimub hädaolukorras. Siiski tuleb silmas pidada, et ekspertiis tuleb läbi viia kohe esimesel võimalusel peale hädaolukorra möödumist.
2. Isiku vaimne haigus peab olema sellist laadi või sellise astmega, mis kinnitaks, et isiku kinnipidamine on vajalik, st et isiku kinnipidamine peab olema olukorras tingimata möödapääsmatu.
3. Vaimne häire, mis on sõltumatu arstliku ekspertiisiga tuvastatud, peab kestma kogu isiku kinnipidamise aja vältel.⁵¹

Selleks, et isiku kinnipidamine oleks seaduslik, peavad eeltoodud kriteeriumid olema täidetud. Nendest erandi saab teha vaid erakorralisel juhul. Põhimõtteliselt saab ka PS § 20 lg 2 p-i 5 sisustada samade kriteeriumide alusel. PS § 20 lg 2 p 5 sätestab aga lisaks, et tuleb konkreetselt tuvastada isiku ohtlikkus endale või teistele. Seega esitab PS vähemalt eelduslikult kõrgemad nõuded.⁵² EIÕK alusel tuleb isiku ohtlikkus tuvastada vaid nõ hädaolukorras ning sellisel juhul

⁴⁵ Vt viide 238

⁴⁶ D.J.Harris; M.O'Boyle; E.P.Bates; C.M.Buckley (viide nr 27), lk 321

⁴⁷ Samas, lk 305

⁴⁸ European Union Agency for Fundamental Rights. Involuntary placement and involuntary treatment of persons with mental disabilities. Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2012, lk 17

⁴⁹ EIK 02.10.2012, 41242/08 Plesó v Ungari, p 66

⁵⁰ EIK 29.01.2008, 13229/03 Saadi v Üendkuningriik, p 70

⁵¹ D.J.Harris; M.O'Boyle; E.P.Bates; C.M.Buckley (viide nr 27), lk 324

⁵² RKTKm 19.02.2014 3-2-1-155-13, p 35

võib nimetatud kolmest kriteeriumist tulenevaid nõudeid täita ka pärast hädaolukorra möödumist. EIK on selgitanud, et hädaolukorra lahendamiseks peab siseriiklikel võimudel olema väga lai diskretsioon.⁵³ Hädaolukorrana võib käsitleda aga ainult selliseid juhtumeid, kus isik on ohtlik, st käitub agressiivselt. Kui isik ei käitu vägivaldselt, ei ole alust ettenähtud kriteeriumite täitmist hindamata jätta.⁵⁴

Vältimatuks psühhiaatriliseks raviks on isikult vabaduse võtmine lubatud TsMS-s sätestatud menetluse raames. Seejuures alused isikult vabaduse võtmiseks on ära toodud PsAS § 11 lg-s

1. Sättes nimetatud alused peavad esinema koos ning on järgmised:

1. isikul on raske psüühikahäire, mis piirab tema võimet oma käitumisest aru saada või seda juhtida;
2. haiglaravita jätmisel ohustab isik psüühikahäire tõttu enda või teiste elu, tervist või julgeolekut;
3. muu psühhiaatriline ravi ei ole küllaldane.

Isiku kinnisesse asutusse paigutamine on õigustatud vaid kõigi kolme eelnimetatud asjaolu koosinemisel. Kõik nimetatud asjaolud tuleb tuvastada eraldi. Seega, kui on tuvastatud, et isikul on psüühikahäire ning et see on raske, siis see omakorda ei tähenda, et see piiraks isiku võimet oma käitumisest aru saada või seda juhtida. Lisaks tuleb kohtul isiku kinnisesse asutusse paigutamist põhjendada.⁵⁵ Isiku hoolekandetasutusse paigutamise alused on välja toodud sotsiaalhoolekande seaduse (edaspidi SHS) § 105 lg-s 1. Nimetatud sättes toodud alused vastavad PsAS § 11 lg-s 1 alustele. Seega on tegemist sarnaste menetlustega ning ka kohtupraktikas väljatoodud põhimõtted kohalduvad mõlema menetluse puhul. Riigikohtu hinnangul vastavad SHS § 105 lg-st 1 ja PsAS § 11 lg-st 1 tulenevad kriteeriumid PS-st ja EIÕK-st tulenevatele nõuetele.⁵⁶

Siinkohal peab autor vajalikuks selgitada, et kõik käesolevas töös kasutatavad õigusaktid kasutavad erinevaid termineid. Nii nimetab EIÕK eestikeelne tõlge vaimse häirega isikuid, PS vaimuhaiget isikut, TsMS psüühiliselt haiget ning PsAS psüühikahäirega isikut. Kuivõrd kõik need terminid tähistavad ühte ja sama isikuteriingi, on neid käesolevas töös läbivalt kasutatud sünonüümidenä. Sama kehtib ka menetluse nimetuse osas, st et EIÕK kohaselt on tegemist

⁵³ EIK 05.11.1981, 7215/75 X v Ühendkuningriik, p 41, 46

⁵⁴ EIK 20.04.2010, 21207/03 C.B. v Rumeenia

⁵⁵ RKTkm 19.02.2014 3-2-1-155-13, p 38.1

⁵⁶ Samas, p 36

isiku kinnipidamisega, PS vabaduse võtmisega vaimuhaigelt isikult, TsMS nimetab isiku kinnisesse asutusse paigutamist ning PsAS tahtest olenematut ravi.

1.2. Kinnisesse asutusse paigutamise alused

EIÕK art 5 lg 1 p (e) terminid on oma tähenduselt autonoomsed. Ebaterve psüühika mõistel ei ole kindlat definitsiooni ning selles osas on riigil endal kaalutusõigus.⁵⁷ PsAS § 2 lg 1 kohaselt on psüühikahäireks kehtivale rahvusvahelisele psüühika- ja käitumishäirete klassifikatsioonile vastav psüühiline seisund või käitumishäire. Kehtivaks klassifikatsiooniks on Maailma Terviseorganisatsiooni välja antud rahvusvahelise haiguste klassifikatsiooni 10. versioon.⁵⁸ Psüühikahäire ei eelda alati aga diagnoosi olemasolu, sest diagnoosi määramiseks tuleb mõningatel juhtudel jälgida ja ravida isikut aastaid. EIK on leidnud, et psüühikahäire kirjeldamine ilma diagnoosi kindlaksmääramiseta on piisav. Riigikohtu seisukoht selles küsimuses ei ole hetkel täielikult välja kujunenud. Oma hiljutises lahendis on Riigikohus madalama astme kohtutele ette heitnud seda, et viimased on tuvastanud psüühikahäire olemasolu ilma diagnoosita.⁵⁹ Riigikohus on varasemalt leidnud, et piisav on, kui kohtud hindasid psüühikahäire olemasolu sümptomite alusel, kuid ei toonud välja diagnoosi.⁶⁰ Hilisemas lahendis, aga ei pidanud Riigikohus piisavaks, kui lisaks sümptomitele anti ka diagnoos, kuid tõdeti selle ebakindlust. Seejuures ei kinnita Riigikohus, et muudab oma varasemaid seisukohti. Küll tuleb lähtuda põhimõttest, et kõik kahtlused, mis kohtul isiku psüühikahäire osas tekkinud on, tuleb hinnata isiku kasuks, st lugeda, et psüühikahäiret ei ole tuvastatud.⁶¹ Kuivõrd isiku seisund ajas muutub, tuleb psüühikahäire tuvastada isiku kinnipidamise hetkel, st et isikut ei saa kinni pidada tema varasema käitumise või siis varasemalt vormistatud meditsiinidokumentides kajastatu alusel. EIK on hinnanud 10 kuu taguse haigusloo alusel isiku kinnipidamise ebaseaduslikuks.⁶² Samuti ei ole õigustatud isiku tahtevastane kinnisesse asutusse paigutamine juhul, kui on vaid alust arvata, et tema vaimne tervis võib lähiajal halveneda.⁶³

Tallinna Ringkonnakohtu kohtunik S. Lind ja Põhja-Eesti Regionaalhaigla V osakonna juhataja dr K. Eino on oma Juridicas avaldatud artiklis järeldanud, et tulenevalt Riigikohtu

⁵⁷ EIK 24.10.1979, 6301/73 Winterwerp v Holland, p 40

⁵⁸ Internetis kättesaadav: <http://rhk.sm.ee/> (külastatud 09.04.16)

⁵⁹ S.Lind; K.Eino. Isikult vabaduse võtmine põhjendusel, et ta on psüühikahäire tõttu endale või teistele ohtlik. Juridica, 2014, nr 7, lk 529

⁶⁰ RKTkm 10.10.2007, 3-2-1-81-07, p 11

⁶¹ RKTkm 19.02.2014 3-2-1-155-13, p 38.2

⁶² EIK 27.03.2008, 44009/05 Shtukurov v Venemaa, p 115

⁶³ EIK 02.10.2012, 41242/08 Plesó v Ungari

seisukohtadest peab psühhiaatri arvamus suutma kohut veenda selles, et isikul esineb teatud tüüpi psüühikahäire ning et see on sõltumata diagnoosist käsitletav raske psüühikahäirena.⁶⁴ EIK praktikas on selgitatud, et ebaterve psüühika mõistele ei olegi võimalik täpset vastet anda, kuivõrd arusaam psüühilistest haigustest areneb ja muutub meditsiinis siiani. Kindel on aga see, et isikut ei või kinni pidada ainuüksi seetõttu, et tema käitumine või maailmavaated erinevad selles konkreetses ühiskonnas kehtivatest või tavaks olevatest.⁶⁵ Sama seisukohta on ka Riigikohus oma hiljutises lahendis rõhutanud. Kohus kinnitas, et üheltki isikult ei tohi võtta vabadust vaid seetõttu, et ta on ebameeldiv või tülikas, mh ka siis, kui isik oma väidetavate õiguste rikkumiseks pidevalt kaebuseid esitab. Seejuures viitas tsiviilkolleegium just EIK praktikale.⁶⁶

Lisaks psüühikahäire tuvastamisele on EIÕK art 5 kohaselt vaja hinnata ka seda, ka isikul esinev psüühikahäire on sellist laadi või sellise astmega, mis õigustaks isikult vabaduse võtmise. Siinjuures ei ole ka EIK andnud täpsemaid juhiseid konventsiooni tõlgendamiseks. Siseriiklik seadusandlus näeb ette, et psüühikahäire peab olema raske. Nagu eelpool mainitud, püstitatakse isiku diagnoos Maailma Terviseorganisatsiooni välja antud rahvusvahelise haiguste klassifikatsiooni 10. versiooni alusel. Selles eristatakse psüühikahäirete raskusastmeid üksikute häirete korral. Seega ei ole võimalik selle alusel hinnata igal juhul, millal on tegemist raske psüühikahäirega. Mitu üldtunnustatud teaduslikku raske psüühikahäire määratlust lähtub isiku võimest eluks vajalike toimingutega iseseisvalt hakkama saada.⁶⁷ Samas on ka leitud, et psüühikahäire on raske juhul, kui isikul on tekkinud psühhoos, mille puhul vajab ta haiglaravi või kui talle on vaja osutada suurel määral abi.⁶⁸ USAs on näiteks Illinoisi osariigis lausa seaduse tasandil sätestatud, millised psüühikahäired on rasked.⁶⁹ Eeltoodust tulenevalt nähtub, et siiani ei ole jõutud ühtsele seisukohale selle osas, millist psüühikahäiret peetakse raskeks. Samas ei ole seda lõplikult võimalik ka paika panna, kuivõrd ka psüühikahäire mõiste ise on ajas mingil määral muutuv. Seega jääb reeglina kaalutlusõigus selles osas, kas tegemist on raske psüühikahäirega või mitte, kohtule. Käesoleva töö autor ei pea vajalikuks raskete psüühikahäirete reguleerimist seaduses ja seda just eelpool väljatoodud põhjendustel.

⁶⁴ S.Lind; K.Eino (viide nr 59), lk 531

⁶⁵ EIK 24.10.1979, 6301/73 Winterwerp v Holland, p 37

⁶⁶ RKTkm 19.02.2014 3-2-1-155-13, p 70

⁶⁷ S.Lind; K.Eino. (viide nr 59), lk 532

⁶⁸ What is serious mental illness? Internetis kättesaadav: <http://www.mentalhealthwales.net/mhw/whatis.php> (külastatud 17.03.2016)

⁶⁹ Serious vs non-serious mental illness. Internetis kättesaadav: http://www.bcbsil.com/provider/standards/serious_vs_non_serious.html (külastatud 17.03.2016)

Isikult vabaduse võtmist ei õigusta üksnes see, et tegemist on vaimse häirega isikuga. Isiku kinnipidamine peab olema olukorras vajalik. EIÕK art 5 lg 1 p (e) ei nõua, et isikul peab olema haigus, mida on võimalik kindlasti ravida. Seega on võimalik pidada kinni ka isikut, kellel on näiteks isiksusehäire.⁷⁰ Sellisel juhul tuleb isik paigutada vastavasse asutusse põhjendusega, et tegemist on haigusega, mis ei allu ravile ning et tegemist on nii tõsise juhtumiga, et kinnipidamine aitab kaitsta isiku enda või teiste huve.⁷¹ Isikul peab olema haigus, mille korral on vajalik tema kinnisesse asutusse paigutamine. Lisaks on oluline ka see, kui raskelt isik haige on. Isiku pikemaajalise kinnipidamise eelduseks on see, et haigus on püsiva iseloomuga.⁷² Riigikohus ei ole avaldanud seisukohta, kas isikul esinev haigus peab tingimata ravitav olema või mitte, kuid selles küsimuses tuleks lähtuda EIK tõlgendusest.

Nii PsAS § 11 lg 1 p 2 kui SHS § 105 lg 1 p 2 kohaselt peab selleks, et isikult saaks tema tahte vastaselt vabaduse võtta, olema isik ohtlik ning lisaks seda, et ohtlikkust ei ole võimalik kõrvaldada muul viisil, kui tahtevastase raviga. Psüühikahäirega isik ei ole automaatselt ohtlik ning ohtlik isik ei põe automaatselt psüühikahäiret. Seega ohtlikkus peab tulenema isiku psüühikahäirest.⁷³ Ohtlikkuse hindamisel on aga probleeme, kuivõrd selle puhul puudub üldine arusaam, millal on isik ohtlik. Selle määratlemisel on psühhiaatri ning tavainimese arusaam oluliselt erinev. Samuti on mõiste erinev ka juriidilises ning meditsiinilises kontekstis. Kui juriidilises mõttes hinnatakse ohtlikkust eelkõige õigushüvele (milleks võib olla näiteks kas avalik kord või ka teise isiku tervis), siis meditsiinilises kontekstis on isik ohtlik eelkõige siis, kui ta kahjustab enda või teiste tervist, turvalisust või on oht tema tervise kohesele või hilisemale halvenemisele.⁷⁴ Seega on meditsiinilises kontekstis ohtlikkus kitsam mõiste, kui juriidilises, kuna hõlmab endas väiksemat hulka kaitstavaid hüvesid. Ohtlikkuse hindamise probleem on välja toodud ka PsAS-i muutmise seaduse eelnõu väljatöötamise kavatsuses, mille kohaselt on see problemaatiline nii arstide kui kohtu poolt. Arsti kohustus on kirjeldada isiku psüühilist seisundit ning reeglina ei anna arst hinnangut sellele, kas isik on ohtlik või mitte. See on õiguslik hinnang ja kuulub kohtu pädevusse.⁷⁵

⁷⁰ EIK 20.02.2003, 50272/99 Hutchison Reid v Ühendkuningriik, p 51, 52

⁷¹ EIK 17.01.2012, 36760/06 Stanev v Bulgaaria, p 157

⁷² EIK 24.10.1979, 6301/73 Winterwerp v Holland, p 39

⁷³ RKTKm 19.02.2014 3-2-1-155-13, p 39.6

⁷⁴ T.Kompus. Koolitusmaterjal koolitusele „Psüühikahäirest tulenev ohtlikkus, selle hindamine ja prognoos.“ Materjal autori valduses

⁷⁵ 08.02.16 Psühhiaatrilise abi seaduse ja kaasuvate õigusaktide muutmise seaduse eelnõu väljatöötamise kavatsus (viide nr 6), lk 11

Riigikohtu seisukohast tulenevalt võib SHS kontekstis isiku ohtlikkus väljenduda eelkõige füüsilises ohus tema enda või teiste isikute elule, tervisele või julgeolekule. Seejuures peab isikust lähtuv oht olema reaalne. Ohtlikkust ei saa põhjendada üldise isiku käitumist iseloomustava omadusena, vaid tuleb hinnata igal konkreetsel juhtumil eraldi ning ohtlikkus peab tulenema psüühikahäirest. Isiku ohtlikkus võib seisneda näiteks kalduvuses vägivallale või suitsiidile. Seejuures ei ole isiku suitsiidikalduvus ainukesena piisav alus isiku ravile paigutamiseks.⁷⁶ Asjaolu, et isik ei suuda enda elu iseseisvalt korraldada, ei tähenda automaatselt, et isik on ohtlik. Sotsiaalsete oskuste puudumine võib olla ohtlik näiteks juhul, kui isik ei ole võimeline neid omandama.⁷⁷ Ohtlik ei pruugi olla ka isik, kes rikub või lõhub talle või kolmandatele isikutele kuuluvat vara.⁷⁸

Isiku ohtlikkus tuleb tuvastada lähituleviku mõttes väga piiratud aja jooksul. Isik võib olla endale ohtlik ka juhul, kui tal puudub haiguskriitika ning ta keeldub ravist. Seejuures tuleb silmas pidada, et ainuüksi fakt, et isik keeldub ravist, ei saa olla isikult vabaduse võtmise aluseks.⁷⁹ Ka ei ole Riigikohus pidanud piisavaks põhjendust, mille kohaselt on isik ohtlik, kuna ta on psüühiliselt haige, vajab ravi, iseseisvalt hakkama ei saa ning ravimeid ei tarvita.⁸⁰ Kuivõrd ohtlikkuse kindlaksmääramise puhul pole tegemist teadusliku küsimusega, vaid see on hinnanguline, on reaalne oht isiku õiguste ebaproportsionaalseks piiramiseks. Seega tulebki isiku ohtlikkust tuleb hinnata kõrgendatud standardite alusel. Ka peab ohtlikkus olema pigem kindel, kui tõenäoline ning see tuleb tuvastada igal konkreetsel juhul eraldi.⁸¹

PsAS-i muutmise seaduse eelnõu väljatöötamise kavatsuse kohaselt tuleks ohtlikkuse kriteerium tahtest olenematu ravi kohaldamisel seadusest üldse välja jätta, kuna see on saanud isikule tervishoiuteenuse osutamisel takistuseks. Keskenduda tuleks ravitavale häirele, mille sümptomid takistavad isikul enda haigusseisundi ja ravivajaduse mõistmist ning oma igapäevaeluga toimetulekut.⁸² Selline väljapakutud muudatus iseenesest vastaks EIÕK kriteeriumitele, kuivõrd siseriiklik seadus sätestabki just ohtlikkuse hindamise kaudu psüühilise häirega isikult vabaduse võtmisele konventsioonist kõrgemad nõuded. EIK on selgitanud, et isiku ohtlikkust enesele või teistele tuleb hinnata juhul, kui isik on kinni peetud hädaolukorras.⁸³

⁷⁶ RKTkm 19.02.2014, 3-2-1-155-13, p 39.4

⁷⁷ RKTkm 02.03.2007 3-2-1-145-06, p 19

⁷⁸ RKTkm 03.10.2007, 3-2-1-83-07, p 13

⁷⁹ S.Lind; K.Eino (viide nr 59), lk 535-536

⁸⁰ RKTkm 30.04.2013, 3-2-1-44-13, p 14

⁸¹ RKTkm 03.10.2007, 3-2-1-83-07, p 13

⁸² 08.02.16 Psühhiaatrilise abi seaduse ja kaasuvate õigusaktide muutmise seaduse eelnõu väljatöötamise kavatsus (viide nr 6), lk 12

⁸³ EIK 05.11.1981, 7215/75 X v Ühendkuningriik, p 41

Arusaadavalt on arstidel keeruline isiku ohtlikkust juriidilises mõttes hinnata. Aga ka kohtutel on isiku ohtlikkust ilma arsti arvamusega keeruline määratleda. Eelkõige just seetõttu, et ohtlikkus peab tulenema psüühikahäirest ning kohtunikul ei ole eriteadmisi selle osas, kuidas võib kindla psüühikahäirega isik käituda ning millise häire puhul kaasneb võimalus, et isik võib tõenäoliselt endale või teistele ohtlik olla. Teisest küljest aga on ohtlikkuse kriteerium sätestatud PS-is ning sellest tulenevalt ei ole võimalik seda vaid PsAS-i muutmisega psühhiaatrilise ravi kohaldamise kriteeriumitest eemaldada. Seadusandja on ilmselgelt andnud mõista, et isiku vabadust peab olema võimalik piirata vaid väga erandlikel juhtudel ning soovinud isikutele pakkuda efektiivset kaitset.

Kuna isiku vabaduse piiramine on väga ränk isiku õigustesse sekkumine, siis on kohtul kohustus hinnata ka seda, kas on võimalik võtta tarvitusele muud meetmed, mis aitaks isikut ravida ning hinnata seda, kas neid meetmeid on proovitud. Muud meetmed peavad aitama vältida isiku ohtlikkust endale või teistele. Kui isik näiteks ei tarvita arsti poolt talle kirjutatud ravimeid, on mõnede isikute puhul võimalik, et ta käib teatud ajavahemiku järel haiglas pikatoimelisi ravimeid saamas. Samuti võib muu meetmena isikule määrata sotsiaalteenuseid, kus sotsiaaltöötaja käib aeg ajalt isikut abistamas. Kui kohtusse esitatakse avaldus isiku paigutamiseks hoolekandeteenusele ööpäevaringsele erihooldusteenusele, siis ka sellel juhul tuleb kohtul muu meetmena hinnata, kas oleks võimalik paigutada isik leebema režiimiga hooldusteenusele. Ka siin on kohtutel põhjendamiskohustus, st et kui kohus leiab, et muud meetmed ei ole küllaldased või nende rakendamine pole võimalik, tuleb kohtul põhjendada, miks sellisele järeldusele jõuti.⁸⁴ Riigikohus on ka selgitanud, et isiku kinnisesse asutusse paigutamisel ja tahtest olenematu ravi kohaldamisel tuleb kohtul selgelt analüüsida seadusest tulenevaid eelduseid. Riigikohtu hinnangul on see vajalik, et isik ise ning tema esindaja kui ka kõrgema astme kohtud saaksid paremini aru põhjustest, miks on kohus valinud konkreetsel juhul isikuõigusi enam piirava vahendi.⁸⁵

Muude abinõude kasutamise võimatus eeldab seda, et neid ei ole võimalik kasutada eelkõige isikust endast tulenevate põhjuste tõttu. Siinkohal viitab Riigikohus sellele, et muude meetmete rakendamise takistuseks ei saa olla näiteks riigi suutmatuse tagada isikutele muid abinõusid.⁸⁶ See tähendab, et isiku vabaduse riivet ei saa lubada seetõttu, et riigil ei ole majanduslikult võimalik tagada igale isikule talle sobivat sotsiaalteenust. Muude abinõude kasutamise

⁸⁴ RKTkm 30.04.2013, 3-2-1-44-13, p 15

⁸⁵ RKTkm 10.10.2007, 3-2-1-81-07, p 12

⁸⁶ RKTkm 02.03.2007, 3-2-145-06, p 20

võimatus võib tuleneda eelkõige isiku haiguskriitika puudumisest ning ravist keeldumisest, näiteks kui isik keeldub haiglaravist, siis ilmselt keeldub ta ka ravist kodustel tingimustel.⁸⁷

Kuigi isiku kinnisesse asutusse paigutamine on õigustatud vaid juhul, kui tema psüühikahäire kestab kogu kinnipidamise aja, on põhimõtteliselt võimalik isikut kinnises asutuses hoida veidi pikemalt, et jälgida, kas tema tervislik seisund on kindlasti nii palju paranenud, et ta võib koju lubada. EIK on aga siinkohal rõhutanud, et sellises olukorras peab olema väga tõhus järelevalve selle üle, et haigla ei viivitaks isiku väljakirjutamisega ebamõistlikult kaua.⁸⁸ Seda aga, kui kaua võiks isikut sellisel põhjendusel haiglas hoida, ei ole EIK täpsustanud. Praktikast nähtub vaid, et juhul, kui isikul ei ole enam vaimset häiret, ei ole tema kinnipidamine õigustatud. Samas, kui kohus lubab hoida isikut haiglas kauem põhjendusel, et isik on ohtlik, tuleks täpsustada ajaperiood, millal selline kinnipidamine lubatud on või tuua välja konkreetsed alused sellise ohtlikkuse hindamiseks.⁸⁹ Lisaks tuleb kindlaks teha, kas isiku vabastamine on kogukonna, kuhu isik haiglast välja saades suundub, ning isiku enda huvides.⁹⁰ Näiteks on mõnes riigis võimalik isik tingimuslikult haiglast välja kirjutada.⁹¹ Eestis sellist tingimuslikku haiglaravi lõpetamist ette ei ole nähtud. Seega juhul, kui tekib kahtlusi selles osas, kas isik saab iseseisva eluga hakkama, tuleb kaaluda talle abistavate teenuste, nagu sotsiaaltöötaja või tugisiku pakkumist. Samuti võiks olla mõeldav raviarsti kohustus anda isiku elukohajärgse kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötajale teada, kui isik ei ilmu ambulatoorsele vastuvõtule.

⁸⁷ RKTkm 03.10.2007, 3-2-1-83-07, p 14

⁸⁸ L.O.Gostin; L.Gable. The Human Rights of Persons with Mental Disabilities: A Global Perspective on the Application of Human Rights Principles to Mental Health. Maryland Law Review, vol 63:20, 2004, lk 69

⁸⁹ A.Erdmane. Liberty behind closed doors..? Involuntary placement and medical treatment in psychiatric institutions from the human rights perspective. Vienna Journal on International Constitutional Law. Vol 4 1/2010, lk 113

⁹⁰ EIK 24.10.1997, 22520/93 Johnson v Ühendkuningriik, p 61

⁹¹ Näiteks on see võimalik Ühendkuningriigis. Seda küsimust käsitlevad EIK lahendid 24.10.1997, 22520/93 Johnson v Ühendkuningriik ja 21.09.2005, 517/02 Kolanis v Ühendkuningriik

2. ISIKU KINNISESSE ASUTUSSE PAIGUTAMISE MENETLUS

2.1. Menetluse olemus ja põhimõtted

Tinglikult võib isiku kinnisesse asutusse paigutamise menetlused jagada kolmeks – esiteks isiku kinnisesse asutusse paigutamine esialgse õiguskaitse korras (reeglina isiku paigutamine psühhiaatriaiglasse ravile), teiseks isiku kinnisesse asutusse paigutamine kuni 3 kuuks ning kolmandaks isiku paigutamine kinnisesse asutusse kuni üheks aastaks. Kõikide nimetatud menetluste põhimõtted ning üldine reeglistik on siiski mõningate väikeste erisustega sarnane. Käesolevas peatükis keskendub autor eelkõige esialgse õiguskaitse korras isiku psühhiaatrilisele ravile paigutamise menetlusele ning selle menetlusega seonduvate probleemkohtade analüüsimisele.

Kinnisesse asutusse paigutamise menetluse esemeks ei ole kohtu loata vabaduse võtmise ega tahtevastase ravi kontroll, vaid eelkõige hinnangu andmine sellele, kas isiku suhtes on vajalik rakendada kinnisesse asutusse paigutamise abinõud, mh nii vabaduse võtmise kui ravi osas.⁹² Kohus kontrollib, kas esinevad alused, et isik kinnisesse asutusse ravile paigutada. Kinnipidamine on seaduslik juhul, kui see on eesmärgipärane ning selle eesmärgi saavutamiseks võetakse ette sobivaid samme. Vaimse häirega isiku puhul on reeglina eesmärgiks tema ravimine, seega selleks, et tema kinnipidamine oleks seaduslik, tuleb talle võimaldada vajalikke ravimeid, ravivõtteid. Sellest tulenevalt on vajalik ka sobilik keskkond, st et isiku kinnipidamine ei tohi olla karistuslik.⁹³ Keskkond, kuhu vaimse häirega isik paigutatakse, peab tulenevalt isikult vabaduse võtmise eesmärgist võimaldama isikule ravi ning hooldust selleks kohases keskkonnas. EIK on märkinud sellest tulenevalt, et vaimse häirega isiku kinnipidamine on õigustatud vaid haiglas, kliinikus vms asutuses⁹⁴ ning et see asutus peab isikule võimaldama kasvõi minimaalset ravi. Minimaalne ravi peab tagama selle, et isiku vaimne tervis ei halvene, vaid paraneb.⁹⁵ Kuivõrd psüühikahäirega isik on patsient, mitte süüdimõistetu, peavad talle säilima teistele vabadele isikutele omased õigused ja vabadused, kuivõrd seda võimaldab tema meditsiiniline seisund.⁹⁶

Tallinna Ringkonnakohus on selgitanud, et kohtu poolt ei ole õigustatud isiku kinnisesse asutusse paigutamine ilma, et kohus lubaks tema suhtes viia läbi tahtevastast ravi.⁹⁷ Ka

⁹² RKTkm 19.02.2014, 3-2-1-155-13, p 27

⁹³ L.O.Gostin (viide nr 16), lk 141

⁹⁴ EIK 28.05.1985, 8225/78 Ashingdane v Ühendkuningriik, p 44

⁹⁵ L.O.Gostin. (viide nr 16), lk 153

⁹⁶ Eesti Vabariigi põhiseadus. Kommenteeritud väljaanne (viide nr 14), lk 216

⁹⁷ Tallinna Ringkonnakohtu 17.11.2015.a määrus tsiviilasjas nr 2-15-13209, p 10

Riigikohus on leidnud, et kohaldatav ravi ei ole ainult arstide otsus, kuna tahtevastane ravimite manustamine on tõsine põhiõiguse riive, siis peab selle üle olema kohtulik kontroll.⁹⁸ Ravi lubatavuse üle saab kohus teha otsuse vaid üldjoontes,⁹⁹ st et kohtul ei ole pädevust kirjutada arstidele ette, milliseid ravivõtteid arstid kasutama peaksid või milliseid ravimeid isikule manustama. Siiski peab isikule olema lahendist arusaadav kas ja millisel viisil talle ravimeid manustada võib.¹⁰⁰

Selline nõue on väga oluline isiku teavitamiskohustusega seonduvalt. Samamoodi, nagu isikule peavad olema ettenähtavad olukorrad, kus võidakse tema vabadust piirata, peab ta olema teadlik sellest, kui laiad volitused on arstidele tema ravimiseks antud. Mida täpsemalt on kohus määranud reguleerinud ravi, mida isiku suhtes kohaldada võib, seda suuremat kindlustunnet selline määrus isikule annab. Võimalikult täpne reguleerimine on oluline ka arvestades seda, et psüühikahäirega isik ei pruugi teda ümbritsevast täielikult aru saada. Mõnes mõttes lihtsustab detailne kohtumäärus ka arstide tööd – nii saab arst kindel olla, et järgides kohtumääruses ettenähtut, on talle antud õigused igal juhul kooskõlas seadusest tulenevate nõuetega ning need on ka kohtu poolt aktsepteeritud. Teisest küljest aga ei ole isiku tervisega seonduvad muutused mõningatel juhtudel ettenähtavad ning seega võib olla vajalik kiiresti isikule määratud ravi muuta. Seega ei saa arst lähtuda vaid kohtu poolt ette kirjutatust, vaid peab tegutsema vastavalt oma erialastele teadmistele. Arusaadavalt lähtuvad arstid eelkõige patsiendi huvist ning arstieetikast.

Õiguslik regulatsioon tervishoiuteenuse osutamiseks tuleneb võlaõigusseaduse (VÕS) 41. peatükist. Seega võib väita, et kohtul ei olegi vajadust oma määranud ravi puudutavat väga detailselt kindlaks määrata, kuivõrd üldised põhimõtted ning õiguslik regulatsioon peaksid tagama isikule kohase ravi nagunii. Kohtu poolt ravi kindlaksmääramiseks tuleks kohtul küsida arsti arvamust, kuna kohtunik ei oma selliseid erialaseid teadmisi, et ta suudaks iseseisvalt kindlaks määrata isikule sobiva raviplaani või –võtteid. Seejuures liiga detailne kohtumäärus pigem takistab arstide tööd. Kui tekib olukord, kus isiku tervis nõuab kiiret sekkumist ning raviplaani muutmist, siis on arstil tulenevalt antud vandest kohustus olukorrale reageerida. Kuid sellisel juhul võib tekkida vastuolu kohtumäärusega ning kerkib küsimus, kuidas see vastuolu kõrvaldada. Ka arstide huvides ei ole ilmselgelt isikute tahtevastane haiglas hoidmine ning ravimine, arvestades seda, et enamikes haiglates on kohtade puudus ning arstide töötasu ei sõltu

⁹⁸ RKTkm 19.02.2014, 3-2-1-155-13, p 55

⁹⁹ Samas, p 29

¹⁰⁰ Samas, p 56

patsientide arvust. Samuti on kaheldav, kui palju saab psüühikahäirega isik aru sellest, kas arstid järgivad tema ravimisel kohtumäärusest tulenevaid nõudeid või mitte. Eeltoodust tulenevalt võib öelda, et isiku huvides oleks kindlasti ravi võimalikult täpne reguleerimine, samas ei tohiks kohus korraldada arstide tööd suuremas ulatuses, kui see isiku õiguste kaitseks eelduslikult vajalik on.

Isiku ravimine hõlmab endas asutust, kuhu isik ravile paigutatakse ning raviplaani, mis talle koostatud on. Isik tuleb paigutada tema diagnoosile kõige sobivamasse haiglasse.¹⁰¹ Ehk asutus, kuhu isik paigutatakse, peab võimaldama just tema haigusele efektiivset ravi. Eestis otsustab seda, millisele konkreetsele raviteenusele isik suunatakse eelkõige Sotsiaalkindlustusamet. Seda aga isikute puhul, kes paigutatakse hoolekandeesutusse pikemaks ajaks, st kuni üheks aastaks. Esialgse õiguskaitse korras psühhiaatriahaiglasse paigutatud isikute režiimi üle otsustab vaid konkreetne haigla, kuhu isik paigutati. Kohus annab reeglina loa kõige rangema režiimi kohaldamiseks ning kui isiku tervis võimaldab, kohandab haigla seda vastavalt võimalustele.

Isiku kinnisesse asutusse paigutamise menetluse algatajateks on praktikas haiglad, kuhu isik toodud või ise tulnud on. Riigikohtu hinnangul ei ole arstide poolt avalduse esitamine õige - nimelt on arstide esmane ülesanne siiski isikut ravida ja anda isiku seisundi kohta hinnang. Arstide ülesandeks ei peaks olema kohtumenetluses avaldajana osalemine ning sellest tulenevalt järelvalve tegijana. Riik on seega pannud järelvalvefunktsiooni arstidele, kes ei saa seda oma ametiseisundist tulenevalt aga sõltumatult täita. Lisaks ei saa arst olla ühes menetluses nii avaldajaks, kui seisukoha esitajaks ning järelvalve teostajaks.¹⁰² Sõltumatuse probleemi on tõstatanud ka ÜRO inimõiguste komitee juba 2010. aasta aruandes, mille kohaselt on isiku sundravi vajadust hindavate ekspertide sõltumatus kompromiteeritud, kui nad töötavad haiglas, kus patsienti ravitakse.¹⁰³ L. O. Gostin ja L. Gable on samuti pidanud enesestmõistetavaks, et riik peab tagama järelvalvesüsteemi, mis teeb kindlaks isiku vaimse seisundi tema kinnipidamisel, st kontrollib, kas kinnipidamisel on endiselt alus.¹⁰⁴

Nagu eelpool mainitud, on isiku psühhiaatriahaiglasse ravile paigutamise menetluse algatajaks haigla raviarstid. Praktikas toimib avalduse esitamine nii, et isik kas tuuakse või tuleb ise

¹⁰¹ EIK 28.05.1985, 8225/78 Ashingdane v Ühendkuningriik, p 44, 45

¹⁰² RKTKm 19.02.2014, 3-2-1-155-13, p 65

¹⁰³ Eesti Inimõiguste Keskuse aruanne Inimõigused Eestis 2010. Internetis kättesaadav: <http://humanrights.ee/wp-content/uploads/2011/09/aruanne2010-et-61.pdf>, lk 52 (külastatud 01.03.2016)

¹⁰⁴ L.O.Gostin; L.Gable (viide nr 88), lk 68

haiglasse. Seal vestleb valves olev arst temaga ning tutvub isiku senise haiguslooga. Kui valvearsti hinnangul on vaja isik statsionaarsele ravile suunata, küsitakse isikult, kas ta on nõus haiglaravile jääma. Kui isik nõusolekut ei anna, teeb haigla kohtule avalduse isiku suhtes esialgse õiguskaitse kohaldamiseks. Isik jääb aga haiglasse ajaks, kuni kohus esitatud avaldust menetleb. Tulenevalt PS §-st 21 on isikut lubatud ilma kohtumääruseta kinni pidada kuni 48 tundi. Erisättena sätestab sama õiguse ka PsAS § 11 lg 4. Riigikohus on leidnud, et praeguse kohtupraktika pinnalt saab öelda, et isiku kinnisesse asutusse paigutamise menetluses võetakse isikult kõigepealt vabadus ning alles peale seda hindab kohus, kas ravile paigutamise eeldused on täidetud. Selline praktika aga piirab isikute õigusi enam, kui see sageli õigustatud on, lisaks ei vasta see seaduse mõttele.¹⁰⁵ Selline kinnisesse asutusse paigutamine peaks aset leidma vaid erandlikes olukordades ning reegel peaks olema see, et esmalt esitatakse kohtule avaldus ning seejärel paigutatakse isik ravile. Praktikast tekitab selline korraldus kindlasti probleeme, kuivõrd avaldused esitatakse vaid nende patsientide puhul, kes keelduvad haiglasse jäämast, seega juhul, kui isikult ei võetaks vabadust enne kohtumääruse tegemist, tekiks kindlasti raskusi selle täitmiseega.

TsMS § 534 lg 5 näeb ette, et isikut on võimalik peale tema ärakuulamist esialgse õiguskaitse korras paigutada ravile kuni 40 päevaks. See tähendab, et kohus peaks ärakuulamise tulemusena veenduma, kas isiku paigutamine kinnisesse asutusse on vajalik ning hindama, kui pikaks ajaks see vajalik võiks olla. Riigikohus on selgitanud, et kohus peab põhjendama ka isiku kinnisesse asutusse paigutamise tähtaja valikut. Eelkõige on see Riigikohtu hinnangul oluline esialgse õiguskaitse kohaldamisel maksimumtähtaja puhul.¹⁰⁶ Kuigi tähtaja määramisel tuleb lähtuda konkreetsest haigusest, määravad kohtud praktikast reeglina maksimaalse võimaliku tähtaja ning kui isiku seisund paraneb enne määratud tähtaega, kirjutatakse ta haigla algatusel välja ning teavitatakse sellest kohut, mille järgselt teeb kohus kinnisesse asutusse paigutamise ennetähtaegse lõpetamise kohta kohtumääruse. Selles olukorras kajastubki arstide järelevalve teostamise kohustus ehk siis, kui kohus hindab isiku kinnisesse asutusse paigutamise vajadust reeglina maksimaalses seadusega võimaldatud ulatuses, peavad arstid jälgima ning otsustama, kas isiku võib varem haiglast välja kirjutada. Riigikohtu hinnangul on sellise kohustuse panemine arstidele lubamatu.¹⁰⁷

¹⁰⁵ RKTkm 19.02.2014, 3-2-1-155-13, p 64

¹⁰⁶ RKTkm 10.10.2007, 3-2-1-81-07, p 12

¹⁰⁷ RKTkm 19.02.2014, 3-2-1-155-13, p 65

Teisest küljest aga ei ole kohtunikud reeglina meditsiiniliselt piisavalt pädevad otsustama isiku ärakuulamisel seda, kui pikka ravi isik konkreetset vajab. Seda enam, et iga inimese organism on erinev ning tihti ei tea ka arstid ise, kuidas isik ravile allub. Samuti leidub isikuid, kellele arstid ei ole suutnud panna kindlat diagnoosi, seega on neil vajalik teha uuringuid ning alles seejärel koostada raviplaan. Kindlasti on kohtul kergem otsustada ravivajaduse ja selle kestuse üle nende isikute puhul, kelle ravile paigutamist taotletakse korduvalt. Sellisel juhul on eelnevast raviajaloost näha, kui kiiresti isik haiglast välja kirjutati ning mis põhjusel ta tagasi haiglasse on sattunud. Näiteks isikud, kes alluvad ravile hästi, kuid lõpetavad kodus ravimite võtmise. Nende puhul võib eeldada, et kui nad saavad haiglas korrapäraselt ravimeid, paraneb nende olukord kiiresti ning nad ei pruugi vajada 40 päevast paigutamist. Keerulisem on olukord aga isikute puhul, kes on haiglasse sattunud esmakordselt, kuivõrd nende puhul ei ole arstidel andmeid selle kohta, kuidas nende haigus haiglasse sattumiseni on kulgenud, kas ja kuidas seda ravitud on ning kui häid tulemusi on saavutatud. Seega on ka kohtul esmakordsete haigete puhul keeruline põhjendada, kas on ja kui ei, siis miks võimalik rakendada vähem piiravaid abinõusid. Seega tuleks esmakordsete haigete puhul kohtul hinnata pigem seda, kas isik on enesele või teistele ohtlik ning teatud olukordades võib ohtlikkus kaaluda üles kõik ülejäänud kriteeriumid.

Esialgset õiguskaitset võib TsMS § 534 lg 5 alusel rakendada kuni neli päeva alates isiku kinnisesse asutusse paigutamisest ning seda ei saa teha tagasiulatuvalt. Pärast isiku ärakuulamist on kohtul õigus pikendada esialgset õiguskaitset vajadusel kuni 40 päevani tulenevalt TsMS § 534 lg-st 2. 40 päevane kinnisesse asutusse paigutamine esialgse õiguskaitse korras on aga Riigikohtu hinnangul vastuolus esialgse õiguskaitse iseloomuga, mis peaks lahendama olukorra esialgu ning seejärel peaks alustama põhimenetlust. Põhimenetlus peaks tagama asjaolude põhjaliku ning igakülgse väljaselgitamise. Esialgse õiguskaitse ajutine iseloom tuleb välja ka sellest, et põhimenetluse avaldust ei saa esitada enam raviasutuse arstid, vaid seda peab tegema isiku elukohajärgne linna- või vallavalitsus.¹⁰⁸

Riigikohtu seisukohast tulenevalt ei ole võimalik kohaldada praegu praktikas laialt levinud nõ 40 päevast esialgset õiguskaitset, vaid esialgset õiguskaitset võib kohaldada kuni neljaks päevaks ning seejärel tuleb alгатada põhimenetlus isiku kinnisesse asutusse paigutamiseks kuni kolmeks kuuks. Esialgse õiguskaitse menetlus on lubatud läbi viia ilma asjast puudutatud isikuid ära kuulamata, esindajat määramata ning ekspertiisi läbi viimata. Need erandid on lubatud lähtudes eeldusest, et järgneb põhimenetlus, kus nimetatud menetlustoimingud läbi

¹⁰⁸ Samas, p 66

viiakse. Kui esialgse õiguskaitse korras isiku 40 päevaks ravile paigutamise menetlusele ei järgne vajadust isiku ravi pikendada, jääb see ainukeseks menetluseks. Riigikohtu hinnangul ei vasta aga seaduse mõttele olukord, kus esialgse õiguskaitsele põhimenetlust ei järgnegi. Sellises menetluses kaebuse saamisel tuleb ringkonnakohtul kontrollida, kas isiku kinnisesse asutusse paigutamine oli põhjendatud korralise menetluse reegleid arvestades.¹⁰⁹ Kui on näha, et tekib vajadus isik kauemaks kinnisesse asutusse paigutada, tuleb esitada avaldus põhimenetluse läbiviimiseks. Esialgse õiguskaitse pikendamine peaks olema erandjuhus, mida rakendatakse vaid juhul, kui põhimenetluse toiminguid ei jõuta teha piisavalt kiiresti teha. Seega on seaduslik vaid selline nn pikendamise menetlus, mis vastab nelja päeva ületavas osas korralise menetluse nõuetele. Näiteks tuleb määrata isikule esindaja ning korraldada asjast puudutatud isikute, lähedaste, eestkostja jt ärakuulamine.¹¹⁰ Probleeme esialgse õiguskaitse kohaldamisega on tõdenud ka Sotsiaalministeerium oma PsAS-i muutmise seaduse eelnõu väljatöötamise kavatsuses ning seadnud eesmärgiks sätestada eraldi menetlusliik lühiajaliseks tahtest olenematu psühhiaatrilise ravi kohaldamiseks selliselt, et oleks tagatud isiku põhiõigused.¹¹¹

Winterwerp lahendist tulenevalt on ette nähtud võimalus kiireloomulises olukorras isikult vabadus võtta ilma, et eelnevalt oleks tuvastatud tema vaimne häire objektiivse meditsiinilise hinnangu alusel. EIK välja toonud, et *Winterwerp* lahendist ei saa järeldada kohustust kõikidel võimalikel juhtudel saada sõltumatu meditsiiniline hinnang tingimata enne isiku kinnipidamist.¹¹² Küll tuleb isikult vabaduse võtmise aluste esinemist kontrollida viivitamata peale isiku kinnipidamist.¹¹³ Käesoleva töö autori hinnangul ei pea konventsioon hädaolukorra all silmas nii pikaajalist isiku kinnipidamist ilma põhimenetlust läbi viimata, nagu see praegu siseriiklike kohtute praktikas toimub. Sellisele järeldusele viib EIK mõistete kasutus, mille kohaselt peab tegemist olema kiireloomulise, hädaolukorraga (*urgent ja emergency situation*) ja eksperdi hinnang tuleb saada koheselt (*immediately*) peale kinnipidamist.

Autori hinnangul tuleb siinkohal ära märkida ka see, et tulenevalt nn *Winterwerpi* kriteeriumitest on vaja objektiivse meditsiinilise ekspertiisiga tõendada see, et isikul esineb raske psüühikahäire. *Winterwerpi* kriteeriumid on minimaalsed tingimused, mis peavad olema täidetud ja tõendatud, st et kui siseriiklik seadus näeb ette mõne lisakriteeriumi, siis see on

¹⁰⁹ Samas, p 44

¹¹⁰ Samas, p 46

¹¹¹ 08.02.16 Psühhiaatrilise abi seaduse ja kaasuvate õigusaktide muutmise seaduse eelnõu väljatöötamise kavatsus (viide nr 6), lk 12 ja 19

¹¹² EIK 05.11.1981, 7215/75 X v Ühendkuningriik, p 41

¹¹³ EIK 05.10.2000, 31365/96 Varbanov v Bulgaaria, p 47

lubatud. Kuna PS sätestab eelduslikult kõrgema standardi seoses sellega, et tuleb tõendada ka isiku ohtlikkus endale või teistele, siis ei saa Riigikohtu lahendist tulenevalt olla seaduse mõttega kooskõlas see, et isiku suhtes on võimalik kohaldada kinnisesse asutusse paigutamist ilma ekspertiisi läbi viimata lausa 40 päeva vältel. Ekspertiisi läbi viimata on võimalik isik paigutada kinnisesse asutusse vaid erandkorras. Riigikohtu seisukoht on, et esialgse õiguskaitse pikendamine 40 päevani on õigustatud vaid juhul, kui see vastab nelja päeva ületavas osas põhimenetluse reeglitele. Põhimenetluse reeglite kohaselt tuleb aga isiku suhtes viia läbi ekspertiis, seega ei saa isikut esialgse õiguskaitse korras kinnisesse asutusse ilma ekspertiisita 40 päevaks paigutada.

40 päevane tähtaeg on lubatud alates 01.08.2012, kui muudeti kohtuekspertiisi seadust ning sellega seonduvalt ka tsiviilkohtumenetluse seadustikku.¹¹⁴ Enne seda muudatust võis isiku ilma ekspertiisi läbi viimata kinnisesse asutusse ravile paigutada kuni 14 päevaks. Kohtuekspertiisi seaduse ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse seletuskirja kohaselt oli vajadus esialgse õiguskaitse tähtaja pikendamise järgi eelkõige seetõttu, et tahtevastasele ravile allutatud isiku ravi nõuab isiku pikemaajalist ravil viibimist. Eesti Psühhiaatrite Seltsi arvamuse kohaselt näitab praktika, et 14 päevase raviperioodi jooksul suurem osa patsientidest ei stabiliseeru ning nende suhtes tuleb tahtevastast ravi jätkata. Justiitsministeerium viis selle osas läbi kohtupraktika analüüsi, millest selgus, et 27% tahtevastasele ravile paigutatud isikute suhtes lõpetati tahtest olenematu ravi kohaldamine kas vahetult peale ekspertiisi teostamist ja esialgse õiguskaitse pikendamist, enne ekspertiisi valmimist või umbes 40 päeva jooksul alates esialgse õiguskaitse rakendamise pikendamist. Seega jõudis ka Justiitsministeerium tulemuseni, et 14 päeva on esialgse õiguskaitse kohaldamiseks liiga lühike, kuna ravi ei avalda isiku suhtes selle aja jooksul soovitud mõju.¹¹⁵

Eeltoodust tulenevalt jõudis Justiitsministeerium järelduseni, et esialgse õiguskaitse rakendamise tähtaeg tuleks pikendada kuni 40 päevani, kuna selline tähtaeg arvestaks paremini isiku ravivajadusega. Siinkohal tõi Justiitsministeerium välja ka teiste Euroopa Liidu riikide praktika, kus selgub, et paljudes riikides on see tähtaeg veelgi pikem. Näiteks paigutatakse Austrias isik esialgse õiguskaitse korras kinnisesse asutusse kuni kaheks kuuks, Belgias 40 päevaks, mille järgselt võib esialgset õiguskaitset pikendada kuni kahe aastani, Soomes kuni 9

¹¹⁴ Kohtuekspertiisiseaduse ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seadus 202 SE, lk 20. Internetis kättesaadav: <http://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/a1404746-e1ec-4720-87a8-0f1550237bea/Kohtuekspertiisiseaduse%20ja%20sellega%20seonduvalt%20teiste%20seaduste%20muutmise%20seadus/> (külastatud 18.12.2015)

¹¹⁵ Samas, lk 21

kuuks, Saksamaal kuni 6 nädalaks. Lisaks ei ole mitmes riigis esialgse õiguskaitse kohaldamise perioodi maksimaalne kestus üldse piiratud ning psühhiaater peab andma hinnangu sellele, kui pikalt isik eeldatavalt ravi vajab.¹¹⁶

Justiitsministeeriumi hinnangul ei saa 40 päevane tähtaeg olla isiku õiguste suurem riive, kuivõrd tahtevastase ravi lõpetamise regulatsioon jäi samaks ning ravi lõpetatakse kohe, kui selle alused ära langevad. See tagab isiku kinnisest asutusest vabastamise kohe, kui eelduseid enam ei esine. Samuti säilisid kõik menetlusõiguslikud tagatised isiku õiguste kaitseks ning kinnisesse asutusse tahtevastasele ravile paigutamise otsustab vaid kohus.¹¹⁷ Sellises olukorras on aga isiku ravi lõpetamine täielikult haigla raviarstide otsustada. Ka siinkohal kerkib küsimus sõltumatusel, kuivõrd haigla on menetluses ka avaldajaks. See tähendab, et kui kohus pikendab esialgset õiguskaitset ilma ekspertiisi läbi viimata, võib tekkida olukord, kus ainukeseks tõendiks isiku tervise kohta on haigla avaldusega esitatud arstide arvamus. Avalduses on reeglina taotletud maksimaalset seadusega lubatud kinnipidamise tähtaega. Kuivõrd kohus veendub isiku ärakuulamisel selles, kas isikule on ravi vaja, kuid ei pruugi osata hinnata vajaliku ravi ajalist kestust, jääbki see otsus menetluses avaldajale. Kuigi TsMS § 539 lg-st 3 tulenevalt on haiglal kohustus ravivajaduse ära nägemise osas kohut viivitamatult teavitada, on ravivajadus mingil määral hinnanguline küsimus, mille otsustavad raviarstid.

EIK on selgitanud, et kõik olukorrad, kus ei ole tegemist hädaolukorraga ja kus isik paigutatakse kinnisesse asutusse ilma ekspertiisita, ei vasta art 5 mõttele.¹¹⁸ Ka Riigikohtu hinnangul on võimalik esialgse õiguskaitse korras isik kinnisesse asutusse paigutada ilma ekspertiisita just seetõttu, et sellele peaks järgnema põhimenetlus, kus ekspertiis määratakse. Riigikohtu kolleegium näeb väga suure probleemina olukorda, kus esialgse õiguskaitse menetlust rakendatakse kui põhimenetlust just seetõttu, et selles puudub nõue isiku seisundi kohta ekspertiisi läbi viimiseks. Ekspertiisi läbiviimine on aga nn *Winterwerp* kriteeriumite alusel psüühikahäire kindlakstegemisel eelduslikult vajalik. Esialgse õiguskaitse menetluse erisusi peaks saama kasutada vaid siis, kui tegemist on ka sisuliselt esialgse õiguskaitsega, st juhul kui tegemist on hädaolukorraga, näiteks kui isik on tõsiseks ohuks teistele isikutele või kui tema tervis võib kiiresti halveneda. Ekspertiis tuleb aga määrata koheselt peale olukorra esialgset lahendamist. Vastupidine olukord võib liialt riivata isiku põhiõigusi.¹¹⁹ Isiku vabadust aga ei

¹¹⁶ Samas, lk 21

¹¹⁷ Samas, lk 21

¹¹⁸ O.Thorold. The implications of the European Convention on human rights for United Kingdom mental health legislation. *European Human Rights Law Review*, 1996, lk 624

¹¹⁹ RKTkm 19.02.2014 3-2-1-155-13, p 66

tohi demokraatlikus ühiskonnas piirata kergekäeliselt ning tulenevalt PS §-st 15 on igal isikul õigus õiglasele kohtumenetlusele, mis muuhulgas tähendab ka seda, et riik peab kehtestama menetluse, mis tagaks isiku õiguste tõhusa kaitse.¹²⁰

TsMS § 539¹ näeb ette, et kinnisesse asutusse paigutamise tähtaja pikendamisel tuleb läbi viia ka psühhiaatriline ekspertiis juhul, kui viimasest ekspertiisist on möödunud rohkem kui üks aasta. Tähtaja pikendamise otsustab kohus igal aastal. See on väga kõrge standard, mis on muude riikide praktikas pigem erand, paljudes riikides võimaldatakse korduva paigutamise üle otsustada pikema aja järel. A. Lehtmetša hinnangul tingib enamasti hoolekandetasutusse paigutamise ajas muutumatu seisund koos ohtlikkuse riski püsimisega ja seisundi sage arstlik hindamine ei anna olulist lisateavet ning et, sellises olukorras on eksperdiarvamuse küsimine liiast ja selle määramise vajaduse üle võiks otsustada kohus.¹²¹ Autori hinnangul annab ka selline kõrge standard aimu sellest, et seadusandja mõte on olnud psüühikahäirega isikuid eriti kaitsta.

Kuivõrd Riigikohus kritiseeris oma ülal nimetatud lahendis kohtute senist praktikat isiku kinnisesse asutusse paigutamisel esialgse õiguskaitse menetluses ning andis suuniseid seaduse tõlgendamiseks ning praktika muutmiseks, uuris käesoleva töö autor seda, kas maakohtud on oma senist praktikat muutnud. Autorile teadaolevalt ei ole Harju Maakohtu praktikas tähelepanuväärseid muudatusi menetluses tehtud. Tartu Maakohtu praktika väljaselgitamiseks on autor Kohtute infosüsteemist valinud juhuslikud 10 menetlust, et saada üldist pilti Tartu Maakohtu kohtumajade praktika kohta. Selle vähese valiku põhjal võib järeldada, et esialgse õiguskaitse kohaldamise praktika on eri kohtumajade raames väga erinev, kuid kahjuks ei vasta need siiski Riigikohtu 19.02.2014.a määruses antud suunistele. Kogu Harju Maakohtu praktika on laias laastus sama – peale isiku isiklikku ärakuulamist riigi poolt määratud esindaja ja raviarsti juuresolekul rakendatakse reeglina esialgne õiguskaitse kuni 40 päevaks. Tartu Maakohtu kohtumajades on lisaks eelnimetatule kasutusel ka 4 + 40 päevane esialgse õiguskaitse määramine, mis reeglina toimub tegelikult samasuguse menetlusena, kui Harju Maakohtus, kuid kus esmalt rakendatakse nelja päevast õiguskaitset ning koheselt sama määrusega pikendatakse seda 40 päevani. Lisaks kohaldatakse mõnel juhul algselt nelja päevast kinnipidamist ning seejärel pikendamise avalduse esitamisel 40 päevast. Valitud 10 asjas ühes oli kohus kõigepealt rakendanud nelja päevast esialgset õiguskaitset, seejärel kuulanud ära isiku

¹²⁰ RKPJVKo 14.04.2003 3-4-1-4-03, p 16

¹²¹ A.Lehtmetš. Kinnisesse asutusse paigutamine psühhiaatrilisel näidustusel. Kohtute aastaraamat, 2011, lk 102

sotsiaaltöötaja, tema venna, poja, raviarsti ning ka isiku enda.¹²² Siiski ei ole üheski menetluses rakendatud Riigikohtu poolt viidatud varianti, kus esmalt rakendatakse esialgset õiguskaitset nelja päeva ulatuses ning peale seda viiakse läbi põhimenetlus, mille raames muuhulgas määratakse ka isikule ekspertiis. Siinkohal on paslik ära märkida, et Riigikohtu seisukohad on Eesti õigussüsteemis madalama astme kohtutele siiski siduvad ainult konkreetse tsiviilasja raames. Sellegipoolest on kõrgeima kohtu lahendid olulised õigusnormide ühetaolise kohaldamise saavutamiseks.¹²³

2.2. Menetluslikud garantiid

Tulenevalt EIÕK art 5 lg-st 2 tuleb isikule, kellelt on vabadus võetud, selgitada talle arusaadavas keeles ja viivitamata vabaduse võtmise põhjused. Kuigi artikli sõnastusest võib jääda mulje, et see nõue kehtib vaid kriminaalmenetluses, siis EIK on selgitanud, et sama kohustus on ka menetluses, kus võetakse vabadus psüühikahäirega isikult.¹²⁴ Isikule peab selle artikli alusel teatama vajalikud juriidilised ja faktilised alused, mis tingisid tema vabaduse piiramise. See on oluline poolte võrdsuse põhimõttest tulenevalt – st et kui isik ei ole teadlik temalt vabaduse võtmise alustest ja esitatud tõenditest, ei ole tal võimalik esitada ka endapoolseid vastuväiteid ja tõendeid ning ka kaebust kinnipidamise seaduslikkuse kontrollimiseks, st kaitsta oma vabadust¹²⁵ või anda oma esindajale juhiseid.¹²⁶ Üldreeglina on viivitama informatsiooni andmise kohustus tulenevalt EIK praktikast täidetud, kui seda tehakse mõne tunni jooksul, kui ei esine erakorralisi asjaolusid, mis takistaks seda tegemast. Seejuures 10 päeva on EIK hinnanud ilmselgelt liiga pikaks ajaks.¹²⁷ Kiiruse nõude täitmist hinnatakse aga konkreetse kaasuse asjaolusid arvesse võttes.¹²⁸

EIÕK art 5 lg 2 rikkumisega on näiteks tegemist olukorras, kus isikule ei ole selgitatud, et tema vabatahtlik haiglas viibimine on vormistatud ümber tahtevastaseks raviks.¹²⁹ Samuti olukorras, kus isiku esindajal ei võimaldata tutvuda menetluse materjalidega.¹³⁰ Informatsiooni andmise kohustuse sätestavad PS § 21 ning ka PsAS § 4 p 2. TsMS § 541 näeb ette kohtumääruse teatavakstegemise korra. Ükski eelnimetatud aktidest ei sätesta aga seda, millises vormis tuleb

¹²² TMK tsiviilasi nr 2-14-55055

¹²³ Eesti Vabariigi põhiseadus. Kommenteeritud väljaanne (viide nr 14), lk 692

¹²⁴ EIK 21.02.1990, 11509/85, Van der Leer v Holland, p 28

¹²⁵ O.Lewis. Protecting the rights of people with mental disabilities: The European Convention on Human Rights, European Journal of Health Law, 2002, vol 9, lk 299

¹²⁶ D.J.Harris; M.O'Boyle; E.P.Bates; C.M.Buckley (viide nr 27), lk 359

¹²⁷ Samas, lk 335

¹²⁸ EIK 30.08.1990, 12383/86 Fox, Campbell ja Hartley v Ühendkuningriik, p 40

¹²⁹ EIK 21.02.1990, 11509/85 Van der Leer v Holland, p 30, 31

¹³⁰ D.J.Harris; M.O'Boyle; E.P.Bates; C.M.Buckley (viide nr 27), lk 356

teave isikule edastada. Arvestades aga, et ravile paigutatav isik on reeglina ärevuses või vastupidi ei ole võimalik temaga kontakti saada, tuleks teda kohtu tehtud otsusest teavitada kirjalikult. Sel juhul on tal võimalus tervisliku seisundi paranemisel tutvuda paber kandjal esitatud informatsiooniga. See tähendab, et isikul on informatsioon olemas kogu tema kinnipidamise aja jooksul. Samuti on informatsiooni paber kandjal olemasolu korral isikul kergem esitada soovi korral ka kohtumäärusele kaebus.

Siiski on TsMS § 541 lg-s 1 ette nähtud ka erand, mille kohaselt võib piirata isiku õigust saada informatsiooni, kui see võib osutada kahjulikuks isiku tervisele või teiste isikute julgeolekule või kui isik ei ole võimeline informatsiooni mõistma. Sellest tulenevalt edastatakse ravile paigutatud isikule kohtu poolt reeglina kohtumääruse väljavõtte, kus ei nähtu kohtumääruse põhjendusi. Selline piirang on sageli oluline just olukorras, kus isik on agressiivne või luululine oma lähikondsete või temaga koos elavate isikute suhtes. Sageli on just isiku lähedased need, kes ta haiglasse toovad ning nemad annavad ka raviarstidele ülevaate, kuidas isik on kodus ravimeid tarvitanud, millal tema seisund halvemaks on läinud või milliseid olukordi haiguse tõttu tekkinud on. Seega on piirang oluline nii isiku enda tervislikust seisukohast kui kindlasti tema lähedaste kaitseks, kuna ta võib muutuda informatsiooni andnud isiku suhtes veelgi kahtlustavamaks või vägivaldseks. Juhul, kui kohus leiab, et isiku õigust toimikuga tutvuda, tuleb piirata, peab kohus ka põhjendama milliste asjaolude põhjal ta sellisele järeldusele jõudis, st miks kohus leiab, et see võib isiku tervisele halvasti mõjuda või miks isik materjalide sisust aru ei saa.¹³¹ Seejuures on EIK selgitanud, et seda, millises hulgas informatsiooni isikule anda võib, tuleb hinnata igas asjas konkreetsetest asjaoludest lähtuvalt.¹³² Siiski ei vasta teavitamisnõudele olukord, kus isikule on edastatud informatsioon, mis sisaldab vaid viidet kinnipidamise õiguslikule alusele.¹³³

Isikule kohtumääruse väljavõtte edastamine ei pruugi aga vastata EIK tõlgendusele EIÕK art 5 lg-st 2, mille kohaselt peab isikule teatavaks tehtav informatsioon olema piisav ning sisaldama faktilisi ning juriidilisi asjaolusid. Väljavõtte sisaldab aga ainult resolutsiooni ning edasikaebekorda. Kui isik soovib esitada oma kinnipidamise osas määruskaebuse, siis põhimõtteliselt ei olegi tal võimalik tugineda ühelegi kinnipidamise aluseks olnud asjaolule ning esitada ka tõendeid asjaolude ümberlükkamiseks. Sageli on ka asjas esitatud ekspertiisiakt isiku eest salastatud, mis teenib samuti isiku tervise säästmise eesmärki, kuid sellisel juhul tekib

¹³¹ RKTkm 13.06.2012, 3-2-1-78-12, p 10

¹³² EIK 30.08.1990, 12383/86 Fox, Campbell ja Hartley v Ühendkuningriik, p 40

¹³³ EIK 28.10.1994, 14310/88 Murray v Ühendkuningriik, p 76

olukord, kus kõik materjalid, mille alusel kohus oma otsuse on teinud, on isiku eest salastatud. Selline olukord rikub aga EIÕK art 5 lg-t 4.¹³⁴ Siiski on EIK leidnud, et juhul, kui isik ei ole võimeline aru saama talle edastatud infomatsioonist või võib sellele agressiivselt reageerida, on kohustus edastada vajalikud üksikasjad kas isiku seaduslikule või lepingulisele esindajale.¹³⁵ Seega võib lugeda teavitamiskohustuse täidetuks, kui isiku esindajal on võimalus kõikide asjas esitatud materjalidega tutvuda. Praktikas võiks selleks esindajaks olla isikule riigi poolt määratud esindaja, kellele reeglina edastatakse ka kinnisesse asutusse paigutamise kohtumäärus täies mahus. Seega on isiku esindajat üksikasjadest teavitatud ning isikule endale kohtumäärusest väljavõtte edastamine, ei riku tema õigust saada teavet.

Teave tuleb isikule anda keeles, mida ta mõistab. TsMS § 32 lg 1 sätestab, et kohtu töökeeles on eesti keel. Sellest erandi sätestab TsMS § 34 lg 4, mille kohaselt määrab kohus isikule tõlgi eestkoste ning kinnisesse asutusse paigutamise menetluses. Seejuures ei täpsusta seadus seda, milline on tõlgi roll menetluses, st kas kogu menetlus ja esitatavad dokumendid peavad olema isikule tõlgitud talle arusaadavasse keelde. Praktikas toimub isiku ärakuulamine ning menetluse kohta selgituste andmine võimalusel keeles, mida isik valdab, kuid paberkandjal kohtumääruse väljavõtte esitatakse isikule eesti keeles. Arvestades esialgse õiguskaitse menetluse kiirust, ei ole ilmselt mõeldav, et kohus jõuaks igal juhul kohtumääruse tõlkida keelde, mida isik valdab. Kuivõrd aga kohtupraktikas sellel küsimusel pikemalt peatutud ei ole, siis ilmselt ei ole tõlkimisega siiani suuremaid probleeme tekkinud.

Arvestades seda, et isiku kinnisesse asutusse paigutamise menetluses võidakse tema põhiõigusi väga rängalt piirata ning seda, et tema vaimne tervis ei võimalda tal tõenäoliselt menetluse sisu tervikuna mõista, siis tulenevalt EIK praktikast tuleb tagada isikule menetluses esindaja. Kusjuures kohus ei tohi oodata, kuni isik ise selleks soovi avaldab, vaid peab esindaja määrama omal algatusel.¹³⁶ Seejuures ei piisa vaid esindaja määramisest, vaid tuleb jälgida ka seda, et juriidiline abi oleks kompetentne.¹³⁷ Seda, millisel tasemel peab olema esindaja, kes isikule määratakse või millal saab öelda, et tema osutatud abi ei olnud piisav, ei ole EIK selgitanud. Küll saab siinkohal tuua näite USA-st, kus Montana osariigi kõrgeim kohus on leidnud, et määratud esindaja peab olema läbinud koolituse, mis keskendub vaimse tervise seadusele, samuti peaks olema ta läbinud koolituse vähem koormava ravi ning hoolduse kohta. Enne isiku ärakuulamist peab esindaja tutvuma tema meditsiinilise ajalooga, perekondlike suhetega ning

¹³⁴ EIK 19.02.2009, 3455/05 A. jt v Ühendkuningriik, p 220

¹³⁵ EIK 08.11.2012, 28973/11 Z.H. v Ungari, p 43

¹³⁶ D.J.Harris; M.O'Boyle; E.P.Bates; C.M.Buckley (viide nr 27), lk 360

¹³⁷ EIK 26.02.2002, 44872/98 Magalhães Pereira v Portugal, p 61

arutama isikuga võimalike valikute kõiki praktilisi ning juriidilisi tagajärgi. Et end ette valmistada, peaks esindaja isikuga vestlema enne kohtu poolt läbiviidud ära kuulamist. Samuti tuleb esindajal selgitada protsessi käiku ja isiku õigusi ning kindlasti selgitama välja, millised on isiku enda ootused menetluses. Veel peab esindaja võtma ühendust kõigi isikutega, kes teavad midagi kinnipidamise põhjustanud asjaolude kohta. Kohus selgitas, et kui määratud esindaja jääb menetluses passiivseks, on rikutud isiku õigust juriidilisele abile.¹³⁸ Eestis määratakse isiku esindajaks alati advokaat, seega ei saa tekkida probleemi esindaja pädevuse osas. Sellegipoolest on psühhiaatria haiglasse paigutamisel tegemist spetsiifilise menetlusega, milles esindamiseks on kasulikud eriteadmised ning kindlasti ka varasem kogemus. Siinjuures ei ole TsMS näinud määratud esindajale ette spetsiifilisi kohustusi isiku kinnisesse asutusse paigutamise menetluses. Siiski on seadusandja pidanud oluliseks märkida ära esindaja kohustuse isikuga isiklikult ilma kohtuniku juuresolekuta kohtumise.¹³⁹ Põhimõtteliselt võiks seega esindaja kohustusi sisustada samamoodi, nagu seda on teinud eelnimetatud USA kohus.

Üks väga oluline menetluslik garantii on isiku ära kuulamine kas isikult või esindaja kaudu, kuna see on põhiliseks eelduseks kohtu otsustuse mõjutamisel ja kindlustamiseks seda, et kõiki teisi menetluslikke garantiisid järgitakse.¹⁴⁰ Olenemata ära kuulamise kohustuse olulisusest, ei ole seda sätestatud ei EIÕK-s kui ka PS-is. Kuigi konventsioonist ära kuulamise nõuet ei tulene, on EIK oma praktikas selgitanud, et selleks, et tagada asja õiglane menetlus, on mõnes olukorras hädavajalik isik isiklikult ära kuulata. Selliseks situatsiooniks on kindlasti isiku kinnisesse asutusse paigutamise menetlus, kus kohtul tuleb anda hinnang isiku vaimsele seisundile.¹⁴¹ Üllataval kombel ei sätesta EIÕK aga isiku isiklikku ära kuulamist, kui üldist reeglit. Samuti ei nõua EIÕK asja arutamist avalikult kohtuistungil, kuna sel juhul ei pruugi olla tagatud õigus kiirele menetlusele. Sellest tulenevalt on lubatud, kui kohtunik kuulab isiku ilma kõrvaliste isikuteta ära.¹⁴² Isiku avaliku kohtuistungi korraldamiseta ära kuulamine aitab tagada ka isiku delikaatsete isikuandmete kaitse.

TsMS § 536 lg 1 kohaselt on kohtul kohustus isik enne kinnisesse asutusse paigutamist isiklikult ära kuulata ning vajadusel tuleb seda teha isiku tavapärase keskkonnas. Kui kohus otsustab isikut mitte ära kuulata, tuleb tal seda põhjendada tulenevalt TsMS § 536 lg-st 2². Ära kuulamise eesmärgiks on vältida olukordi, kus kohus teeb otsustuse vaid kirjalike tõendite põhjal ilma, et

¹³⁸ O.Lewis (viide nr 125), lk 302

¹³⁹ TsMS § 535 lg 3

¹⁴⁰ A.Erdmane (viide nr 89), lk 101

¹⁴¹ EIK 10.12.2002, 53236/99 Waite v Ühendkuningriik, p 59

¹⁴² D.J.Harris; M.O'Boyle; E.P.Bates; C.M.Buckley (viide nr 27), lk 360

isikul oleks võimalik enda huve kaitsta.¹⁴³ TsMS § 524 lg 5 lubab isiku jätta ära kuulamata, kui see võib isiku tervisele tuua kaasa kahjulikke tagajärgi või isik ei ole võimeline oma tahet avaldama. Riigikohus on selgitanud, et selleks, et kohtul tekiks veendumus, et isik ei ole võimeline oma tahet avaldama, on kohtul vajalik isikuga isiklikult ja vahetult kohtuda ning reeglina tuleb seda teha isiku tavapärasest keskkonnast. Kohus peab isiklikult tajuma isiku vaimset seisundit ning võimet tahet avaldada. Kohtu vahetu mulje aitab tagada selle, et isiku õigusi ei piirataks ilma aluseta ning et õigusi piirataks võimalikult väikeses ulatuses. Riigikohus on samas rõhutanud, et isegi, kui asjas on määratud ekspertiis, peab kohus isiklikult isikuga kohtuma ning vahetu mulje mitteloamine on kohtu hinnangul õigustatud vaid erandlikes olukordades.¹⁴⁴ Selline kohustus on vajalik juba seetõttu, et kohus veenduks ekspertiisis toodud väidete ning asjaolude õigsuses, nii palju, kui see võimalik on. See omakorda aitab kaasa ekspertiisiakti kui tõendi usaldusväärsuse hindamisele.

Ärakuulamise tulemusel loodud mulje põhjal tekkinud veendumus peab nähtuma ka kohtumäärusest. Ka ärakuulamisel tajutu peab olema kohtulahendis kajastatud. Seejuures tuleb ärakuulamisel arutada isikuga ärakuulamise tulemusi, eksperdiarvamuses või teistes ravidokumentides tema tervise kohta kajastatud ja teiste isikute ärakuulamisel avaldatut.¹⁴⁵

2.3. Kohtupsühhiaatiline ekspertiis

Ühe menetlusliku garantii tagamiseks peab kohus ebaterve psüühikaga isiku kinnipidamisel kindlaks määrama selle, kas kinnipidamine on toimunud meditsiinilistel alustel. EIÕK art 5 lg 1 p (e) kohaselt on isiku kinnipidamine seaduslik vaid juhul, kui isiku vaimne haigus on meditsiiniliselt tõendatud.¹⁴⁶ EIK on selgitanud, et isiku kinnipidamine, mille menetluses ei ole isiku vaimse seisundi kohta meditsiinilise haridusega eksperdilt hinnangut küsitud, ei vasta EIÕK art 5 lg 1 p (e) mõttele ning ei paku isikule EIÕK-s ette nähtud kaitset omavalilise kinnipidamise vastu.¹⁴⁷ Isiku vaimse häire saab kindlaks teha vaid sõltumatu meditsiinilise ekspertiisiga. Samuti oskavad ainult eksperdid anda hinnangu sellele, kas isiku vaimne häire on sellise raskusega, et tema suhtes on vajalik rakendada tahtevastast ravi. Nagu eelpool selgitatud, peab isiku vaimne häire püsima tema kinnipidamise ajal ning ka sellele, kas häire on püsiva iseloomuga, saab hinnangu anda vaid ekspert. PsAS § 11 lg 1 p 1 ja SHS § 105 lg 1 p 1 kohaselt on isikult vabaduse võtmine õigustatud, kui tal on raske psüühiline häire. Isiku vaimse häire

¹⁴³ A.Erdmane (viide nr 89), lk 101

¹⁴⁴ RKTKm 10.12.2014, 3-2-1-127-14, p 15, 16

¹⁴⁵ RKTKm 10.12.2014, 3-2-1-127-14, p 18

¹⁴⁶ D.J.Harris; M.O'Boyle; E.P.Bates; C.M.Buckley (viide nr 27), lk 352

¹⁴⁷ EIK 18.05.2014, 8300/06 Ruiz Rivera v Šveits, p 59

peab olema tõendatud hetkeks, kui nimetatud seisundi tõttu tehakse otsus isikult vabaduse võtmiseks.¹⁴⁸ Euroopa Inimõiguste Komisjoni hinnangul piisab ka sellest, kui isiku vaimse häire on tuvastanud perearst, mitte tingimata psühhiaater.¹⁴⁹ TsMS § 537 alusel võib isiku kinnisesse asutusse paigutada vaid juhul, kui ekspert on andnud arvamuse paigutamise eelduste täitmise ja prognoositava ohtlikkuse kohta. Ekspertdiks võib seejuures olla üksnes psühhiaater. Tegemist on sõltumatu kohtu poolt määratud ekspertiisiga. Seejuures võib kohus eksperdiarvamusena arvestada isiku läbivaadanud psühhiaatri arvamust.

Vaid esialgse õiguskaitse rakendamisel ei määra kohus isikule ekspertiisi. Tegemist on erandiga, mis on lubatud tulenevalt TsMS § 537 lg-st 1, mille kohaselt võib isikut kinni pidada ilma ekspertiisita näiteks juhul, kui ta on vägivaldne. Seda, kas isiku esialgse õiguskaitse korras kinnisesse asutusse paigutamise eeldused on täidetud, suudab hinnata iga psühhiaater ja selleks ei ole vaja viia läbi kohtupsühhiaatrilist ekspertiisi.¹⁵⁰ See kinnipidamisele eelnev hinnang tuleb anda ka juhul, kui isik keeldub näiteks läbivaatusest, sel juhul tuleb esialgne arvamus esitada dokumentide põhjal.¹⁵¹ Kõikidel muudel juhtudel on vajalik enne isiku kinnipidamist eksperdilt arvamust küsida.¹⁵² Ekspertiisi määramine ja sellega seonduvad põhimõtted on reguleeritud TsMS 32. peatükis. TsMS § 293 lg 1 annab kohtule õiguse küsida eksperdi arvamust asjas tähtsate ja eriteadmisi nõudvate asjaolude selgitamiseks.

Ekspertiisiseaduse¹⁵³ § 2 kohaselt on kohtuekspertiisiks menetluses eksperdiks määratud isiku erialane tegevus, mille eesmärk on uurida esitatud materjali ning anda selle põhjal ülesandest lähtudes teaduslikult põhjendatud arvamus. Ekspert on isik, kes omab erialaseid teadmisi ning ei kasuta reeglina ekspertiisi läbiviimisel õiguslikke teadmisi. Reeglina viib psühhiaatrilise ekspertiisi läbi riiklikult tunnustatud ekspert, mis tähendab, et see ekspert vastab ekspertiisiseaduses ettenähtud nõuetele ning on ka kantud vastavasse nimekirja.¹⁵⁴ TsMS § 294 lg 2 kohaselt määratakse muu isik, kui riiklikult tunnustatud ekspert, ekspertiisi tegema vaid mõjuval põhjusel. Kinnisesse asutusse paigutamise menetluses on ekspertiisi läbi viimise nõuded reguleeritud TsMS §-s 537. Nimetatud säte näeb ette, et eksperdiks võib olla üksnes psühhiaater. EIK praktika ei näe rangelt ette, et isiku vaimne häire peaks olema tuvastatud just

¹⁴⁸ EIK 24.11.2011, 4646/08 O.H. v Saksamaa, p 78

¹⁴⁹ K.Akuffo. The involuntary detention of persons with mental disorder in England and Wales – A human rights critique. *International Journal of Law and Psychiatry*, 2004, lk 123

¹⁵⁰ A.Lehtmets (viide nr 121), lk 101

¹⁵¹ EIK 05.11.1981, 7215/75 X v Ühendkuningriik, p 46

¹⁵² EIK 05.10.2000, 31365/96 Varbanov v Bulgaaria, p 47

¹⁵³ Ekspertiisiseadus - RT I 2001, 53, 309; RT I, 16.04.2014, 6

¹⁵⁴ Ekspertiisiseadus § 12

ekspertiisi abil TsMS mõttes ning samuti ei ole kindlaks määratud, et selle peaks tingimata läbi viima psühhiaater. Nii on lahendis *Dörr v Saksamaa* andnud isiku vaimsele seisundile hinnangu hoopis psühholoog ning kohus on pidanud seda aktsepteeritavaks.¹⁵⁵ EIK on seejuures selgitanud, et siseriiklikel kohtutel on võimalus ise hinnata, kes on pädev ekspertiisi läbi viima. Seejuures tuleb arvestada, et isiku esmakordsel kinnisesse asutusse paigutamisel ja juhul, kui isikul ei ole varasemalt psühhiaatrilisi probleeme esinenud, on hädavajalik, et ekspertiisi viiks läbi siiski psühhiaater.¹⁵⁶ Lisaks ei ole EIK praktikas ka ette nähtud, et asjatundja arvamus peaks olema kohtule esitatud ekspertiisiaktina. Kaasustest nähtuvalt võivad selleks olla näiteks igaaastased meditsiinilised aruanded¹⁵⁷ või ka meditsiiniline tõend.¹⁵⁸ Seega on TsMS-ist tulenev nõue rangem, kuivõrd näeb väga konkreetset ette, kes võib ekspertiisi läbi viia ning millises vormis see kohtule edastatakse. Vaatamata mõistete ning sisu mõningasele erinevusele on tegemist põhimõtteliselt sama tõendiga, kuivõrd selle eesmärk on nii EIÕK kui TsMS alusel, teha kindlaks, kas isik põeb mõnd vaimset haigust või mitte.

Ekspertiisi määramise eesmärk on saada teadmisi sellelt alalt, kus kohus ise eriteadmisi ei oma. Paljud psüühikahäired ei pruugi olla meditsiinilises mõttes tavainimese jaoks eristatavad lihtsalt teistsugusest käitumisest. Ka kohtunik ei pruugi inimese käitumise järgi ära tunda mõnd psüühikahäiret, kuivõrd kohtunikel ei ole reeglina meditsiinilist haridust. Rääkimata sellest, et ka selles osas, mida täpselt peetakse psüühikahäireks pole päris ühtset arusaama ning ekspertide arvamus võib selles osas mingil määral erineda.¹⁵⁹ Lisaks on juriidiline tõlgendus psüühikahäire osas kitsam, kui meditsiiniline. Sellest tulenevalt võib tekkida olukord, kus psühhiaater ei kahtle, et isikul on mingit laadi vaimne haigus, kuid probleemina kerkib küsimus, kas seda haigust peetakse juriidilises tõlgenduses psüühikahäireks.¹⁶⁰ Kohus määrab psühhiaatrilise ekspertiisi, et täpsustada isiku käitumisega seonduvaid spetsiifilisi aspekte. G. W. Mellsop ja K. Diesfeld on oma artiklis toonud välja mitu psüühikahäiret, mille puhul võib tekkida olukord, kus väga erineva käitumise ning sümptomitega isikud saavad sama diagnoosi. Lisaks on nad seisukohal, et psühhiaatria on etapis, kus vaadatakse üle seniseid haiguste klassifikatsioone ning sellest tulenevalt tuleks kohtutel suhtuda eksperdiarvamusse kui tõendisse kerge kahtlusega.¹⁶¹

¹⁵⁵ EIK 22.01.2013, 2894/08 *Dörr v Saksamaa*

¹⁵⁶ EIK 26.05.2011, 39822/07 *Župa v Tšehhi*, p 47

¹⁵⁷ EIK 24.10.1979, 6301/73 *Winterwerp v Holland*, p 28

¹⁵⁸ EIK 20.04.2010, 21207/03 *C.B. v Rumeenia*

¹⁵⁹ H.G.Kennedy. Limits of psychiatric evidence in civil courts and tribunals: science and sensibility. *Medico-Legal Journal of Ireland*, 2004, lk 18

¹⁶⁰ K.Thom; M.Finlayson. 'They're not really doing "normal" psychiatry': The socio-legal shaping of psychiatric expertise in insanity trials. *Psychiatry, Psychology and Law*, 2013, vol 20, lk 47

¹⁶¹ G.W.Mellsop; K.Diesfeld. Psychiatric diagnoses in legal systems: An issue of validity. *Medicine and Law*, 2010, lk 517

Ekspert peab olema omal alal spetsialist ning ta peab enda arvamuse koostama faktide põhjal. Kui faktilised asjaolud, millele ekspert on tuginenud, osutuvad valeks, on ka arvamuse järelendus kehtetu.¹⁶² Reeglina on eksperdi ülesandeks kohtumenetluses kas tuvastada mõni fakt või anda esitatud faktide põhjal hinnang. Faktilised küsimused, millele ekspert vastuse peab andma, teeb kindlaks kohus. Asjatundlik ekspert teeb endale selgeks esmalt küsimuse, millele ta vastuse peab andma ning hindab seejärel, kas ta on pädev sellele vastama. K. Thom ja M. Finlayson on oma artiklis toonud välja huvitava seisukoha, mille kohaselt tegutseb kohtumenetluses kaasatud ekspert oma ülesande lahendamisel erinevalt, kui oma kliinilises teadustöös. Nimelt kohandavad nad oma tööd nii, et see vastaks juriidilistele nõudmistele ning neil on võimalus kasutada oma hinnangu andmiseks oluliselt rohkem materjali, kui tavaolukorras. Selle illustreerimiseks on nad toonud näite kohtupatoloogiast, kus isiku lahanguaruandesse ei ole kantud vaid surma meditsiiniline põhjus, nagu see on näha surmatunnistusest. Nii ei ole aruandes reeglina uuritud vaid surnukeha ning analüüse, vaid ka sündmuskoha vaatlusprotokolle või võetud arvesse isiku sotsiaalseid probleeme, nagu alkoholism või narkootikumide kasutamine.¹⁶³ Sellest paralleele luues, saab väita, et ka kohtupsühhiaatril on võimalik kasutada oma arvamuse andmiseks suuremat hulka materjale, nagu näiteks kohtu ärakuulamise protokoll, asjas esitatud tõendid, raviarstide antud hinnangud isiku seisundile jne.

Selleks, et paigutada isik tahtevastasele ravile, peab olema isiku vaimsele seisundile antud objektiivne meditsiiniline hinnang, mis põhineb tema hetkeseisundil, mitte varasemalt aset leidnud sündmustel.¹⁶⁴ See tähendab, et ekspertiis peab olema viidud läbi vahetult enne isiku kinnisesse asutusse paigutamise otsust, et kohus saaks isiku vaimset seisundit hinnata just sellel hetkel, kui isikult vabaduse võtmist arutatakse.¹⁶⁵ EIK on kinnitanud, et hiljutise eksperdiarvamuse puudumine on piisav alus järeldamiseks, et isiku paigutamine kinnisesse asutusse ei ole EIÕK art 5 lg 1 p (e) alusel seaduslik.¹⁶⁶ Seega, mida pikem aeg on jäänud eksperdiarvamuse ning asja arutamise vahele, seda tõenäolisem on, et arvamuses on ekslikke fakte või hinnanguid ning kohus ei saa sellele oma otsustuses toetuda. Sellest põhimõttest on EIK teinud siiski ka erandi. Nimelt on kohus leidnud, et juhul kui isiku suhtes on varasemalt koostatud ekspertiis ning selles on välja toodud, milles seisneb tema ohtlikkus ning ette nähtud teraapia vms ravi, mis peaks isiku seisundit parandama, siis olukorras, kus isik ei ole järginud

¹⁶² E.Bell Judicial assesment of expert evidence. Judicial Studies Institute Journal, 2010, lk 63

¹⁶³ K.Thom; M.Finlayson (viide nr 160), lk 48

¹⁶⁴ EIK 05.10.2000, 31365/96 Varbanov v Bulgaaria, p 47

¹⁶⁵ EIK 26.02.2002, 44872/98 Magalhães Pereira v Portugal, p 49

¹⁶⁶ EIK 17.01.2012, 36760/06 Stanev v Bulgaaria, p 156

mitte ühtegi talle tehtud ettekirjutust, ei saa ka olla tema seisund paranenud. Samuti olukorras, kus isiku suhtumine temapoolt toime pandud tegudesse on jätkuvalt samasugune. Sellisel juhul on kohtul õigus tugineda varasemalt koostatud eksperdiarvamusele, kuna isikust endast tulenevate asjaolude tõttu ei saa olla tema seisund muutunud ning see kajastub ka käitumises.¹⁶⁷

EIK on näiteks leidnud, et kaks aastat vana meditsiinkaardi kasutamine ekspertiisi põhjendamiseks ei ole konventsiooni mõttega kooskõlas.¹⁶⁸ Lisaks ei ole lubatud tugineda ekspertiisile, mis on koostatud liiga pikalt enne kohtuasja arutamist.¹⁶⁹ Ka Riigikohus on leidnud, et isiku hoolekandetasutusse paigutamise pikendamise otsustamisel ei tohi võtta arvesse vaid kaugemas minevikus toimunud samu sündmusi. Tuleb hinnata isiku käitumise ja seisundi muutumist ja arvestada vahepeal toimunud sündmusi. Põhimõtteliselt tuleb nii eksperdil kui ka kohtul analüüsida sündmusi, mis on toimunud peale eelmise kohtulahendi tegemist.¹⁷⁰ Kui ekspert annab oma hinnangu iga kord samade materjalide või andmete põhjal, mis on juba eelmises eksperdiarvamuses käsitletud, tekib olukord, kus ekspertiisiakt ei anna kohtule aimu isiku tervise hetkeseisust. Nii võib kohus oluliselt paranenud isiku uuesti kinnisesse asutusse paigutada. Sellisel juhul on tavaliselt isiku ainukeseks võimaluseks, et kohus tema asja uuesti läbi vaataks, esitada kohtulahendile määruskaebus. See aga omakorda pikendab aega, mil isiku õigust vabadusele on riivatud rääkimata ka kohtutele lisakoormuse panemisest.

Ekspertiarvamust tuleb hinnata kooskõlas teiste tõenditega ning seejuures tuleb rõhutada, et kohtu jaoks ei ole ühelgi tõendil ette kindlaksmääratud jõudu.¹⁷¹ Nimetatud põhimõte on sätestatud TsMS § 232 lg-tes 1 ja 2. Lõpliku otsuse olenemata eksperdi arvamusest teeb siiski kohus, st et kohus ei ole eksperdiarvamusega seotud. Kohtul on kohustus hinnata kõiki tõendeid koostoimes, et teha otsus isiku kinnisesse asutusse paigutamise kohta. Kohus peab iga eksperdihinnangut hindama enda siseveendumusest ning otstarbekusest lähtuvalt. Riigikohus on selgitanud, et eksperdiarvamus on teaduslikku liiki dokument, kuid selle hindamine tõendite hindamise käigus on kohtuniku juriidilise iseloomuga toiming. Seetõttu on seadusandja kehtestanud ka nõude puudutatud isiku enda ja tema lähedaste isikute ning teatud ametiisikute ärakuulamiseks.¹⁷²

¹⁶⁷ EIK 22.01.2013, 2894/08 Dörr v Saksamaa

¹⁶⁸ EIK 17.01.2012, 36760/06 Stanev v Bulgaaria, p 156

¹⁶⁹ EIK 27.03.2008, 44009/05 Shtukaturv v Venemaa, p 115

¹⁷⁰ RKTkm 30.04.2013, 3-2-1-44-13, p 16

¹⁷¹ RKTko 03.10.2006, 3-2-1-78-06, p 14

¹⁷² RKTkm 10.10.2007, 3-2-1-81-07, p 11

E. Bell selgitab, et eksperdiarvamus tuleb panna teiste tõenditega ühte konteksti ning hinnata seejärel selle kaalu võrreldes teiste tõenditega. Eksperdiarvamust on võimalik faktiliselt kontrollida. Näiteks jälgida, kas isiku käitumises esinevad haigusele iseloomulikud sümptomid, mis eksperdiarvamuse kohaselt sellise haiguse puhul ilmnevad.¹⁷³ Eksperdiarvamust ei tohi teistest tõenditest kunstlikult eraldada, näiteks aitavad veenvad faktilised asjaolud kujundada kohtul arvamust eksperdiarvamisest ja vastupidi. Eksperdiarvamuse põhjal võib luua ka raamistiku teiste tõendite hindamiseks. Näiteks on eksperdil võimalus esitada kohtule enda poolt eeldatavad ja tõenäolised faktilised asjaolud ning selle pinnalt saab kohus hinnata ka teiste tunnistajate ütlusi toimunud sündmuste kohta. Samas võivad teised tõendid ka eksperdi poolt välja pakutud faktilised asjaolud ümber lükata ning siis võib tekkida olukord, kus eksperdiarvamus ei oma asjas enam tähtsust. Kui asjas on esitatud mitu eksperdiarvamust ja need on omavahel vasturääkivad, tuleb kohtul hinnata, millist arvamust ülejäänud tõendite taustal eelistada. Kohus peaks faktiväidete osas ka enne esialgse otsuse tegemist läbi vaatama kõik tõendid, sh ka eksperdiarvamuse.¹⁷⁴ Praktikas on aga sellistes menetlustes sageli olukordi, kus menetlusosalised kinnisesse asutusse paigutamise korral ise tõendeid esitanud ei ole ning peamiseks või vahel ka ainukeseks tõendiks ongi eksperdiarvamus. Sellises menetluses on tahes tahtmata eksperdiarvamuse kaal väga suur ning sel juhul on kohtul suurem põhjendamiskohustus ning uurimispõhimõttest tulenevalt vaja ise kõik olulised asjaolud välja selgitada.

Tulenevalt kohtu põhjendamiskohustusest, ei või kohus vaid kinnitada, et nõustub eksperdiarvamusega, vaid peab seda ka põhistama. Samuti ei pea kohus tingimata nõustuma eksperdi poolt esitatud seisukohaga psüühikahäire kohta, vaid peab selle nõuetekohaselt ise tuvastama. Kahtluse korral on kohtul võimalik määrata isikule uus ekspertiis.¹⁷⁵ Selleks on oluline, et ka eksperdiarvamus oleks selgitatud, millele see tugineb. Samuti peab ekspert põhjendama, miks ta arvab, et tegemist on raske psüühikahäirega ning milles seisneb isiku eeldatav ohtlikkus. Eksperdiarvamus peab kirjeldama küsimustele vastamiseks tehtud uuringuid, nende tulemusi ning järelduse põhjendusi.¹⁷⁶ Riigikohus on samuti rõhutanud seda, et eksperdiarvamus esitatu peab olema põhjendatud. Näiteks tuleb isiku hoolekandetasutusse paigutamisel eksperdil põhjendada, miks on isik tema hinnangul ohtlik.¹⁷⁷ Kuivõrd kohus peab

¹⁷³ E.Bell (viide nr 162), lk 57

¹⁷⁴ Samas, lk 58

¹⁷⁵ RKTkm 10.10.2007, 3-2-1-81-07, p 11

¹⁷⁶ S.Lind; K.Eino (viide nr 59), lk 539

¹⁷⁷ RKTkm 30.04.2013, 3-2-1-44-13, p 13

ekspertiarvamus tõendina hindama koosmõjus kõigi teiste asjas esitatud tõenditega, on oluline, et ekspertiarvamusel nähtuks, mille alusel ekspert just sellisele järeldusele jõudis.¹⁷⁸

Tõendite hindamisega seondub alati selle usaldusväärsuse küsimus. Sageli on tõendi usaldusväärsust võimalik tuvastada mõne teise tõendi abil. Kohus on isiku kinnisesse asutusse paigutamise menetluses aga keerulises olukorras, kuna reeglina ei esitata nendes asjades eriti palju tõendeid. Põhimõtteliselt on kohtul võimalik usaldusväärsust kontrollida näiteks faktiväidete kontrollimisega või küsida arvamust mõnelt teiselt oma ala ekspertilt. Et tõend oleks piisavalt usaldusväärne, peab see koos teiste tõenditega suutma kohtu viia sellisele järeldusele, millele kohus ilma tõendita poleks jõudnud.¹⁷⁹ EIK on oma lahendis selgitanud, et ekspertiarvamus kvaliteedi hindamine on siseriiklike kohtute kohustus.¹⁸⁰ Kvaliteetne ekspertiarvamus sisaldab nii eksperti poolt antud hinnangut, kui põhjendust, mille alusel ekspert sellisele järelduseni jõudis. Nii leiab E. Bell, et kohus ei tohiks tõendina lubada ekspertiarvamust, milles on toodud küll järeldused, kuid analüüs, mille alusel selleni jõuti, puudub.¹⁸¹ Samuti võib kohus keelduda kasutamast eksperti hinnangut, mis on ebaloogiline, oletuslik või vastuoluline.¹⁸² Kohus võib otsustada, et ta ei kasuta ekspertiarvamust ka juhul, kui kohtu hinnangul on eksperti meetodika ebakorrektn¹⁸³ või uurimistegevus puudulik.¹⁸⁴ Uurimistegevuse puudulikkusele võib viidata, kui ekspert on uurinud vaid teoreetilisi materjale või pannud arvamuse kokku isiku varasematest haiguslugudest seejuures kohtumata isiku endaga ning veendumata selles, milline on isiku tervislik seisund arvamuse esitamise hetkel. Ekspert ei tohiks anda arvamust isiku vaimse tervise kohta, kui ta isikuga reaalselt kohtunud ei ole. See tähendab ka seda, et kolmandate isikute ütlused võivad ekspertiarvamusel küll kajastatud olla, kuid nende põhjal ei tohi teha lõplikke järeldusi.¹⁸⁵ Samuti ei ole usaldusväärne ja täielik eksperti arvamus, mille koostamisel ei ole ekspert kasutanud ja hinnanud kogu isiku meditsiinilist dokumentatsiooni.¹⁸⁶

Autori hinnangul ei saa pidada kvaliteetseks ka sellist ekspertiarvamust, mille kohaselt on isik jätkuvalt psüühiliselt haige, kuid kus menetluses tekib olukord, kus isik kirjutatakse veidi peale

¹⁷⁸ S.Lind; K.Eino (viide nr 59), lk 539

¹⁷⁹ T.Ward. "A new and more rigorous approach" to expert evidence in England and Wales. *International Journal of Evidence & Proof*, 2015, lk 236

¹⁸⁰ EIK 27.09.1990, 12535/86 Wassink v Holland, p 25

¹⁸¹ E.Bell (viide nr 162), lk 59

¹⁸² Samas, lk 61

¹⁸³ Samas, lk 71

¹⁸⁴ Samas, lk 74

¹⁸⁵ H.G.Kennedy (viide nr 159), lk 26

¹⁸⁶ RRTKm 19.02.2014, 3-2-1-155-13, p 38.1

ekspertiisi tegemist haiglast välja. Näiteks esitati tsiviilasjas nr 2-16-1523¹⁸⁷ maakohtule 26.02.2016 avaldus isiku korduvaks psühhiaatrihaiglasse paigutamiseks. Kohus määras asjas ekspertiisi ning ekspert esitas kohtule 03.03.2016 arvamuse, mille kohaselt esineb isikul raske psüühikahäire, mis piirab oluliselt tema võimet käitumisest aru saada. Samuti ei saanud isik eksperdiarvamuse kohaselt aru oma ravivajadusest ning tema seisundit ei olnud võimalik ilma haiglaravita parandada. Eksperti hinnangul vajas isik eelnimetatud asjaolude tõttu haiglaravi kuni 3 kuud. Kõigest viis päeva hiljem edastas psühhiaatriaigla aga kohtule teate, mille kohaselt oli isiku ravi lõpetatud tema seisundi paranemise tõttu. Sellises olukorras tekib küsimus, kas on võimalik, et isiku seisund vaid viis päeva peale eksperdiarvamuse andmist paranes märgatavalt või on eksperti uurimistegevus asjas puudulik, pole ekspert isikuga vestelnud vms.

Ekspertidel on kohtu jaoks toetav ja nõuandev funktsioon. Ekspertiarvamuse eesmärk tõendina ei ole mitte toetada ühe või teise menetlusosaliste seisukohti, vaid aidata kohtul välja selgitada õiged faktid. Selleks peab ekspert oma arvamuse esitamisel olema menetlusosalistest sõltumatu – see tagab eksperdiarvamuse objektiivsuse. Seejuures peab eksperti tegevus ka näima erapooletu.¹⁸⁸ E. Bell'i hinnangul tähendab see näiteks seda, et ekspert ei tohi olla menetlusosalistega seotud menetluse ajal ja ka enne seda. Ekspert ei saa asuda psühhiaatrilist ekspertiisi tehes isiku kaitsjaks, vaid peab tema suhtes olema sõltumatu ning esitama oma arvamuse sõltumatult. Erapooletuks ei saa pidada eksperti, kes toob oma arvamuses välja vaid need asjaolud ja järeldused, mis on kasulikud ühele menetlusosalisele ning ülejäänud asjaolud jätab üldse käsitlemata. Samuti ka eksperti, kes jätab arvamusest teadlikult välja asjaolusid, mis nõrgendavad menetlusosalise seisukohta.¹⁸⁹ Tegelikult ei tohiks ekspert ühtegi asjaolu saladuseks jätta, vaid peab kõik välja tooma ning neid analüüsima.¹⁹⁰

Seda, kas eksperdiarvamus on objektiivne, saab hinnata selle alusel, kas ekspert on kasutanud oma arvamuse koostamisel objektiivset ja erapooletut metoodikat. Objektiivsust saab hinnata ka selle järgi, kas ekspert on käsitlenud ka vastuargumente. Kõige ilmselgem märk objektiivsuse puudumisest on olukord, kus ekspert kaitseb eriti üht menetlusosalist. Ka ei saa objektiivseks pidada eksperti, kes on liialt keskendunud teooriale, st et ekspert peab eelkõige

¹⁸⁷ Harju Maakohtu tsiviilasi nr 2-16-1523 – isiku kinnisesse asutusse paigutamise avaldus

¹⁸⁸ E.Bell (viide nr 162), lk 80

¹⁸⁹ Samas, lk 82

¹⁹⁰ Ph.J.Resnick; J.L.Knoll IV. Being an Effective Psychiatric Expert Witness, Psychiatric Times, 2007. Internetis kättesaadav: <http://www.psychiatrictimes.com/risk-assessment-0/being-effective-psychiatric-expert-witness> (külastatud 15.03.2016)

keskenduma konkreetsetele faktidele ning tegema neist järelduse. Ekspert, kes liialt teooriat kasutab, ei jäta asjatundlikku muljet. Objektiivseks ei peeta ka eksperti, kes on oma järelduse osas liialt kaitsev ning ei kaalu teisi võimalusi ega vastuargumente oma seisukohtadele. Sellisel juhul võib ekspert olla mõne menetlusosalise poolt mõjutatud.¹⁹¹

Esialgse õiguskaitse kohaldamise menetluses kerkib probleem sõltumatusena. Nimelt esitab reeglina esialgse õiguskaitse korras isiku psühhiaatrilisele ravile paigutamise avalduse kohtule asutus, kuhu isik tulnud või toodud on. Asutuse valvearstid vestlevad isikuga ning teevad esialgse otsuse, kas esitada kohtule avaldus isiku ravile paigutamiseks või mitte. Esialgse õiguskaitse rakendamisel isiku psühhiaatriahaiglasse paigutamisel ravi eesmärgil lähtub kohus enamasti isiku raviarsti ning valvearsti poolt isiku tervisele antud hinnangule. See tekitab aga probleemi objektiivsusest, kuivõrd esialgse õiguskaitse avalduse esitajaks ongi haigla ise. Arstide kohtule esitatud arvamust ei saa Eesti kohtupraktika kohaselt hinnata kui eksperdiarvamust, vaid tegemist on avaldaja poolt esitatud tõendiga TsMS mõttes. Sellele seisukohale on oma 2010.aasta lahendis jõudnud Tallinna Ringkonnakohus.¹⁹² Nimetatud lahendis selgitas ringkonnakohus, et maakohus ei ole antud kaasuses tuvastanud asjaolusid, mis annaks alust väita, et isik on endale või teistele ohtlik. Maakohus ei olnud korduva ravile paigutamise korral määranud asjas ekspertiisi ning lähtus vaid haigla psühhiaatrite poolt esitatud arvamusest. Ringkonnakohus hindas seda aga kui dokumentaalset tõendit, mitte kui eksperdiarvamust.

Seega siseriikliku õiguse kohaselt ei ole arstide arvamus mitte eksperdiarvamus, vaid üks dokumentaalsetest tõenditest. Esialgse õiguskaitse korras ravile paigutamisel ei pea TsMS § 537 lg 1 alusel ekspertiisi läbi viima. Samas *Winterwerp* kriteeriumid nõuavad, et isiku kinnisesse asutusse ravile paigutamisel tuleb asjatundja arvamusega tõendada see, et isikul on vaimne häire. Psüühikahäire olemasolu ei saa kohus hinnata omal algatusel. Autor on eelpool toonud välja, et EIK praktika kohaselt on siseriiklikel kohtutel võimalus ise hinnata, kes on pädev ekspertiisi läbi viima.¹⁹³ TsMS on siinkohal ette näinud rangemad nõuded, kui EIÕK. Kui haigla esitab kohtule taotluse isiku vabaduse piiramiseks ravi eesmärgil, siis esitatakse taotlusega koos ka raviarsti ning haigla mõne teise arsti arvamus. Siinkohal kerkib küsimus, kas haigla arstide esitatud arvamus on EIÕK mõttes asjatundja arvamus, mille alusel on võimalik isiku vaimne häire tuvastada.

¹⁹¹ E.Bell (viide nr 162), lk 77

¹⁹² Tallinna Ringkonnakohtu 02.10.2010.a määrus tsiviilasjas nr 2-10-29892

¹⁹³ Vt viide nr 156

EIK selles küsimuses selgeid vastuseid andnud ei ole. Kohtupraktika analüüsist võib teha järelduse, et põhimõtteliselt on võimalik, et isiku vaimse tervise kohta annavad hinnangu sama haigla arstid. Nimelt on kohus hinnanud sellist olukorda lahendis *Ruiz Rivera v Šveits*¹⁹⁴. EIK on leidnud, et asjas esines EIÕK art 5 lg 1 rikkumine, kuid seda seetõttu, et hinnang isiku tervisele oli vananenud. Seejuures ei olnud isik nõus haigla arstidega koostööd tegema ning EIK selgitas, et sellisel juhul tuleks määrata asjas teine ekspert, kes annab oma arvamuse. Kohus ei heitnud ette seda, et hinnangu andsid sama haigla arstid, vaid seda, et probleemide tekkimisel ei kasutatud neutraalset isikut ning et ei koostatud värskemad hinnangut.

Arusaadav on see, et isiku enda raviarst ei saa tema suhtes ka ekspertiisi läbi viia – sellises olukorras pole võimalik sõltumatust tagada. Teine küsimus on aga see, kas sama haigla teised arstid võiksid isiku suhtes ekspertiisi läbi viia ning kas sellisel juhul on tagatud eksperdi sõltumatuse nõue. Riigikohus sellist küsimust oma praktikas lahendanud ei ole. EIK andnud mitmes oma lahendis hinnangu sama haigla arstide sõltumatusele ekspertiisi läbiviimisel. EIK on sellel teemal lühidalt arvamust avaldanud juba *Winterwerp* lahendis, kus märkis, et kohtul ei ole alust kahelda nende meditsiiniliste tõendite usaldusväärsuses ja objektiivsuses, mille alusel tehti siseriiklikul tasandil otsus isiku kinnisesse asutusse paigutamiseks. Selles kaasuses oli kohus isiku tahtevastasele ravile suunamisel lähtunud eksperdiarvamusest, mis oli koostatud eksperdi poolt, kes vaatas patsienti ekspertiisi tegemisel läbi esmakordselt.¹⁹⁵

Üks hilisemaid lahendeid, kus EIK on eksperdi sõltumatuse küsimusega tegelenud, eelnimetatud on *Ruiz Rivera v Šveits*.¹⁹⁶ Nimetatud lahendis oli tegemist olukorraga, kus isik pani alkoholi ning narkootikumide mõjul toime kuriteo. Tema suhtes viidi 1995. aastal läbi psühhiaatriline ekspertiis, mille tulemusel leiti, et isik põeb paranoidset skisofreeniat ning on uimastisõltlane. 2001. aastal viidi isiku suhtes läbi teine psühhiaatriline hinnang ning kolm aastat hiljem koostati iga-aastane teraapia aruanne, mille üks autoritest oli psühholoog, kes isikut ravis. Viimati nimetatud aruanne kinnitas 2001. aasta psühhiaatrilises hinnangus tehtud järeldusi. Isik esitas avalduse enda kinnipidamise lõpetamiseks. Tema avaldus jäeti rahuldamata ning selle otsuse tegemisel toetuti muuhulgas ka iga-aastasele teraapia aruandele, kus leiti, et isik eitab, et ta on haige ning keeldub ravist, seega ei ole täidetud eeldused tema vabastamiseks. Kinnipeetud isik läbis kõik siseriiklikud institutsioonid ning esitas lõpuks

¹⁹⁴ EIK 18.02.2014, 8300/06 *Ruiz Rivera v Šveits*

¹⁹⁵ EIK 24.10.1979, 6301/73 *Winterwerp v Holland*, p 42

¹⁹⁶ EIK 18.02.2014, 8300/06 *Ruiz Rivera v Šveits*

kaebuse EIK-le. Oma kaebuses märkis ta muuseas ka seda, et tema kinnipidamise aluseks olnud eksperdi hinnang on vananenud ning leidis, et vajalik on koostada uus. Lisaks oli isik seisukohal, et uue ekspertiisi peaks koostama sõltumatu ekspert. Nimelt ei tekkinud isikul psühholoogiga, kes teda ravis ning koostas tema suhtes hinnangu, usalduslikku suhet. Samal põhjendusel ei soovinud isik teha koostööd ülejäänud haigla personaliga.

EIK hinnangul ei olnud põhjendatud otsuste tegemisel kolm aastat vanale eksperdiarvamusele tuginemine. Lisaks oli isik keeldunud haigla arstidega koostööd tegemast, kuna ta ei usaldanud neid. EIK selgitas, et sellisel juhul oleks pidanud isiku tervise kohta kõige täpsema informatsiooni saamiseks määrama eksperdi väljastpoolt haiglat. Sealjuures viitas kohus oma varasemale lahendile, kus oli juba arutanud isiku keeldumist koostööst haigla personali vastu usalduse puudumise tõttu.¹⁹⁷ Ka viidatud lahendis selgitas kohus, et haigla arstidega koostöö puudumisel peab kohus vähemalt proovima saada eksperdihinnangut kaasates eksperdi, kes ei ole haiglaga seotud. Siiski oli *Ruiz Rivera* asjas isiku tervisele varasemalt ka kaks haiglas mittetöötavat eksperti oma hinnangu andnud, kuid nende hinnangud olid EIK arvates ajalisel mõttes liiga vanad ning ei kajastanud isiku hetkeseisundit ning sellest tulenevalt leidis kohus, et esineb EIÕK art 5 rikkumine. Sellest võib järeldada, et EIK ei pea sama haigla arstide arvamust sõltumatuks, kuna leidis, et viimane arvamus, mis esitati väljaspool haiglat tegutsevalt asjatundjalt oli liiga vana ning seega esines EIÕK rikkumine, kuid seda eelkõige vananenud ekspertiisi ning lisaks seetõttu, et isik ei usaldanud haigla personali ja keeldus nendega koostööd tegemast.¹⁹⁸

EIK on analüüsinud sõltumatuse küsimust ka olukorras, kus isiku kinnisesse asutusse paigutamise üle otsustab psühhiaatritest koosnev komisjon, mille liikmed on kõik selle haigla arstid, kuhu isik paigutati. Lisaks oli üks komisjoni liikmetest arst, kes isiku haiglasse vastu võttis ning kelle arvamus oli isikult vabaduse võtmise otsuse peamiseks aluseks. Esitatud dokumentidest ei nähtunud ka see, kas kõik kolm komisjoni liiget olid isiku läbi vaadanud. Kohus leidis, et raviarsti kuulumine komisjoni liikmete hulka õõnestab sõltumatu ekspertiisi garantiid. Siiski ei ole EIK selles lahendis selgesõnaliselt hinnanud nimetatud ekspertide arvamust sõltumatuse nõudega vastuolus olevaks.¹⁹⁹ *M v Ukraina* lahendis oli isiku diagnoos tuvastatud ja kinnitatud mitme erineva asjatundja poolt. Nimetatud asjas oli mh arvamuse andnud ka asjatundja, kes ei olnud ravihaiglaga kuidagi seotud. EIK leidis, et asjas on isiku

¹⁹⁷ EIK 19.09.2013, 17167/11 H.W. v Saksamaa, p 113

¹⁹⁸ EIK 18.05.2014, 8300/06 Ruiz Rivera v Šveits, p 63

¹⁹⁹ EIK 19.07.2011, 26000/02 L.M.v Läti, p 52

vaimse seisundi kohta olemas nõuetele vastavad tõendid, kuid heitis siseriiklikule kohtule ette seda, et tuginetud on vaid ravihaigla poolt esitatud arvamusele.²⁰⁰

EIK on ka selgitanud, et kontrollib eksperdi sõltumatust ja tema arvamuse kvaliteeti reeglina ainult juhul, kui sellele viidatakse ning ei hinda seda omal algatusel. Siiski on kohus seda omal algatusel teinud lahendis, kus isiku seaduslikuks eestkostjaks oli meditsiinasutus, kuhu isik tahtevastasele ravile paigutati ja mis vastutas isiku ravi eest. Isiku suhtes oli läbi viidud küll mitu ekspertiisi, kuid kohus suhtus nendesse kriitiliselt, kuna need ei olnud erapooletud, lisaks ei olnud need piisavalt täpsed, et saaks otsustada, kas isikult vabaduse võtmine on tingimata vajalik ning nendes jõutud järeldustele ei ole siseriiklike kohtute poolt tehtud vajalikku juriidiliselt kriitilist kontrolli.²⁰¹

Kõik eelpool kirjeldatud kaasused hõlmasid isiku aastatepikkust ravi. Kui aga isik paigutatakse kinnisesse asutusse ravile esmakordselt või lühemaks ajaks, siis kas sama haigla arstid võiksid anda kasvõi esialgse hinnangu isiku tervisele. EIK on lahendis *Varbanov v Bulgaaria* heitnud siseriiklikele kohtutele ette seda, et isik paigutati hädaolukorras 25 päevaks kinnisesse asutusse ravile ilma, et tema vaimsele tervisele oleks antud hinnangut. Kohus selgitas, et kuigi isik paigutati haiglasse arstide järelevalve alla ei ole asjas esitatud arstide poolt mingisugust hinnangut selle kohta, kas isiku vabadust on vaja piirata või mitte.²⁰² EIK hinnangul on juhul, kui isik kujutab endast tõsist ohtu iseendale või teistele isikutele, mõeldamatu nõuda, et tema suhtes viidaks enne tema kinnipidamist läbi põhjalik meditsiiniline ekspertiis. Sellises olukorras on siseriiklikel võimudel lai diskretsioon otsustamiseks, kuidas kiireloomuline olukord lahendada. Nii leidis EIK, et olukorras, kus peale isiku hädaolukorras haiglasse paigutamist andis tema tervisele ja jätkuvale ravivajadusele hinnangu haigla meedik, ei ole alust kahelda selle hinnangu sõltumatuses ja usaldusväärsuses. Tahtevastane ravi konkreetsel juhul kestis kolm kuud.²⁰³ Lisaks eelnimetatud kaasustele on EIK arstide sõltumatuse küsimust selgitanud lahendis *X v Soome*, kus esialgu paigutati isik kinnisesse asutusse ravile kolmeks kuuks ning see vastas EIK hinnangul EIÕK art 5 lg 1 nõuetele. Isiku tervise suhtes oli esitatud meditsiiniline hinnang, mis oli koostatud arsti poolt, kes kohtus isikuga kahel korral ning ei olnud viinud läbi täielikku psühhiaatrilist läbivaatust. Küll leidis EIK, et samas asjas tehtud otsus ravi pikendamise kohta ei vastanud konventsiooni nõuetele. Siseriikliku korra kohaselt andis isiku tervisele hinnangu kaks sama haigla psühhiaatrit. Isikul ei olnud võimalust taotleda

²⁰⁰ EIK 19.04.2012, 2452/04 M v Ukraina, p 59, 62

²⁰¹ EIK 22.01.2013, 33117/02 Lashin v Venemaa, p 119

²⁰² EIK 05.10.2000, 31365/96 Varbanov v Bulgaaria, p 48

²⁰³ EIK 05.11.1981, 7215/75 X v Ühendkuningriik, p 41

teise, sõltumatu ekspertiisi läbiviimist. EIK põhjendas nõuetele mittevastavust sellega, et sõltumatu ekspertiisi andmine olukorras, kus otsustatakse isiku ravi pikendamise üle, on oluline garantii tagamaks, et isiku vabadust ei ole meelevaldselt piiratud.²⁰⁴ Nendest lahenditest võib järeldada, et EIK praktika kohaselt on lubatud haigla arstidel anda hinnang isiku tervisele ning selle põhjal on võimalik lühiajaliselt või hädaolukorras isiku vabadust piirata.

Eeltoodu pinnalt saab väita, et EIK praktikast tulenevalt on eksperdi sõltumatuse küsimus olulisem isiku pikaajase ravimise, st et eksperdi sõltumatust tuleb hinnata seda rangemate kriteeriumite alusel, mida pikemat aega isik kinnises asutuses ravil on viibinud. Tuleb aga märkida, et EIK ei ole mitmes lahendis oma arvamust selgesõnaliselt avaldanud, seega võib tekkida olukord, kus mõnevõrra erinevate asjaolude korral asutakse vastupidisele seisukohale. Võib öelda, et ühest küljest on sama haigla arstil eelis võrreldes mõne väljastpoolt haiglat nimetatud eksperdiga – nimelt on tal parem ülevaade isiku haiguskulust, talle määratud ravist, ravimite mõjust jne. Väljastpoolt tulnud eksperdil on kindlasti võimalus kõikide nende andmetega tutvuda, kuid isiku haiguskulgu pidevalt mitte jälginud inimesel võib jääda mõni asi märkamata. Samas ei tähenda sama haigla arst seda, et ta tingimata isiku ning tema raviga seotud on. Suuremates haiglates, kus on psühhiaatreid rohkem, samuti nagu ka erinevaid osakondi, tekib olukord, kus kinnipeetud isik ei pruugi olla üldse seotud mõne teise osakonna psühhiaatritega. Kui isik viibib haiglas esmakordselt või väga lühikese aja jooksul, ei olekski mõistlik pidada sama haigla arsti antud hinnangut sõltumatuse nõudega vastuolus olevaks. Sellises olukorras on isik haigla arstidele tundmatu ning haiglast väljastpoolt mõne eksperdi kaasamine ei annaks iseenesest sõltumatuse osas suuremat tagatist.

Probleeme võib tekkida nn korduvate patsientidega, kes on aastaid juba haiged ning satuvad haiglasse teatud ajavahemike tagant üpris tihti. Näiteks on PERH psühhiaatrikliiniku patsientide hulgas isikuid, kes on haiglas tahtevastasel ravil viibinud ka 30 ja enam korda. Nemad on suurele osale haigla personalile tuttavad. Teisalt on nii suurel hulgal kordadel haiglasse sattumine ka indikatsiooniks selle kohta, et isiku tervisega ei ole kõik korras ning pigem on probleem selles, et isik ei tarvita korrapäraselt oma ravimeid. Kui tema haigusloost on näha, et haiglas ravimite mõjul tema tervis paraneb suhteliselt kiiresti ning ta kirjutatakse välja, ei oleks ilmselt ka põhjust igakordselt tema suhtes eraldi sõltumatut ekspertiisi läbi viia. Teisest küljest on sama haigla arstist eksperdi puhul oht, et ekspert ise ei olegi reaalselt isikuga kohtunud, vaid on oma arvamuse kujundanud vaid patsiendi raviarsti vestluse ning

²⁰⁴ EIK 03.07.2012, 34806/04 X v Soome, p154, 157, 169

ravidokumentide põhjal. Samuti võib tekkida sama haigla arstide puhul olukord, kus isiku seisundi positiivsed arengud jäävad tähelepanuta, kuivõrd isikut on juba mõnda aega ravitud ning on tekkinud rutiin. Lisaks võib sama haigla arstide puhul tekkida oht, kus ei pruugita tunnistada tehtud ravivigu või neid üritatakse varjata.

EIK hinnangul on lubatud, et riik ise otsustab, kuidas lahendab nõ hädaolukorras isiku kinnisesse asutusse ravile paigutamise ning samas on oma praktikas ka leidnud, et põhimõtteliselt võivad sama haigla arstid anda isiku vaimsele tervisele hinnangu. Selle põhjal saab väita, et Eestis on kinnisesse asutusse paigutamise menetluses tagatud isikule kohased ja piisavad garantiid. Kui EIK lubab isikut paigutada hädaolukorras haiglasse ilma, et tema suhtes üldse hinnang antakse, siis Eestis on vähemalt enne kohtulahendi tegemist kohtul võimalik tutvuda raviarsti ning veel ühe sama haigla arsti arvamusega. Kuivõrd tegemist on reeglina psühhiaatritega, siis ka selles osas ei tohiks probleemi tekkida. Problemaatiline on aga see, millele on tähelepanu juhtinud ka Riigikohus.²⁰⁵ Nimelt ei peaks esialgne õiguskaitse oma olemuselt kestma 40 päeva. Autor on eelnevalt välja toonud ka EIK praktika põhjal kujunenud arvamuse, et ka EIK ei pea kiireloomulise olukorra lahendamise all isiku nii pikaks ajaperioodiks kinnisesse asutusse paigutamist. Kui kohtute praktika vastaks Riigikohtu lahendis väljatoodule – 4 päevane esialgne õiguskaitse ning peale seda põhimenetluse läbiviimine, saab asuda seisukohale, et siseriiklik õigus pakub isikule kindlasti väga tõhusaid garantiisid ning need on kooskõlas ka EIÕK-ga. Kuivõrd aga Riigikohus on leidnud, et kohtute poolt praegune seaduse tõlgendamine ei vasta seaduse mõttele, on tegemist olukorraga, kus tekib vastuolu EIÕK-ga, kuivõrd EIÕK-st tulenevalt peab isikult vabaduse võtmise olema kooskõlas nii siseriikliku õiguse kui ka konventsiooniga.

Kindlasti vajab äramärkimist ka asjaolu, et autori hinnangul on Riigikohus oma lahendis 3-2-1-155-13 läinud *Winterwerp* kriteeriumite tõlgendamisega liiga kaugele. Nii on Riigikohus näinud tõsise probleemina esialgse õiguskaitse rakendamisel põhimenetlusena eelkõige eksperdiarvamuse nõude puudumist ning on seda põhjendanud sellega, et see on *Winterwerp* lahendi kohaselt vähemalt eelduslikult vajalik. Autori hinnangul pole *Winterwerp* lahendist võimalik välja lugeda seda, et isiku pikemaks kui neljaks päevaks ravile paigutamise korral tuleks läbi viia ka kohtupoolne ekspertiis, nagu Riigikohus sellele viitab. EIK on selgitanud, et isiku tervise suhtes peab olema asjatundja arvamus, aga nagu eelpool olevast analüüsist selgub, ei pea see tingimata olema eksperdiarvamus TsMS mõttes. Siseriiklikus praktikas esitatakse

²⁰⁵ RKTkm 19.02.2014 3-2-1-155-13

menetluses arstide poolt hinnang, mida võiks pidada *Winterwerp* kriteeriumile vastavaks. Lisaks on TsMS § 534 lg-st 5 lubatud rakendada 40 päevast esialgset õiguskaitset juhul, kui on olemas psühhiaatri või muu pädeva arsti arvamus.

Samuti on EIK praktikast tuletatav põhimõte, mille kohaselt peaks pikemalt ravil viibinud isikute suhtes eksperdi sõltumatusele esitama kõrgemaid nõudeid, kui esmakordselt ravile paigutatava isiku puhul. Riigikohus oma lahendis sellele seisukohta andnud ei ole. Seega EIK praktika kohaselt lubatakse isik esmakordselt 40 päevaks kinnisesse asutusse paigutada, kui on olemas psühhiaatri arvamus ning täidetud artikli 5 alused, kuid ei ole läbi viidud kohtu poolt määratud ekspertiisi. Riigikohus on aga leidnud, et selline menetlus peab vastama põhimenetluse nõuetele ning ekspertiis peab sellisel juhul olema korraldatud. EIK ei tee siinjuures vahet esialgse õiguskaitse ning põhimenetlusel. Võimalik on vaid isik hädaolukorras kinnisesse asutusse paigutada ilma art 5 lg 1 eelduseid kontrollimata. Nagu käesolevas töös on eelnevalt märgitud, ei vasta see põhimõtteliselt siseriiklikus praktikas kasutatavale 40 päevasele esialgse õiguskaitse menetlusele. Pärast hädaolukorra möödumist tuleb aga menetlus koheselt läbi viia. Nii on tekkinud olukord, kus TsMS ja EIÕK tõlgendamisel kohtupraktikas on tekkinud eksperdi sõltumatuse küsimuses vastuolu ning see on omakorda viinud EIÕK-st tuleneva seaduslikkuse nõude rikkumiseni. Nagu käesolevas töös eelpool selgitatud, peab isiku kinnisesse asutusse paigutamise menetlus vastama nii siseriiklikule õigusele kui ka EIÕK-le. Kuna Riigikohus on leidnud, et praegune kohtupraktika ei vasta siseriikliku seaduse mõttele, on rikutud ka EIÕK-st tulenevalt seaduslikkuse nõuet.

3. ALUSETU KINNIPIDAMISE VAIDLUSTAMINE

3.1 Õiguslik alus

EIÕK art 5 lg 4 annab kinnipeetud isikule õiguse taotleda enda kinnipidamise kohtulikku läbivaatamist. Selle alusel on isikul õigus nõuda enda kinnipidamise seaduslikkuse hindamist ning enda vabastamist kui kinnipidamiseks ei ole seaduslikku alust. Kohtulik kontroll tulenevalt art 5 lg-st 4 võib toimuda kahel viisil – esiteks perioodilise kontrolli kaudu ning teiseks isiku kaebuse lahendamisega.²⁰⁶ Kontroll on vajalik eelkõige kahe asjaolu tõttu – esiteks kontrollimaks, kas on järgitud siseriiklikke nõudeid ning teiseks kas on järgitud EIÕK nõudeid. Seejuures on EIK rõhutanud, et kontroll ei tohi olla pelgalt formaalne, vaid hindama peab kõiki kaasuse asjaolusid, sh ka seda, kas isikul esineb selline psüühikahäire, mis õigustab tema tahtevastast ravi.²⁰⁷ EIK on hinnanud EIÕK art 5 lg-le 4 mittevastavaks olukorra, kus asja läbivaataval organil oli õigus teha vaid ettekirjutusi ning rikkumise tuvastamise korral polnud sellel õigust isikut vabastada.²⁰⁸

Perioodiline kontroll omab eriti suurt tähtsust just psüühikahäirega isiku kinnisesse asutusse paigutamisel, kuivõrd isiku seisund kinnipidamise ajal võib oluliselt muutuda ning seega langeda ära ka alus kinnipidamise jätkamiseks.²⁰⁹ Perioodiline kontroll on vajalik juhul, kui isik on kinnisesse asutusse paigutatud pikemaks ajaks, sest selles tehakse kindlaks, kas isiku vaimne seisund nõuab tema kinnipidamist psühhiaatrihaiglas või hooldekodus.²¹⁰ Tulenevalt TsMS § 538 lg-st 1 teostatakse perioodilist kontrolli igal aastal. Kuivõrd käesolev töö keskendub isiku psühhiaatriahaiglasse paigutamise menetlusele, mis võib kesta maksimaalselt kolm kuud, siis omab tähtsust eelkõige isiku kaebuse alusel läbiviidav seaduslikkuse kontroll.

EIÕK art 5 lg 4 kohaldub juhtudel, kui isik on kinnipeetud. Kui isik on kinnipidamisasutusest vabanenud, siis ei ole võimalik enam sellele sättele tugineda. EIÕK art 5 lg 4 tulenevaid nõudeid tuleb järgida ka apellatsioonimenetluses, kui esimese astme kohus ei vabastanud isikut.²¹¹ EIÕK art 5 lg 4 on iseseisev säte, mida kohaldatakse enne art 5 lg-t 3. Siinkohal peab märkima, et EIÕK art 5 lg 3 kohaldatakse ainult EIÕK art 5 lg-s 1 p (c) sätestatud juhtudel. Seega ei oma EIÕK art 5 lg 3 antud töö kontekstis tähendust.

²⁰⁶ O.Lewis (viide nr 125), lk 298

²⁰⁷ L.O.Gostin (viide nr 16), lk 144

²⁰⁸ D.J.Harris; M.O'Boyle; E.P.Bates; C.M.Buckley (viide nr 27), lk 356

²⁰⁹ Samas, lk 353

²¹⁰ L.O.Gostin (viide nr 16)lk 147

²¹¹ D.J.Harris; M.O'Boyle; E.P.Bates; C.M.Buckley (viide nr 27), lk 366

Kui üldiselt sätestab õiguse õiglasele kohtumenetlusele EIÕK art 6, siis kinnipeetud isikute puhul tagab õiglase kohtumenetluse neile aga EIÕK art 5. Järgnevalt käsitlebki autor EIÕK art-dest 5 ja 6 põhimõtteid ning nende omavahelist vahekorda kinnisesse asutusse paigutamise menetluste korral. EIÕK art 5 lg-d 2 ja 4 sätestavad menetluslikud garantiid isikutele, kellelt on võetud nende vabadus. EIÕK art 5 lg-st 4 nõuab selliste garantiide kehtestamist, mis võimaldavad isikul efektiivselt kohtumenetlusest osa võtta. EIÕK art 5 lg-st 4 tulenevad menetluslikud garantiid on üldiselt paindlikumad, kui EIÕK art 6 lg-st 1 tulenevad, kuid kiiruse osas rangemad.²¹²

Selleks, et kohtu menetlus kinnipidamise seaduslikkuse üle oleks efektiivne, peab see tagama isikule menetluslikud garantiid.²¹³ EIK on selgitanud, et EIÕK art 5 lg 4 menetlus peaks üldjoontes vastama EIÕK art-st 6 tulenevatele menetluslikele garantiidele.²¹⁴ EIÕK art 5 lg 4 on EIÕK art 6 suhtes erinorm.²¹⁵ Kuigi EIÕK art 5 lg-st 4 tulenevad õiguslikud garantiid ei pea alati täpselt vastama EIÕK art-st 6 tulenevatele, peavad need kindlasti tagama garantiid, mis on konkreetsele kinnipidamisele kohased.²¹⁶ Kohasuse hindamisel tuleb arvesse võtta konkreetse kaasuse asjaolusid, konteksti ja olukorda.²¹⁷ Erilist tähelepanu tuleb pöörata kohtu erapooletusele ning sõltumatusele,²¹⁸ lisaks ka poolte võrdsuse²¹⁹ ja võistleva menetluse põhimõtetele.²²⁰ Samuti peab isikul olema õigus pöörduda oma õiguste kaitseks kohtusse, võimalus olla isiklikult või vajadusel esindaja kaudu ära kuulatud ning esitada asjas tõendeid. Seega nähtub eelnevast, et psüühikahäiretega isikute õigust õiglasele menetlusele on võimalik sisustada EIÕK art-st 6 tulenevate põhimõtetega, kuid arvestada tuleb sellega, et need oleksid menetluse iseloomu arvestades sobivad. Selline käsitus on kooskõlas ka EIK praktikas välja toodud põhimõttega, mille kohaselt tõlgendatakse EIÕK-i mõnda konkreetset artiklit kooskõlas teiste konventsiooni artiklitega ehk konventsiooni tuleb tõlgendada kui ühtset tervikut.²²¹ Kusjuures see, et isikul on psüühikahäire ning ta ei pruugi saada aru oma õiguste sisust, ei tähenda seda, et kohtul on lubatud menetluslikes garantiides minetusi teha.²²²

²¹² Samas, lk 361

²¹³ EIK 12.05.1992, 13770/88 Megyeri v Saksamaa, p 40, 41

²¹⁴ EIK 18.11.1970, 2899/66 De Wilde, Ooms ja Versyp, p 42,78

²¹⁵ EIK 15.11.2005, 67175/01 Reinprecht v Austria, p 55

²¹⁶ EIK 24.10.1979, 6301/73 Winterwerp v Holland, p 60

²¹⁷ D.J.Harris; M.O'Boyle; E.P.Bates; C.M.Buckley (viide nr 27), lk 356

²¹⁸ M.Macovei (viide nr 19), lk 60

²¹⁹ Ch.Grabenwarter. European Convention on Human Rights: commentary. C.H.Beck, Hart, Nomos, Helbing Lichtenhahn Verlag, München; 2014, lk 94

²²⁰ EIK 15.11.2005, 67175/01 Reinprecht v Austria, p 34

²²¹ D.J.Harris; M.O'Boyle; E.P.Bates; C.M.Buckley (viide nr 27), lk 18

²²² EIK 24.10.1979, 6301/73 Winterwerp v Holland, p 60

Isikul on PS § 15 lg 1 alusel õigus pöörduda kohtusse, kus tal on õigus ausale õigusemõistmisele ja tõhusale õiguskaitsele. Selline subjektiivne põhiõigus tuleb PS § 15 lg-t 1 ja §-i 14 koosmõjust. See on õigusriigi keskne põhimõte, mis tagab selle, et iga subjektiivset õigust on võimalik realiseerida kohtus tõhusas ja ausas menetluses mõistliku aja jooksul.²²³ PS § 15 lg 1 esemeline kaitseala piiritlemisel tuleb lähtuda EIÕK art-dest 6 ja 13. Õigus õiglasele kohtumenetlusele on reguleeritud EIÕK art-s 6 ning õigus tõhusale kohtumenetlusele EIÕK art-s 13. EIÕK art 6 lg-s 1 on sätestatud põhimõtted, millele õiglase kohtumenetlus vastama peab. EIÕK art 13 aga nõuab üldiselt isiku õiguste rikkumise korral tõhusate õiguskaitsevahendite olemasolu. See tähendab, et riigil on kohustus luua efektiivne õiguskaitsevahendite süsteem, mis tagaks isiku õiguste kaitse ning kohtulahendite täitmise. EIÕK art 13 on autonoomne säte, mille rikkumine ei eelda, et rikutakse ka mõnd teist EIÕK artiklit.²²⁴

Tsiviilkohtumenetluse põhimõtted on sätestatud TsMS I peatükis. Need kehtivad nii hagita kui ka hagimenetluses arutatavatele kohtuasjadele.²²⁵ Isiku kinnisesse asutusse paigutamise avaldused on tulenevalt TsMS § 475 lg-st 1 hagita asjad. Hagita menetlusele on iseloomulik kohtu uurimispõhimõte, mille eesmärgiks on selgitada välja kõik asjas tähtsust omavad asjaolud. Hagita menetluses on kohtul kohustus ise tõendeid koguda.²²⁶ Isiku kinnipidamise õiguspärasuse kontrollimise menetluses ei ole sellest tulenevalt isikul endal kohustust tõendada seda, et tema kinnipidamise alused on ära langenud. Isikult avalduse saamisel, tuleb kohtul tulenevalt uurimispõhimõttest koguda tõendeid ning välja selgitada, kas alused on ära langenud või mitte. See on väga oluline põhimõte, kuivõrd tulenevalt isikute vaimsest seisundist ei pruugi nad teatud juhtudel isegi aru saada kohtumenetluse sisust rääkimata tõendite esitamisest vms.

Õigus kohtusse pöörduda hõlmab endas EIK hinnangul endas kahte printsiipi - esiteks võimalust esitada tsiviilhagi kohtusse ning teiseks printsiipi, mille kohaselt on keelatud õigusemõistmisest keeldumine. EIK hinnangul ei ole see art 6 laiem tõlgendamine ning liikmesriikidele lisakohustuse panemine, kuivõrd sellise põhimõtte saab välja lugeda art 6 esimese lause kontekstist ning on selle sätte eesmärk ja õiguse üldine printsiip.²²⁷ Siinkohal tuleb rõhutada, et kohtusse pöördumise õigus peab olema tagatud isikutele reaalselt, mitte vaid formaalselt. Näiteks ei tohi olla kohtusse pöördumise kulud ebamõistlikult suured ning

²²³ Eesti Vabariigi põhiseadus. Kommenteeritud väljaanne (viide nr 14), lk 163

²²⁴ D.J.Harris; M.O Boyle; E.P.Bates; C.M.Buckley (viide nr 27), lk 782

²²⁵ K.Kerstna-Vaks. Hagita menetluse üldised küsimused. Riigikohtu praktika. Juridica, 2011, nr 5, lk 391

²²⁶ Samas, lk 391

²²⁷ EIK 21.02.1975, 4451/70 Golder v Ühendkuningriik, p 28, 36

vajadusel peab riik isikule tagama tasuta õigusabi.²²⁸ Samuti ei tohi olla kohtusse pöördumine protseduuriliselt liiga keeruline ning tähtajad peavad olema mõistlikud (kaebuste esitamisel näiteks).²²⁹ Eriti olulised on nimetatud nõuded just psüühikahäiretega isikute puhul. Nii näeb TsMS § 172 lg 3 ette, et kinnisesse asutusse paigutamise ja sellega seotud menetluses kannab kulud riik. Nii on määruskaebuse esitamine riigilõivust vabastatud ning see tagab isikule ka tõhusama õiguskaitse.

Siiski tuleb märkida, et kohtusse pöördumise õigus ei ole absoluutne ning seda võib piirata. EIK täpsustas oma lahendis *Ashingdane v Ühendkuningriik*, et piirang kohtusse pöördumiseks on õigustatud vaid juhul, kui sellel on seaduslik eesmärk, see on taotletava eesmärgiga proportsionaalne ja see ei tohi piirata kohtusse pöördumise õigust sellises ulatuses, et õiguse olemust kahjustatakse. Piirang ei tohi isikult ära võtta õigust kohtusse pöörduda.²³⁰ Näiteks on lubatud piirang, mille kohaselt võib apellatsioonkaebuse esitada vaid jurist.²³¹ EIK on pidanud lubatavaks olukorda, kus vaimse häirega isikute pöördumine kohtusse on mingis ulatuses piiratud, kuid kindlasti ei tohi see olla õigustuseks, et selline võimalus neil üldse puudub.²³² Praktikas on kindlasti diskussiooni tekitav vaimse häirega isikute kohtule esitatud avaldused, mis on sageli perspektiivitud või tõendamata, paljasõnalised. Seda olukorda on EIK analüüsinud eelpool nimetatud kaasuses *Ashingdane v Ühendkuningriik*, kus Ühendkuningriigi valitsus viitas sellele, et vaimse häirega isikute esitatud kaebused on kohtutele koormavad, kuna tõendid esitatud avaldusi tihti ei toeta. Sellises olukorras on siseriiklikud kohtud õigustatud peale tõendite hindamist avalduse tagasi lükkama, kuid isiku õigust kohtusse pöörduda sellel alusel ei saa.²³³

EIK on tõdenud, et ebaterve psüühikaga isikutel on kohtu poole pöördumine seotud teatud takistustega, kuna nad ei pruugi olla võimelised oma õigusi kaitsma. Eriti aga nendel isikutel, kes on ravi eesmärgil paigutatud kinnisesse asutusse. Seetõttu tuleb ka kohtutel olla eriti valvas EIÕK-st tulenevate nõuete täitmise osas.²³⁴ Ebaterve psüühikaga isiku jaoks võib kohtusse pöördumine olla keeruline kuna kohtusse esitatavale avaldusele on ette nähtud väga ranged

²²⁸ U.Lõhmus. Õigus õiglasele kohtulikule arutamisele. – U. Lõhmus (koost). Inimõigused ja nende kaitse Euroopas. Tartu: Iuridicum 2003, lk 149. Internetis kättesaadav: http://www.juridica.ee/get_doc.php?id=510 (külastatud 11.11.2015)

²²⁹ EIK Guide on Article 6, 2013, lk 13. Internetis kättesaadav: http://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_ENG.pdf (külastatud 18.11.2015)

²³⁰ EIK 28.05.1985, 8225/78 *Ashingdane v Ühendkuningriik*, p 57

²³¹ EIK 24.11.1986, 9063/80 *Gillow v Ühendkuningriik*, p 69, 74

²³² EIK 24.10.1979, 6301/73 *Winterwerp v Holland*, p 75

²³³ L.O.Gostin (viide nr 16), lk 156

²³⁴ EIK 24.09.1992, 10533/83 *Herczegfalvy v Austria*, p 82

vorminõuded, samuti juristi abi puudumine või ka ametnike ebasoosiv suhtumine isikusse.²³⁵ Sellest tulenevalt on EIK on leidnud, et psüühikahäiretega isikutele on õigustatud eriliste menetluslike garantiide tagamine.²³⁶ Näiteks juhul, kui isiku teovõimet on piiratud, võib ta pöörduda kohtu poole ja seda ka olukorras, kui tema eestkostja seda heaks ei kiida. EIK on leidnud, et isegi olukorras, kus haigla ei ole võimaldanud isikul oma esindajaga kohtuda, et arutada avalduse esitamist, on lubatud esindajal esitada avaldus, mis ei ole väga täpne.²³⁷

Samuti leiab EIK, et teovõimetute isikute puhul ei tuleks nii rangelt järgida avaldusele ettenähtud vorminõudeid. Kohtu hinnangul tuleb kaebuse lubatavuse hindamisel olla paindlik ning mitte pöörata liigset tähelepanu vorminõuetele, kuna psüühikahäirega isik võib olla võimeline avaldama oma seisukohta tema kinnipidamise suhtes, kuid ei pruugi suuta kohtule vormikohast avaldust esitada.²³⁸ Selline lähenemine on kooskõlas kaebuse lubatavuse reeglitega ning EIÕK tõlgendamise põhimõtetega laiemalt, mille kohaselt peab EIÕK tagama õiguste ja vabaduste efektiivse ja otstarbeka kaitse. EIK on sealjuures loonud mitmeid erandeid kaebuse lubatavuse osas arvestades teatud isikute eriti haavatavat seisundit ning samas kindlustades, et EIÕK pakutav kaitse oleks efektiivne. Need erandid kohalduvad ka isikutele, kes on pikaajalisel psühhiaatrilisel ravil.²³⁹ Tagades isiku õiguse kohtusse pöörduda ei ole aga EIÕK art 5 lg 4 mõttes antud piisavat garantiid, et ära hoida isiku ebaseaduslikku kinnipidamist. Nimetatud artikkel hõlmab endas ka menetluslike garantiisid, mis tuleb kohtumenetluse ajal tagada.

Tulenevalt art 5 lg 4 sõnastusest peab kinnipidamine seaduslikkust hindama kohus. Kusjuures artikli sõnastuses ei tähenda „kohus“ seda, et kaebuse peab kindlasti läbi vaatama kohus. Nimelt on EIÕK-ga kooskõlas ka olukord, kus menetlust on pädev läbi viima mõni muu organ, mis vastab EIK nõuetele, st et see on pädev tunnistama isiku kinnipidamise ebaseaduslikuks ning ka isiku vabastama. Samuti peab organi menetlus tagama isikule menetluslikud garantiid - olema sõltumatu täitevvõimust ja menetlusosalistest, mis tagab selle, et ei tekiks huvide konflikti.²⁴⁰ EIK on rõhutanud, et kohtu sõltumatus on üks olulisemaid menetluslike garantiisid²⁴¹ ning kuigi seda art 5 lg-st 4 otsesõnu ei tulene, on isikult vabaduse võtmine niivõrd

²³⁵ C.Cojocariu. Handicapping rules: the overly restrictive application of admissibility criteria by the European Court of Human Rights to complaints concerning disabled persons. *European Human Rights Law Review*, 2011, lk 692

²³⁶ D.J.Harris; M.O'Boyle; E.P.Bates; C.M.Buckley (viide nr 27), lk 354

²³⁷ C.Cojocariu (viide nr 235), lk 693

²³⁸ D.J.Harris; M.O'Boyle; E.P.Bates; C.M.Buckley (viide nr 27) lk 354

²³⁹ C.Cojocariu (viide nr 235), lk 692

²⁴⁰ L.O.Gostin (viide nr 16), lk 145

²⁴¹ EIK 18.11.1970, 2899/66 De Wilde, Ooms ja Versyp, p78

tundlik teema, et selle korral tuleb tagada asja läbivaatava organi sõltumatus.²⁴² Nimetatud asjaolu ei oma aga antud töö kontekstis suuremat tähtsust, kuivõrd Eestis on selline õigus ainult kohtutel. EIÕK art 5 lg 4 alusel peab kohus viima läbi menetluse, kus kontrollib, menetluslikke ja sisulisi asjaolusid, mis on olulised vabaduse võtmise õiguspärasuse otsustamisel.²⁴³ Konventsioonist tulenevate nõuete täitmiseks peab kohtupoolne kontroll järgima nii riigisiseseid materiaalõiguslikke- kui menetlusnorme ning olema kooskõlas art 5 eesmärgiga kaitsta isikut omavoli eest, eelkõige pöörates tähelepanu lahendi tegemiseks kulunud ajale.²⁴⁴ Apellatsioonimenetluses tuleb isikule anda samasugused tagatised, nagu on ette nähtud esimese astme kohtumenetluses.²⁴⁵

EIÕK art 5 lg 4 näeb ette, et menetlus, kus otsustatakse kinnipidamise seaduslikkuse üle, viidaks läbi kiires korras. See tähendab, et menetlus ise peab olema läbi viidud kiiresti ning kui leitakse, et isiku kinnipidamine ei ole seaduslik, vabastatakse isik ka kiiresti. Kiiresti läbiviidav menetlus ei ole mitte ainult isiku huvides, vaid viivituste korral võib tekkida ka olukord, kus esitatud ekspertiis ei kajasta otsuste tegemise hetkeks enam isiku hetkeseisundit.²⁴⁶ Kiiruse nõude olulisusest annab aimu asjaolu, et kui kohus leiab, et menetluses on muid garantiisid järgitud ning kinnipidamine on seaduslik, siis juhul, kui menetlus on läbi viidud põhjendamatult aeglaselt, on kohus hinnanud kinnipidamise siiski ebaseaduslikuks. Kinnisesse asutusse paigutamise menetluses on kiirus oluline eelkõige seetõttu, et isiku vaimne seisund võib aja jooksul muutuda.²⁴⁷ Seda, kas kohtumenetlus vastab kiiruse nõudele, saab hinnata kahest aspektist – esiteks, kas isikul oli võimalus vajalikku abinõud kasutada ja kui kaua aega selleks kulus ning teiseks, kas menetluse kestus ületab vastas kiiruse nõudele.²⁴⁸ Menetluse kiiruse nõude täitmist hakatakse hindama avalduse esitamise hetkest kuni hetkeni kui otsustati kinnipidamise õiguspärasus lõplikult, hõlmates kõiki edasikaebamisi.²⁴⁹ Kusjuures appellatsioonimenetluses hinnatakse menetluse kiirust leebemate kriteeriumite alusel, kui vabaduse võtmise otsustamise menetluses.²⁵⁰

EIK ei ole kindlaks määranud konkreetset aega, millal menetlus ületab lubatud aja ning ei vasta enam kiire menetluse nõuetele. Selle hindamiseks tuleb aluseks võtta EIÕK art 6 lg 1 sätestatud

²⁴² EIK 29.03.2001, 27154/95 D.N. v Šveits, p 42

²⁴³ EIK 15.11.2005, 67175/01 Reinprecht v Austria, p 31

²⁴⁴ EIK 25.10.1990, 11487/85 Koendjibiharie v Holland, p 27

²⁴⁵ EIK 23.11.1993, 13190/87 Navarra v Prantsusmaa, p 28

²⁴⁶ L.O.Gostin; L.Gable (viide nr 88), lk 73

²⁴⁷ EIK 24.10.1979, 6301/73 Winterwerp v Holland, p 49

²⁴⁸ A.Erdmane (viide nr 89), lk 120

²⁴⁹ EIK 29.08.1990, 11701/85 E v Norra, p 64

²⁵⁰ EIK 08.01.2009, 13476/04 Khudyakova v Venemaa, p 93

põhimõtte, mille alusel on isikul õigus oma asja arutamisele mõistliku aja jooksul, seejuures arvestades, et EIÕK art 5 lg 4 nõuab eriti kiiret menetlust.²⁵¹ Praktikas on leitud, et neli kuud ning ka kaheksa nädalat kestnud menetlus ei ole piisavalt kiire.²⁵² Menetluse vastavust kiiruse nõudele hinnatakse lähtudes konkreetse kaasuse asjaoludest. Kiiruse hindamisel võetakse arvesse erinevaid tegureid, nagu näiteks kinnisesse asutusse paigutatud isiku tegevus, samuti ka muu tegevus, mis ei ole riigile süükspandav ning ka isiku tervislik seisund.²⁵³ Lisaks hinnatakse riigiasutuste hoolsust oma ülesannete täitmisel. Siinjuures tuleb märkida, et suur töökoormus ei õigusta kohtute tegevusetust.²⁵⁴ Esinenud viivitusi tuleb põhjendada riigil.²⁵⁵

Ka Riigikohus on käsitlenud määruskaebuse läbivaatamise kiiruse küsimust oma 10.10.2007. a lahendis,²⁵⁶ kus märkis, et TsMS ei näe ette konkreetseid tähtaegu, mille jooksul peab ringkonnakohus määruskaebuse läbi vaatama. Riigikohus leidis, et seega tuleb lähtuda TsMS §-st 2, mille kohaselt on tsiviilkohtumenetluse ülesanne tagada tsiviilasja lahendamine mõistliku aja jooksul. Kohus selgitas, et määruskaebusmenetluses võib maakohus ise küsida menetlusosalistelt seisukohti ning ka ise oma määruse tühistada. Maakohus edastab kohtumääruse ringkonnakohtule juhul, kui ta leiab, et ei esine aluseid määruskaebuse rahuldamiseks ning määruse tühistamiseks. Selline võimalus tagab vigade kiire parandamise. Konkreetsetes tsiviilasjas lahendas ringkonnakohus määruskaebuse 50 päeva pärast määruskaebuse saamist. Riigikohus leidis, et see ei ole ebamõistlik tähtaeg, arvestades seda, et isiku kinnisesse asutusse paigutamine lõpetati vahetult peale seda, kui määruskaebus ringkonnakohtule edastati.²⁵⁷ Käesoleva töö autor leiab, et 50 päevane määruskaebuse menetlemise tähtaeg võib olla küll mõistlik juhul, kui isik on kinnisest asutusest vabastatud, kuid ei saa olla mõistlik juhul, kui ta veel ravil viibib. Autori hinnangul tuleks määruskaebused, mis on esitatud ajal, kui isik kinnises asutuses ravil viibib, vaadata läbi eriti kiiresti. Seda eelkõige seetõttu, et vastasel juhul ei ole määruskaebuse esitamine õiguste kaitsmiseks tõhus, eriti esialgse õiguskaitse kohaldamise korral. Juhul, kui isik on paigutatud kinnisesse asutusse ebaseaduslikult, on oluline, et see paigutamine võimalikult kiiresti lõpetatakse.

Reeglina toimetatakse kohtumenetluses menetlusdokument TsMS § 319 lg 1 alusel kätte isiku esindajale ning sellega loetakse see kättetoimetatuks ka esindatavale. Dokumendi kättesaamise

²⁵¹ D.J.Harris; M.O'Boyle; E.P.Bates; C.M.Buckley (viide nr 27), lk 362

²⁵² L.O.Gostin; L.Gable (viide nr 88), lk 73

²⁵³ EIK 05.01.2010, 22933/02 Frasik v Poola, p 63

²⁵⁴ EIK 29.08.1990, 11701/85 E v Norra, p 66

²⁵⁵ D.J.Harris; M.O'Boyle; E.P.Bates; C.M.Buckley (viide nr 27), lk 362

²⁵⁶ RKTkm 10.10.2007, 3-2-1-81-07

²⁵⁷ Samas, p 14

kuupäevast hakkab kulgema ka kohtulahendile kaebuse esitamise tähtaeg. Riigikohus on aga selgitanud, et kinnisesse asutusse paigutamise menetlus on siinkohal erand ning selle puhul tuleb kohtumäärus lisaks esindajale tulenevalt TsMS § 541 lg-st 1 kätte toimetada ka ravile paigutatud isikule endale.²⁵⁸ TsMS § 543 näeb ette, et kinnisesse asutusse paigutamise määruse peale võib kaebuse esitada isik, kelle suhtes abinõud rakendati. Sellest tulenevalt ei saa kohtumääruse kättetoimetamist esindajale võrdsustada kättetoimetamisega isikule endale. Seega arvestatakse kaebuse esitamise tähtaega ravile paigutatud isikule isikulikult kättetoimetamisest.

EIK on selgitanud, et isik saab kohtusse pöörduda vaid oma õiguste väidetava rikkumise korral. Selles osas on tehtud erand vaid artikkel 2 puhul, kus kohtusse saavad pöörduda ka surnud isiku lähedased. Selline piirang aga kahjustab psüühikahäiretega isikute võimalust kohtusse pöörduda kuivõrd kinnises asutuses viibimine ning ka vaimuhaigus on olulisteks takistusteks. Isik võib kohtusse pöörduda oma eestkostja vahendusel, kuid siin võib tekkida huvide konflikt, kui eestkostja huviks ongi see, et isik kinnises asutuses viibib. Problemaatiline on ka olukord, kus isikule ei ole määratud eestkostjat ja tal puuduvad lähedased.²⁵⁹ Sellises olukorras on lahenduseks isikule esindaja määramine, kes on sõltumatu ning esindab eelkõige kinnipeetud isiku huve.²⁶⁰

Siseriikliku regulatsiooni kohaselt on hagita asjade eripäraks on see, et kohtumääruse peale võivad kaebuse esitada ka asjast puudutatud isikud. Nii on TsMS § 543 alusel näiteks isiku kinnisesse asutusse paigutamise kohtumäärusele võimalik esitada kaebus ka isiku lähedastel, eestkostjal, isiku elukohajärgsel valla- või linnavalitsusel ja ka asutuse juhil, kuhu isik paigutatakse. Selline õigus on asjast puudutatud isikutel küll ainult isiku suhtes rakendatud abinõude kehtimise ajal, st et ainult ajal, kui isik kohtumääruse alusel kinnises asutuses viibib. Peale kinnisesse asutusse paigutamise lõpetamist on nimetatud kohtumäärusele kaebuse esitamise õigus ainult ravile paigutatud isikul endal. Selline regulatsioon tagab võimaluse laiale isikuteriingile taotleda ravile paigutatud isiku vabastamist, kuid peale vabastamist saab kinnisesse asutusse paigutamise ebaseaduslikkust hinnata vaid isiku enda esitatud määruskaebuse alusel. Selline regulatsioon annab ravile paigutatud isikule määruskaebuse esitamisel võimaluse paluda kohtul mh tuvastada, et tema paigutamine oli ebaseaduslik. Seega on isik ainuke, kellel on õiguslik huvi ka peale kinnisesse asutusse paigutamise lõpetamist.

²⁵⁸ RKTkm 06.03.2012, 3-2-1-15-12, p 19

²⁵⁹ C.Cojocariu (viide nr 235), lk 689

²⁶⁰ EIK 14.02.2012, 13469/06 D.D. v Leedu, p 166

Riigikohus on siinjuures selgitanud, et lubatud on kaebuse lahendamine, mis on esitatud isiku lähedase poolt ajal, kui isik kinnises asutuses viibis, kuid mille lahendamise hetkeks isik on vabastatud.²⁶¹

Samuti on Riigikohus selgitanud kinnise asutuse juhi võimalusi esitada isiku ravile paigutamise peale määruskaebus. Nimelt saab määruskaebuse esitada asutuse juht ka siis, kui kohtumääruse tegemise hetkel ei olnud veel teada, millisesse konkreetse kinnisesse asutusse isik paigutatakse. Riigikohus andis juhised TsMS § 543 tõlgendamisel – nimelt tuleb mõista, et selle kinnise asutuse, kuhu isik Sotsiaalkindlustusameti suunamisotsusega suunatakse, juhul on õigus esitada isiku kinnisesse asutusse paigutamise määruse peale määruskaebus.²⁶² Lisaks on Riigikohus leidnud, et on olemas avalik-õiguslikke subjektiivseid õiguseid, mille iseseisva teostamise võime ei ole seotud täisealisusega. TsMS § 202 lg 4 alusel on vähemalt 14-aastaselt alaealisel isikul tsiviilkohtumenetlusteovõime kinnisesse asutusse paigutamise menetluses.²⁶³ Eeltoodust nähtub, et siseriikliku õiguse alusel on eelduslikult tagatud psüühikahäirega isikutele parem õiguste kaitse, kuna kohtumäärusele saab kaebuse esitada küllaltki lai isikuring. Samuti määratakse vähemalt esialgse õiguskaitse menetluses isikule advokaadist esindaja, kellel on kohustus isiku soovil aidata tal kohtumäärust vaidlustada. Siiski jääb ka siseriiklikus praktikas problemaatiliseks olukord, kus isikule määratud eestkostja huvides on isiku kinnises asutuses viibimine või olukord, kus isikul puuduvad lähisugulased. Isikule määratakse küll esialgse õiguskaitse korras ravile paigutamise menetluses esindaja, kuid määruskaebust esindaja omal algatusel ei esita. Seejuures ravi pikendamise menetluses kuni kolmeks kuuks, ei määrata ka isikule riigi poolt esindajat.

3.2. Menetlusvigade heastamine määruskaebusmenetluses

EIK kohtupraktikast võib leida lahendeid, kus kohtud on isikult vabaduse võtmise menetluses teinud erinevaid menetluslikke vigu, kuid millest hoolimata on EIK leidnud, et isiku kinnipidamine on seaduslik. Näiteks on sellisteks lubatud vigadeks kohtupraktika kohaselt isiku viivitamata lahendist teavitamata jätmine, samuti ka tehnilised vead, mis hilisemalt on parandatud.²⁶⁴ Mõned menetluslikud vead on aga oma olemuselt niivõrd olulised, et nende rikkumise korral loetakse menetlus automaatselt õiglase menetluse printsiibile mittevastavaks. Näiteks on EIK leidnud, et kriminaalmenetluses on isiku õigus esindajaga kohtuda niivõrd

²⁶¹ RKTKm 19.02.2014 3-2-1-155-13, p 17

²⁶² RKTKm 10.02.2016 3-2-1-166-15, p 15

²⁶³ Eesti Vabariigi põhiseadus. Kommenteeritud väljaanne (viide nr 14), lk 170

²⁶⁴ Guide on Article 5 of the Convention. Council of Europe/European Court of Human Rights, 2014, lk 10. Internetis kättesaadav: http://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_5_ENG.pdf (külastatud 10.04.2016)

oluline garantii, et sellest võimalusest isikule teatamata jätmine ning olukord, kus isik selle tõttu andis enda vastu ütlusi ja neid kasutati kriminaalmenetluses tõendina, ei vasta kindlasti EIÕK art-le 6.²⁶⁵ Kindlasti on isiku kinnisesse asutusse paigutamise menetluses samuti oluline esindaja määramine ning seega võib eeldada, et ka selles menetluses toob esindaja määramata jätmine kaasa otsuse tühistamise. Lisaks võib väita, et kinnisesse asutusse paigutamise menetluses on ekspertiisi läbiviimine isiku vaimse seisundi väljaselgitamiseks üks peamiseid eelduseid ning kahtlemata on see väga oluline garantii. Kuivõrd siseriiklikud kohtud ei määra esialgse õiguskaitse menetluses ekspertiisi, tähendab, et menetluses on tehtud minetus. Iseenesest on see tulenevalt EIÕK-st lubatud, kuna asjas esitatakse reeglina raviarsti ning mõne teise haigla arsti arvamus isiku tervise kohta. Siinkohal kerkib probleem, mis on käesolevas töös ka eelpool käsitlemist leidnud - nimelt ei vasta selline menetlus Riigikohtu hinnangul siseriiklikule õigusele.²⁶⁶

Kuivõrd eelneva analüüsi tulemusena selgus, et isiku kinnisesse asutusse paigutamise menetluses on siseriikliku õiguse tõlgendamises vastuolusid ning Riigikohtu hinnangul ei saa kohaldada isikute suhtes 40 päevast esialgset õiguskaitset ilma põhimenetluse toiminguid läbi viimata, nagu kohtute praktika siiani on olnud, siis kerkib küsimus sellest, kas määruskaebusmenetluses on maakohtul võimalik selliseid vigu parandada. Ehk üheks probleemiks käesoleva töö raames on, kas maakohus võib määruskaebuse saamisel määrata asjas sõltumatu ekspertiisi ning kui eksperdiarvamusest tuleneb, et isikul on vaimne häire, siis kas see heastab esialgse õiguskaitse rakendamise menetluses tehtud minetuse.

EIK praktika selles küsimuses on küllaltki kesine. See on selgitatav asjaoluga, et EIK ei võta ühtegi avaldust menetlusse juhul, kui kõik siseriiklikud võimalused ei ole ammendunud. Seetõttu on sageli kõrgemad kohtud madalamate menetluslikud vead kasvõi mingis osas heastanud ning seega ei leia EIK ka paljude esitatud avalduste puhul, et menetlus oleks isiku õigusi rikkunud. Sellegipoolest on madalama astme kohtutel kohustus järgida, et menetlus ei rikuks isiku õigusi, mitte jääda lootma, et kõrgem kohus tehtud vead oma menetluses heastab.²⁶⁷ Küll on EIK toonud välja põhimõtte, et kõrgem kohus võib teatud asjaoludel varasemalt tehtud menetluslikud vead, mis tooks endaga kaasa EIÕK rikkumise, heastada.²⁶⁸ Selleks, et menetluslikke vigu heastada võib kõrgem kohus saata asja uueks arutamiseks tagasi

²⁶⁵ EIK 20.10.2015, 25703/11 Dvorski v Horvaatia

²⁶⁶ Vt viide nr 109

²⁶⁷ N.Mole; C.Harby. The right to a fair trial. A guide to the implementation of Article 6 of the European Convention on Human Rights. Human rights handbook, no 3. Council of Europe, 2006, lk 6

²⁶⁸ EIK 14.06.2011, 21974/07 Mercieca jt v Malta, p 49

madalamale kohtuastmele. Nii on EIK leidnud, et olukord, kus kõrgema astme kohus võinuks saata asja tagasi madalama astme kohtule menetlemiseks, et viia menetlustoimingud uuesti läbi, kui ei teinud seda, on rikkunud isiku õigust õiglasele kohtumenetlusele.²⁶⁹ Ka on EIK praktikas kohtu hinnangul tehtud menetluses selliseid vigu, mille tõttu on EIK kohustanud riiki menetluses tehtud vigade parandamiseks menetluse uuesti avama ning asja algusest peale EIÕK menetluse nõuetega kooskõlas arutama.²⁷⁰

Siiski ei olegi alati võimalik vigu heastada. Näiteks on EIK lahendis *Micallef v Malta* selgitanud, et siiani on olnud lubatud erakorraliste asjaolude lahendamiseks pidada kohtumenetlust ka ilma EIÕK art 6 nõudeid järgimata, kuivõrd selline menetlus ei too endaga kaasa tsiviilõigusi- või kohustusi. EIK on selles lahendis leidnud, et selles küsimuses tuleb siiski kohtupraktikat muuta ning asuda seisukohale, et ka ajutised meetmed toovad endaga kaasa õigused ning kohustused. Sellest tulenevalt ei ole kohus ka enam veendunud, et sellises menetluses tehtud vigu saaks tingimata hiljem heastada, kuivõrd tekitatud kahju on muutunud pöördumatuks ning on vähetõenäoline, et seda saab korvata muul viisil, kui vaid rahalise kompensatsiooniga. Seda eelkõige seetõttu, et asja sisuline lahendamine võib võtta väga pikalt aega ning seetõttu võib ajutine meede omada menetlusosaliste õigustele samasugust tähendust, kui sisuline otsus. Vaid erandjuhtudel, näiteks juhul, kui kiirest otsustusprotsessist sõltub rakendatava meetme tõhusus, on aktsepteeritav, et ei täideta koheselt kõiki artiklist 6 tulenevaid nõudeid. Siiski on hädavajalik tagada kohtu sõltumatus ning erapooletus. Muid menetluslikke tagatisi võib rakendada sellises ulatuses, mis on taotletava eesmärgiga kooskõlas. Seejuures tuleb aga põhjendada, miks ei olnud võimalik menetluslikke tagatisi rakendada.²⁷¹ Samuti ei ole heastatav isiku edasikaebeõiguse piiramine otsusele, millega rakendatakse ajutist meetet, väitega, et isikul on võimalus esitada kaebus asja sisuliselt lahendanud lahendile.²⁷²

Tulenevalt TsMS §-st 663 lahendab määruskaebuse esmalt maakohus st, et maakohus kontrollib, kas kaebus on põhjendatud ja esineb alus kohtumääruse tühistamiseks. Maakohtul on võimalik määruskaebusmenetluses koguda täiendavaid seisukohti ning oma määrus ise tühistada. Ringkonnakohtule edastatakse määruskaebus vaid juhul, kui maakohus ei leia alust kohtulahendi tühistamiseks. Selliselt korraldatud määruskaebuse lahendamisest võib põhimõtteliselt välja lugeda maakohtu õigust määruskaebusmenetluses varasemalt tehtud vigu heastada. Kuivõrd maakohus saab ise oma määruse tühistada, siis on seadusega antud võimalus

²⁶⁹ EIK 26.08.1997, 22893/93 *De Haan v Holland*, p 54

²⁷⁰ EIK 27.11.2008, 36391/02 *Salduz v Türgi*, p 72

²⁷¹ EIK 15.10.2009, 17056/06 *Micallef v Malta*, p 78-82

²⁷² EIK 14.06.2011, 21974/07 *Mercieca jt v Malta*, p 49-51

kohtul asi veelkord läbi vaadata. Selline õigus ei omaks aga sisulist tähendust, kui maakohus ei saaks menetluses midagi muuta. Sel juhul võiks kaebuse koheselt ringkonnakohtule arutamiseks edastada. Lisaks on selline tõlgendus määruskaebuse esitanud isiku huvides, kuivõrd see tagab tema kaebuse kõige kiirema lahendamise ja vigade parandamise.²⁷³ Siinjuures on Riigikohus selgitanud ka, et maakohus võib oma määruse tühistada ka osaliselt ning ülejäänud osas ringkonnakohtule edastada.²⁷⁴ Seega on maakohtule antud õigus määruskaebusmenetlust läbi viia samamoodi, kui seda teeks ringkonnakohus.

Kui maakohus lähtub EIK praktikast ning on isiku kinnisesse asutusse paigutanud ilma sõltumatut ekspertiisi määramata pikemaks kui neljaks päevaks ning kohtumäärusele esitatakse määruskaebus ja kohtul tekib kahtlus eksperdi sõltumatusest, on kohtul võimalus määrata määruskaebusmenetluses asjas uus sõltumatu ekspertiis. Kuivõrd nimetatud menetluses ei rikuta isiku EIÕK-st tulenevaid õiguseid, vaid seaduslikkuse nõuet, siis võiks heastamist pidada võimalikuks. Siinjuures tekib aga küsimus, kas sellisel juhul on isikule tagatud kohased garantiid. Ekspertiisi eesmärgiks on saada asjatundja arvamus isiku tervisliku seisundi kohta hetkel, kui tema suhtes soovitakse vormistada tahtest olenematut ravi. Kui kohus määrab ekspertiisi tagantjärele, on selleks ajaks isiku seisund ilmselt muutunud. Seda enam, kui isik on haiglas ning talle manustatakse ravimeid. Hagita asjades on määruskaebuse esitamiseks aega lahendi kättetoimetamisest 15 kalendripäeva. Seega tuleb nii kohtul kui ka eksperdil kaaluda, kas on võimalik, et 15 päeva jooksul muutub isiku tervis nii palju, et hiljem määratud eksperdiarvamuse kohaselt ei olegi isikul diagnoosi, mille alusel teda kinnises asutuses ravil hoida. Kohtu põhjendamiskohustust võib sellises olukorras pidada suuremaks, kui muudel juhtudel.

Kui asuda eeltoodu põhjal seisukohale, et kohtul on võimalik määruskaebusmenetluses vigu heastada ning ekspertiis läbi viia, võib öelda, et sellega on isikule tagatud ka õiglase kohtumenetlus. Arvestades aga seda, et igas asjas määruskaebust ei esitata jääb siiski alles vastuolu siseriikliku õiguse ning EIÕK vahel. Vastuolu seisneb eelkõige sõltumatu ekspertiisi läbiviimise küsimuses. Kui põhimõtteliselt on EIK praktika põhjal võimalik väita, et EIÕK lubab sama haigla arstidel anda isiku suhtes esialgse arvamuse, siis see ei vasta Riigikohtu tõlgendusele hetkel kehtivast seadusest. Riigikohtu hinnangul peab 40 päevase esialgse õiguskaitse menetluses rakendama põhimenetluse reegleid, mis tähendab, et kohtu poolt tuleks läbi viia sõltumatu ekspertiis. Sellises olukorras on madalama astme kohtud väga keerulises

²⁷³ RKTkm 10.10.2007, 3-2-1-81-07, p 14

²⁷⁴ RKTkm 10.12.2008, 3-2-1-112-08, p 12

situatsioonis, kuna neile ei ole antud selgeid juhised. Põhimõtteliselt on madalama astme kohtutel seega edasiseks menetlemiseks kaks varianti. Esiteks nad kas kohaldavad TsMS-i kooskõlas EIK praktikaga ning ütlevad, et kui on mitme sama haigla arsti arvamus, siis vastab menetlus EIÕK-le. Sellisel juhul võivad tekkida probleemid siiski pikaaegsete haigetega, kelle puhul sama haigla arstide arvamust ei peeta sõltumatuks. Teine võimalus on järgida Riigikohtu lahendist tulenevaid juhtnööre ning sellisel juhul ei ole siiani praktikas laialt levinud 40 päevane ilma kohtu poolt läbiviidud sõltumatu ekspertiisita isiku kinnisesse asutusse paigutamine lubatud. Selle probleemi saaks maakohtud küll määruskaebusmenetluses heastada, kuna rikutud on EIÕK-st tulenevat seaduslikkuse nõuet ning sel juhul on isiku konventsioonist tulenevad õigused siiski tagatud. Hetkel on aga maakohtute praktika püsinud muutumatuna, st et ei ole võetud seisukohta, millise variandi järgi selliseid avaldusi edasi menetleda. Arvestades seda, et Riigikohus on probleemile tähelepanu juhtinud juba kaks aastat tagasi, on autori hinnangul muutumatu olukord lubamatu.

Korduvate haigete esialgse õiguskaitse korras kinnisesse asutusse paigutamise puhul võiks käesoleva töö autori hinnangul rakendada analoogia korras TsMS § 539¹ lg-st 2 tulenevat põhimõtet, mille kohaselt on võimalik arvestada isiku suhtes varem koostatud eksperdiarvamust, kui selle läbiviimisest ei ole möödas rohkem kui üks aasta. Nimelt on ju kohtutel hagita asjades kehtivast uurimispõhimõttest tingituna võimalik asjas ka omal algatusel tõendeid koguda. Sellest tulenevalt ei oleks takistusi, kui kohus võtaks asja juurde eelmisel kinnisesse asutusse paigutamise menetluses tehtud ekspertiisi, kui see pole vanem kui aasta. Eelmises asjas koostatud eksperdiarvamust ei saaks ilmselt küll konkreetses tsiviilasjas käsitleda ekspertiisi kui sellist, kuid kindlasti oleks see täiendavaks tõendiks. Seega, kui kohtule esitatud esialgse õiguskaitse kohaldamise avaldusest on näha, et tegemist on haiglas korduvalt viibinud isikuga ning kohtu hinnangul võib kerkida asjas eksperdi sõltumatusega seonduvalt probleeme, on kohtul võimalik eelnevate tsiviilasjade juurest võtta ekspertiisiakt ning seal leiduvaid faktilisi asjaolusid ning isiku diagnoosile omaseid käitumisjooni isiku ärakuulamisele kontrollida. Seda enam, et korduvate haigete diagnoos ilmselt ei muutu. Isiku ohtlikkus omakorda on seotud eelkõige tema diagnoosi ning käitumisega. Kui Riigikohus on leidnud, et 40 päevane esialgne õiguskaitse ei vasta seaduse mõttele mh seetõttu, et asjas ei viida läbi sõltumatut ekspertiisi ning arstide arvamus ei ole piisavaks tõendiks, siis pakutav lahendus annaks isikule täiendavat kaitset. Lisaks eeltoodule võiks kaaluda võimalust, kus isiku ärakuulamise juures viibiks ka mõni sõltumatu ekspert väljastpoolt haiglat, kes siis annaks kohtule esialgse hinnangu isiku seisundi kohta ning selle osas, kas haigla arstide arvamuses väljatoodu peab paika või pigem mitte. TsMS § 301 lg 1 sätestab, et üldjuhul annab ekspert

arvamuse kirjalikult, kui kohus ei määra, et arvamus tuleb anda suuliselt. Seega ei oleks sellisel juhul rikutud ka vorminõudeid. Iseasi on see, kas ekspert suudab anda vaid lühikese vestluse põhjal mingisugusegi hinnangu. Teisest küljest on see variant mõeldav siiski eelkõige korduvate haigete puhul ning kui ekspert ei pruugi osata kindlaks määrata diagnoosi, siis esialgse hinnangu isiku tervisele üldiselt suudab ta ilmselt siiski anda.

Autori hinnangul on väga keeruline korraldada menetlus praktikas nii, et isik paigutatakse esialgse õiguskaitse korras tahtevastasele ravile neljaks päevaks ning siis määratakse ekspertiis ning peale seda pikendatakse ravi kolme kuuni. Seda eelkõige seetõttu, et vähemalt Harju Maakohtule edastatakse päevas keskel läbi kolm kuni neli avaldust isiku tahtevastasele ravile paigutamiseks. Ekspertiisi läbiviimine võtab ekspertidel ühe isiku puhul tavaliselt aega umbes nädala. Riigikohtu käsitus paneks ekspertidele väga suure koormuse ning sellises olukorras kannatab ilmselt eksperdiarvamuse kvaliteet. Autori hinnangul on aga ekspertiisi määramisel kõige olulisem see, et kohus saaks põhjaliku, kvaliteetse ning põhjendatud eksperdiarvamuse. Kokkuvõttes võib öelda, et praegu on isiku kinnisesse asutusse paigutamise menetluses palju vastuolusid, mis tuleks lahendada näiteks Riigikohtu poolt konkreetsete juhiste andmisega, kuid sealjuures tuleks kindlasti analüüsida ka nende juhiste kooskõla EIÕK-st tulenevate nõuetega.

Kokkuvõte

Käesoleva tööga oli autori eesmärgiks analüüsida kohtupraktika alusel vaimse häirega isikute kinnisesse asutusse paigutamise seonduvaid probleeme. Eelkõige eksperdi sõltumatus garantiiga seonduvaid küsimusi. Tööst nähtuvalt on EIÕK art 5 lg 1 ja PS § 20 lg 1 kohaselt igal isikul õigus vabadusele ja isikupuutumatusse. Isiku põhiõigused ei ole pelgalt moraalsed, vaid igal riigil on kohustus tagada nende reaalne toimimine. Riik peab isiku põhiõigusi aktsepteerima ja kaitsma. Isiku vabadus on väga oluline tagatis, millele pakuvad kaitset väga paljud rahvusvahelised lepingud, mis sätestavad garantiid, mille riik peab tagama isikule, kellelt on vabadus võetud. Õigus vabadusele ei ole aga absoluutne, kuid riigil on õigus seda piirata vaid seaduses ettenähtud juhtudel. Tulenevalt EIÕK art 5 lg 1 p-st (e) ja PS § 20 lg 2 p-st 5 on riigil võimalus piirata vaimse häirega isiku vabadust.

EIK on oma praktikas välja töötanud kriteeriumid, mis peavad EIÕK art 5 lg 1 p-st (e) tulenevalt täidetud olema, et isiku kinnipidamine oleks seaduslik. Sellest tulenevalt peab isiku kinnisesse asutusse paigutamise menetlus vastama ka siseriiklikele materiaal- ja menetlusnormidele. Lisaks peab riik suutma vaimse häirega isikule tagada EIÕK-st tulenevad garantiid. Riigil on kohustus tagada vaimse häirega isikutele kohane ravi ning vajadusel sotsiaalabi. Igale isikule tuleb tagada tema haigusele vastav ravi ja abi, st et alati tuleb kaaluda, kas isiku vaimne häire on sellise raskusega, et ta on vaja paigutada kinnisesse asutusse või on võimalik mõnd vähempiiravat meedet rakendada. Kuigi EIK on väga palju põhimõtteid oma praktikas välja töötanud, on ka liikmesriikidele jäetud piisavalt suur tõlgendamisvabadus – näiteks otsustada, kuidas lahendada võimalikult efektiivselt ja kiiresti hädaolukord või näha ette täiendavaid kriteeriume isiku kinnisesse asutusse paigutamiseks. Nii on EV PS näinud ette, et vaimse häirega isikult võib vabaduse võtta juhul, kui ta on endale või teistele ohtlik. EIK praktika kohaselt tuleb ohtlikkust hinnata vaid nõ hädaolukorras, kus isik käitub vägivaldselt või agressiivselt ning tema kinnipidamine on vaja koheselt otsustada.

Analüüsist tulenevalt võib tuua välja EIK poolt lahendis *Winterwerp* sätestatud isiku kinnisesse asutusse paigutamise alused. Sellest tulenevalt tuleb esiteks viia läbi sõltumatu meditsiiniline ekspertiis, et tuvastada isikul esinev psüühikahäire, teiseks peab isiku psüühikahäire olema sellise raskusega, et see nõuab isiku vabaduse piiramist, kolmandaks ei tohi isiku kinnipidamine kesta kauem, kui tema psüühikahäire püsib. Oluline on ka see, et isikul peab olema võimalus oma kinnipidamine kohtus vaidlustada ning et kohtumenetluses tagataks isikule teatud menetluslikud garantiid. Analüüsist nähtub, et menetluslikud garantiid on omavahel tihedalt

seotud, st sageli ei ole võimalik üht garantiid järgida, kui teist on ignoreeritud.²⁷⁵ Näiteks kui isikule ei ole tagatud õigust saada informatsiooni tema vabaduse piiramise põhjuste kohta, ei ole tal võimalik teostada oma õigust esitada kohtumäärusele kaebus ning kui isikule ei ole võimaldatud esindajat, ei pruugi ta suuta asja sisust aru saada ja iseseisvalt kohtule avaldusi, taotlusi esitada.

Riigikohus on oma lahendis nr 3-2-1-155-13 avaldanud aga seisukoha, mille kohaselt ei vasta siseriiklike kohtute praktika, kus isik paigutatakse esialgse õiguskaitse korras kinnisesse asutusse tahtevastasele ravile 40 päevaks, seaduse mõttele. Seda just paljuski seetõttu, et kohtupraktikas ei viida sellises esialgse õiguskaitse menetluses läbi sõltumatut kohtu poolt määratud ekspertiisi. Riigikohus on põhjendanud oma seisukohti *Winterwerp* lahendist tulenevate põhimõtetega. Analüüsi käigus selgus aga, et Riigikohus on *Winterwerp* kriteeriumite hindamisega läinud liiga kaugele ning *Winterwerp* ei näe ette kohustust viia asjas läbi sõltumatu kohtupoolne ekspertiis TsMS-i mõttes. *Winterwerp* lahendis selgitab EIK, et vajalik on sõltumatu asjatundja arvamus isiku vaimse tervise kohta. EIK praktika kohaselt ei pea selleks olema tingimata ekspertiis TsMS mõttes, vaid selle hinnangu võib anda ka isiku raviarst või näiteks isegi psühholoog. Lisaks ei pea asjatundja arvamus olema tingimata vormistatud TsMS ettenähtud vorminõuetele vastavalt, st et arvamuse võib anda ka suuliselt või võivad selleks olla iga-aastaselt koostatud aruanded.

EIK lahendite analüüsi põhjal võib väita, et eksperdi sõltumatuse küsimus on oluline eelkõige mitmekordsete ning pikaajsete haigete korral, isiku esmakordsel haiglasse sattumisel võib anda tema tervisele esialgse hinnangu ka mõni haigla arst. Riigikohus ei sidunud aga eksperdi sõltumatust isiku haiglas viibimise kestusega, vaid leidis, et kui isiku kinnipidamine ületab nelja päevast esialgset õiguskaitset, on kohtul igal juhul kohustus määrata asjas ekspertiis. Siinkohal aga tekibki vastuolu EIÕK ja TsMS vahel, kuivõrd EIÕK näeb ette, et isiku kinnipidamine peab vastama nii siseriiklikule seadusele kui ka EIÕK-le. Kui Riigikohtu hinnangul ei vasta praegune regulatsioon seaduse mõttele, siis on sel juhul rikutud ka EIÕK-st tulenevat seaduslikkuse nõuet. Eelnevast tulenevalt leidis kinnitust töö hüpotees, et TsMS ja EIÕK kasutavad erinevaid termineid ja esitavad isiku kinnisesse asutusse paigutamise menetlusele erinevaid nõudeid ning Riigikohus ei ole suutnud oma lahendis seda vastuolu lahendada.

²⁷⁵ A.Erdmane. Liberty behind closed doors..? Involuntary placement and medical treatment in psychiatric institutions from the human rights perspective. Vienna Journal on International Constitutional Law. Vol 4 1/2010, lk 102

Sellest tulenevalt on siseriiklikud kohtud keerulises olukorras, kuivõrd regulatsioonid ning praktika on vastuolulised ning kohtutele ei tulene selgeid juhiseid ei seadusest, EIÕK-st ega Riigikohtu lahendist. Seega peaks maakohus võtma seisukoha, kuidas tekkinud olukord lahendada – kas järgida Riigikohtu tõlgendust või lähtuda EIK praktikast. Kui kohus tugineb EIK praktikast tulenevatele põhimõtetele ning ei määra asjas ise ekspertiisi, võivad tekkida probleemid eelkõige pikaaegsete haigete korduval ravimisel sama haigla arstide poolt. Sellisel juhul võib tekkida määruskaebusmenetluses kahtlus, et ekspertiis ei vasta sõltumatuse nõudele. Nii võib kohus määruskaebusmenetluses määrata asjas uue ekspertiisi, et kindlustada menetluse vastavus ka Riigikohtu tõlgendusele. Sellist võimalust on tunnistanud EIK, märkides, et mõningatel juhtudel on kõrgema astme kohtutel võimalus madala astme kohtute vigu heastada ning mh edastada vigade heastamiseks avalduse uueks läbivaatamiseks madaldama astme kohtule. Siseriiklik seadus näeb hagita asjades ette võimaluse, kus kõigepealt menetleb määruskaebust maakohus ning kui leiab, et selle rahuldamiseks ei ole põhjust, edastab selle ringkonnakohtule. Määruskaebusmenetluses on maakohtul võimalus koguda täiendavaid tõendeid ning viia läbi menetlustoiminguid. Seega juhul, kui tekib olukord, kus isikut on sama haigla arstide poolt korduvalt ravitud ning seetõttu võib tekkida oht, kus eksperdi sõltumatuse garantii ei ole tagatud, võib maakohus määrata määruskaebusmenetluses isiku suhtes ekspertiisi. Sellist vigade heastamist saab võimalikuks pidada aga seetõttu, et isiku kinnisesse asutusse paigutamise menetluses ei ole rikutud EIÕK-st isikule tulenevaid õigusi, vaid menetlus on vastuolus seaduslikkuse nõudega.

Positiivse arenguna käsitletud valdkonnas tuleb ära märkida see, et Sotsiaalministeerium on pidanud vajalikuks teha PsAS-is muudatusi ka tulenevalt eelnimetatud vastuolust ning plaaninud luua menetluse, mis arvestaks isikute õigusi ning vastaks seaduse mõttele. Eraldi menetluse loomine on iseenesest hea mõte, kuivõrd praegune 40 päevane esialgne õiguskaitse ei sobitu hästi ei EIÕK nõ hädaolukorra menetlusega kui ka siseriikliku esialgse õiguskaitse menetlusega, mille eesmärk on olukorra lühiajaline ning kiireloomuline lahendamine. Kindlasti tuleks muutmisel pidada silmas ka seda, et uus regulatsioon vastaks EIÕK põhimõtetele. Loodetavasti aitab see vastuolu kõrvaldada ning annab madalama astme kohtutele antud küsimuses selguse. Küll ei ole aga nimetatud seadusemuudatuse väljatöötamise kavatsuses käsitletud Riigikohtu poolt esile tõstetud probleemi, mille kohaselt on praeguses praktikas haiglad esialgse õiguskaitse taotlustes avaldajateks, järelevalve teostajateks kui ka isiku ravi eest vastutajateks. Ka selle probleemi lahendamine aitaks kindlasti kaasa raviarstide sõltumatuse probleemi leevendamisele.

Detention of person of unsound mind on therapeutic purpose

Summary

The purpose of the thesis is to answer the question whether the grounds of detention of person of unsound mind on therapeutic purpose in domestic law satisfy the requirements of ECHR or lies there a conflict between them. If such a conflict will be determined would it be solved with the guidelines provided by court ruling of National Court in civil case no 3-2-1-155-13.

Everyone has the right to liberty and security of a person. It is one of the most important human rights because performing other fundamental rights depends on the right to liberty. For example, it is difficult to exercise other fundamental rights like right to free self-realisation. Therefore, the fundamental rights are regulated by several international acts. Almost none of the fundamental rights or freedoms are absolute. European Court of Human Rights (ECtHR) has repeatedly stressed the fundamental importance of the right to liberty in a democratic society for securing that individuals are free from arbitrary detention. This is why any deprivation of liberty must be in conformity with the European Convention on Human Rights (ECHR) Article 5. Deprivations of liberty can only be justified under sub-paragraphs (a)-(f). It is an exhaustive list and each individual ground must be given a narrow interpretation. Detention on additional grounds would therefore be unlawful. The Constitution of the Republic of Estonia § 20 stipulates the same principles.

Detention of mentally disordered persons falls under the scope of ECHR Article 5. Detention has to be in conformity with the substantive and procedural rules of domestic law but also be in keeping with the purpose of ECHR. The ECtHR case law requires that three minimum conditions have to be satisfied when detention of mentally disordered person is considered. Firstly, it must be reliably shown by objective medical expertise that detainee suffers from mental disorder. Secondly, the disorder has to be such a kind or degree that would warrant compulsory confinement. Thirdly, the mental disorder must persist throughout the period of detention. Domestic regulation provides an additional condition – person has to be dangerous to himself or herself or to others. Presumably, the domestic regulation stipulates higher standard to protect the mentally ill person. On the other hand, a person's dangerousness is difficult to evaluate. Additionally, there is a difference between medical and judicial understanding of the term dangerous. ECHR requires that the court has to evaluate person's potential threat only in emergency situations, e.g where the person is acting violently or aggressively.

When it is decided whether the person needs involuntary detention the legislation has to guarantee specific safeguards to them. Thus, the person should promptly be informed of the reasons for enforced detention. It also has to be done in language that the person understands. It is vital that a person would quickly acknowledge essential legal and factual grounds for one's arrest and can protect his or her rights by submitting a claim against court ruling. In addition, proceeding has to be conducted within a reasonable time frame. The reasonable length of the proceedings depends on the facts of the case. Furthermore, the proceeding has to be adversarial and fair. There has to be an oral hearing and appointed legal assistance when considering the detention of a person. According to the analysis, the domestic proceeding is generally in conformity with the ECHR. Pursuant to the ruling of National Court there is a conflict between the ECHR and domestic procedure regarding the objective medical expertise.

According to the first condition for the detention of a person, there has to be certain evidence that person suffers from mental disorder. For that, the court has to conduct an objective medical expertise. According to ECtHR impartiality of medical expertise depends on the fact how long has medical personal of hospital been treating the patient. When a person is hospitalised and doctors have not previously treated the patient, it is then allowed to give an opinion by the same hospital doctors. The National Court has pointed out that case law in Estonia shows that most of the proceedings deciding detention of mentally ill person were carried out in provisional legal protection proceedings. Due to provisional legal protection speciality there is no need to conduct an objective medical expertise, it only has to be carried out in the main proceeding. The National Court concluded that in such situations person's rights are not effectively protected. According to the *Winterwerp* the objective medical expertise is at least necessary to determine what kind of mental disorder that person suffers from.

Although, when a hospital submits an application to place a person with unsound mind to closed institution, there is an opinion given by two doctors of the hospital. Pursuant to Estonian case law the opinion is not considered as an objective medical expertise but it is rather one of the evidence. Here lies the conflict between the ECHR and domestic case law. According to analysis, the ECtHR recognizes doctor's opinion as an objective medical expertise when the person has not been treated in the same hospital for long time. The National Court does not evaluate how long a person has to be treated in the hospital. It just declares that there should be an objective medical expertise. According to this, expertise does not have the same content of the ECHR and domestic law. According to the ECtHR impartiality of the expert is more important when a person has been treated for a long time in the same hospital. When a person

is hospitalised for the first time, the hospital staff is allowed to give an opinion about patient's mental health and the court would accept this as an objective medical expertise.

Here rises a question whether it is possible for county court to rectify the errors in appeal proceeding. In other words, is it permissive when court gets an appeal is it legal to conduct the expertise in appeal proceeding. Code of Civil Procedure establishes the right to county court to decide whether the appeal is justified and when the court may be satisfied by its ruling. County court has the right to assemble an additional evidence during the appeal proceeding. Rectifying errors in appeal proceeding would also be allowed because according to ECtHR case law when the court do not conduct an objective medical expertise, the proceeding will not be in conformity with lawfulness principle. Nonetheless there is no breach of person's rights that derive from ECHR. According to these aspects the author reached a conclusion that there is an opportunity to conduct an expertise in appeal proceeding and therefore rectify errors. In any case the court has to consider a possibility that the person's mental condition could be changed during the appellate proceeding.

Author concluded that there is a conflict between the grounds of detention of person of unsound mind in domestic law and in the ECHR and National Court ruling in civil case no 3-2-1-155-13 does not solve it. Therefore, the domestic courts are in a difficult situation. Basically, they could apply Code of Civil Procedure in accordance with ECHR and then it is allowed when doctors of the same hospital give an opinion about person's health. In that case there might arise a problem with patients who have been in hospital several times before. The other way is to proceed the application according to the National Court guidelines but then there is a conflict between ECHR. The conflict could be eliminated by conducting an objective medical expertise in appeal proceeding. It must be taken into account that only few of the deprived persons file an appeal and this is why majority of detentions will be still in conflict with ECHR lawfulness principle. Author hopes that new revision Mental Health act will resolve these conflicts and will clarify bottlenecks in current proceedings.

Kasutatud materjalid

Kirjandus

1. Akuffo, K. The involuntary detention of persons with mental disorder in England and Wales – A human rights critique. *International Journal of Law and Psychiatry*, 2004
2. Bell, E. Judicial assesment of expert evidence. *Judicial Studies Institute Journal*, 2010
3. Cojocariu, C. Handicapping rules: the overly restrictive application of admissibility criteria by the European Court of Human Rights to complaints concerning disabled persons. *European Human Rights Law Review*, 2011
4. Eesti Vabariigi põhiseadus. Kommenteeritud väljaanne. Tallinn, Kirjastus Juura, 2008
5. Erdmane, A. Liberty behind closed doors..? Involuntary placement and medical treatment in psychiatric institutions from the human rights perspective. *Vienna Journal on International Constitutional Law*. Vol 4 1/2010
6. Gostin, L.O. Human rights of persons with mental disabilities. The European Convention on Human Rights. *International Journal of Law and Psychiatry*, vol 23, 2002
7. Gostin, L.O., Gable, L. The human rights of persons with mental disabilities: A global perspective on the application of human rights principles to mental health. *Maryland Law Review*, vol 63:20, 2004
8. Grabenwarter, Ch. European Convention on Human Rights: commentary. C.H.Beck, Hart, Nomos, Helbing Lichtenhahn Verlag, München; 2014
9. Harris, D.J.; O'Boyle, M.; Bates, E.P.; Buckley, C.M. Law of European Convention on Human Rights. Oxford, 2014
10. Kennedy, H.G. Limits of psychiatric evidence in civil courts and tribunals: science and sensibility. *Medico-Legal Journal of Ireland*, 2004
11. Kerstna-Vaks, K. Hagita menetluse üldised küsimused. Riigikohtu praktika. *Juridica*, 2011, nr 5
12. Lehtmets, A. Kinnisesse asutusse paigutamine psühhiaatrilisel näidustusel. Kohtute aastaraamat, 2011
13. Lewis, O. Protecting the rights of people with mental disabilities: The European Convention on Human Rights, *European Journal of Health Law*, 2002, vol 9
14. Lind, S.; Eino, K. Isikult vabaduse võtmine põhjendusel, et ta on psüühikahäire tõttu endale või teistele ohtlik. *Juridica*, 2014, nr 7
15. Lõhmus, U. Õigus õiglasele kohtulikule arutamisele. – U. Lõhmus (koost). Inimõigused ja nende kaitse Euroopas. Tartu: Iuridicum 2003. Internetis kättesaadav: http://www.juridica.ee/get_doc.php?id=510

16. Macovei, M. A guide to the implementation of Article 5 of the European Convention on Human Rights, Council of Europe, 2002
17. Mellsoy, G.W., Diesfeld, K. Psychiatric diagnoses in legal systems: An issue of validity. Medicine and Law, 2010
18. Mole, N.; Harby, C. The right to a fair trial. A guide to the implementation of Article 6 of the European Convention on Human Rights. Human rights handbook, no 3. Council of Europe, 2006
19. Murray, C. Safeguarding the right to liberty of incapable compliant patients with a mental disorder in Ireland. Dublin University Law Journal, 2007
20. Peroni, L., Timmer, A. Vulnerable groups: The promise of an emerging concept in European Human Rights
21. Thom, K., Finlayson, M. 'They're not really doing "normal" psychiatry': The socio-legal shaping of psychiatric expertise in insanity trials. Psychiatry, Psychology and Law, 2013, vol 20
22. Thorold, O. The implications of the European Convention on human rights for United Kingdom mental health legislation. European Human Rights Law Review, 1996
23. Vallikivi, H. Põhiõiguste ja –vabaduste piiramise alused. Juridica 2001, nr 6
24. Ward, T. "A new and more rigorous approach" to expert evidence in England and Wales. International Journal of Evidence & Proof, 2015

Normatiivmaterjalid

25. Eesti Vabariigi põhiseadus. RT 1992, 26, 349; RT I, 15.05.2015, 2.
26. Ekspertiisiseadus - RT I 2001, 53, 309; RT I, 16.04.2014, 6.
27. Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni art 5. RT II 2010, 14, 54.
28. Tsiviilkohtumenetluse seadustik. RT I 2005, 26, 197; RT I, 19.03.2015, 28.

Kohtupraktika

EIK lahendid

29. EIK 18.11.1970, 2899/66 De Wilde, Ooms ja Versyp
30. EIK 21.02.1975, 4451/70 Golder v Ühendkuningriik
31. EIK 24.10.1979, 6301/73 Winterwerp v Holland
32. EIK 06.11.1980, 7367/76 Guzzardi v Itaalia
33. EIK 05.11.1981, 7215/75 X v Ühendkuningriik
34. EIK 28.05.1985, 8225/78 Ashingdane v Ühendkuningriik
35. EIK 24.11.1986, 9063/80 Gillow v Ühendkuningriik

36. EIK 21.02.1990, 11509/85, Van der Leer v Holland
37. EIK 29.08.1990, 11701/85 E v Norra
38. EIK 30.08.1990, 12383/86 Fox, Campbell ja Hartley v Ühendkuningriik
39. EIK 27.09.1990, 12535/86 Wassink v Holland
40. EIK 25.10.1990, 11487/85 Koendjibiharie v Holland
41. EIK 12.05.1992, 13770/88 Megyeri v Saksamaa
42. EIK 24.09.1992, 10533/83 Herczegfalvy v Austria
43. EIK 23.11.1993, 13190/87 Navarra v Prantsusmaa
44. EIK 28.10.1994, 14310/88 Murray v Ühendkuningriik
45. EIK 26.08.1997, 22893/93 De Haan v Holland
46. EIK 25.05.1998, 24276/94 Kurt v Türgi
47. EIK 05.10.2000, 31365/96 Varbanov v Bulgaaria
48. EIK 09.01.2001, 25874/94 Kawka v Poola
49. EIK 29.03.2001, 27154/95 D.N. v Šveits
50. EIK 26.02.2002, 44872/98 Magalhães Pereira v Portugal
51. EIK 10.12.2002, 53236/99 Waite v Ühendkuningriik
52. EIK 20.02.2003, 50272/99 Hutchison Reid v Ühendkuningriik
53. EIK 11.05.2004, 49902/99 Brand v Holland
54. EIK 05.10.2004, 45508/99 H.L. v Ühendkuningriik
55. EIK 16.06.2005, 61603/00 Storck v Saksamaa
56. EIK 08.11.2005, 6847/02 Khudoyorov v Venemaa
57. EIK 15.11.2005, 67175/01 Reinprecht v Austria
58. EIK 03.10.2006, 543/03 McKay v Ühendkuningriik
59. EIK 29.01.2008, 13229/03 Saadi v Üendkuningriik
60. EIK 27.03.2008, 44009/05 Shtukaturon v Venemaa
61. EIK 27.11.2008, 36391/02 Salduz v Türgi
62. EIK 08.01.2009, 13476/04 Khudyakova v Venemaa
63. EIK 19.02.2009, 3455/05 A. jt v Ühendkuningriik
64. EIK 15.10.2009, 17056/06 Micallef v Malta
65. EIK 05.01.2010, 22933/02 Frasik v Poola
66. EIK 29.03.2010, 3394/03 Medvedyev jt v Prantsusmaa
67. EIK 20.04.2010, 21207/03 C.B. v Rumeenia
68. EIK 23.09.2010, 17185/05 Iskandarov v Venemaa
69. EIK 26.05.2011, 39822/07 Ĥupa v Tšehhi
70. EIK 14.06.2011, 21974/07 Mercieca jt v Malta

71. EIK 07.07.2011, 27021/08 Al-Jedda v Ühendkuningriik
72. EIK 19.07.2011, 26000/02 L.M.v Läti
73. EIK 11.10.2011, 30951/10 Gorobet v Moldova
74. EIK 24.11.2011, 4646/08 O.H. v Saksamaa
75. EIK 17.01.2012, 36760/06 Stanev v Bulgaaria
76. EIK 14.02.2012, 13469/06 D.D. v Leedu
77. EIK 19.04.2012, 2452/04 M v Ukraina
78. EIK 03.07.2012, 34806/04 X v Soome
79. EIK 12.09.2012, 10593/08 Nada v Šveits
80. EIK 02.10.2012, 41242/08 Plesó v Ungari
81. EIK 08.11.2012, 28973/11 Z.H. v Ungari
82. EIK 22.01.2013, 2894/08 Dörr v Saksamaa
83. EIK 22.01.2013, 33117/02 Lashin v Venemaa
84. EIK 19.09.2013, 17167/11 H.W. v Saksamaa
85. EIK 18.02.2014, 8300/06 Ruiz Rivera v Šveits
86. EIK 20.10.2015, 25703/11 Dvorski v Horvaatia

Riigikohtu lahendid

87. RKPJVKo 14.04.2003 3-4-1-4-03
88. RKTKo 03.10.2006, 3-2-1-78-06
89. RKTKm 02.03.2007 3-2-1-145-06
90. RKTKm 03.10.2007, 3-2-1-83-07
91. RKTKm 10.10.2007, 3-2-1-81-07
92. RKTKm 10.12.2008, 3-2-1-112-08
93. RKPJKm 30.12.2008, 3-4-1-12-08
94. RKÜKo 21.06.2011, 3-4-1-16-10
95. RKTKm 06.03.2012, 3-2-1-15-12
96. RKTKm 13.06.2012, 3-2-1-78-12
97. RKTKm 30.04.2013, 3-2-1-44-13
98. RKTKm 19.02.2014 3-2-1-155-13
99. RKTKm 10.12.2014, 3-2-1-127-14
100. RKTKm 10.02.2016 3-2-1-166-15

Muud kohtulahendid

101. Tallinna Ringkonnakohtu 02.10.2010.a määrus tsiviilasjas nr 2-10-29892

- 102. Tallinna Ringkonnakohtu 17.11.2015.a määrus tsiviilasjas nr 2-15-13209
- 103. Tartu Maakohtu tsiviilasi nr 2-14-55055
- 104. Harju Maakohtu tsiviilasi nr 2-16-1523

Muud allikad

- 105. 08.02.16 Psühhiaatrilise abi seaduse ja kaasuvate õigusaktide muutmise seaduse eelnõu väljatöötamise kavatsus. Internetis kättesaadav: <http://eelnoud.valitsus.ee/main#0Murb2oS>
- 106. Convention law. Oxford University Press and New York University School of Law, 2013
- 107. Eesti Inimõiguste Keskuse aruanne Inimõigused Eestis 2010. Internetis kättesaadav: <http://humanrights.ee/wp-content/uploads/2011/09/aruanne2010-et-61.pdf>
- 108. EIK Guide on Article 6, 2013, lk 13. Internetis kättesaadav: http://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_ENG.pdf
- 109. European Union Agency for Fundamental Rights. Involuntary placement and involuntary treatment of persons with mental disabilities. Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2012
- 110. Guide on Article 5 of the Convention. Council of Europe/European Court of Human Rights, 2014, lk 10. Internetis kättesaadav: http://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_5_ENG.pdf
- 111. Inimõiguste ülddeklaratsiooni art 3 ja art 29. Internetis kättesaadav: http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/est.pdf
- 112. Kohtuekspertiisiseaduse ja sellega seondult teiste seaduste muutmise seadus 202 SE. Internetis kättesaadav: <http://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/a1404746-e1ec-4720-87a8-0f1550237bea/Kohtuekspertiisiseaduse%20ja%20sellega%20seondult%20teiste%20seaduste%20muutmise%20seadus/>
- 113. Kompus, T. Koolitusmaterjal koolituselt „Psüühikahäirest tulenev ohtlikkus, selle hindamine ja prognoos.“ Materjal autori valduses
- 114. Ministerium kavatseb psühhiaatrilise abi seadust kaasajastada. Postimees, 25.02.16. Internetis kättesaadav: <http://tervis.postimees.ee/3595745/ministeerium-kavatseb-psuhhiaatrilise-abi-seadust-kaasajastada>
- 115. Resnick, Ph.J., Knoll IV, J.L. Being an Effective Psychiatric Expert Witness, Psychiatric Times, 2007. Internetis kättesaadav: <http://www.psychiatrictimes.com/risk-assessment-0/being-effective-psychiatric-expert-witness>

116. Serious vs non-serious mental illness. Internetis kättesaadav:
http://www.bcbsil.com/provider/standards/serious_vs_non_serious.html
117. What is serious mental illness? Internetis kättesaadav:
<http://www.mentalhealthwales.net/mhw/whatis.php>

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Heli Lukksepp

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose
„Vaimse häirega isiku kinnisesse asutusse ravile paigutamine“

mille juhendaja on Peeter Pällin,

- 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tallinnas, 02.05.2016